

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
FILOZÓFIAI KUTATÓINTÉZET

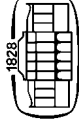
SAUL KRIPKE

MEGNEVEZÉS ÉS SZÜKSÉGSZERŰSÉG

FILOZÓFIAI ÍRÓK TÁRA
HARMADIK FOLYAM

Szerkeszti

BENCE GYÖRGY (2005–2006)
BODNÁR M. ISTVÁN
BORBÉLY GÁBOR
BOROS GÁBOR

AKADÉMIAI KIADÓ, 2007

A kötet megjelenését a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

A könyv az Oktatási és Kulturális Minisztérium támogatásával,
a Felsőoktatási Tankönyv-
és Szakkönyv-támogatási Pályázat keretében jelent meg.

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

A fordítás alapjául szolgáló mű
Saul Kripke: *Naming and Necessity*. Oxford, 1981, Blackwell.

Margaretnek

Fordította
BÁRÁNY TIBOR

A fordítást az eredetivel egybevetette,
a glosszáriumot írta és a kötetet szerkesztette
ZVOLENSZKY ZSÓFIA

A glosszárium összeállításában közreműködött
MÁRTON MIKLÓS

ISBN 978 963 05 8546 8

Kiadja az Akadémiai Kiadó,
az 1795-ben alapított
Magyar Könyvkiadók és Könyvtérjesztők Egyesülésének tagja
1117 Budapest, Prielle Kornélia utca 19.
www.akademiaikiado.hu

Első magyar nyelvű kiadás: 2007

Hungarian translation © Bárány Tibor, 2007
© Akadémiai Kiadó, 2006
© Blackwell Publishing, 1972, 1981

Ha azt mondom, hogy „a Heszperosz az a Phósphorosz”^{*} mondattal időnként kifejezhetünk igaz vagy hamis empirikus állítást, míg „a Heszperosz az a Heszperosz” mondattal nem, ez pontosan arra utal, hogy szerintem ezek a *mondatok* nem teljesen felcserélhetőek egymással. Továbbá azt is mutatja, hogy a referencia rögzítésének módja nagyban befolyásolja episztemikus viszonyunkat az elhangzó mondathoz. Nyugtalanító kérdés, hogy a referencia rögzítési módjának mi köze van ahhoz, hogy milyen „propozíciókat” fejezünk ki a mondatok, hogy vajon ezek a „propozíciók” tudásunk és hitünk (propozicionális attitűdjeink^{*}) tárgyát képezik-e, és hogy általában hogyan kell kezelniük a neveket az ilyen episztemikus kontextusokban. Nincs „hivatalos elméletem”, amely megadná a választ ezekre a kérdésekre, és abban sem vagyok biztos, hogy ezen a téren a „propozíciók” apparátusa működésképes.²¹ Így hát finoman elkerültem ezeket a kérdéseket – semmiféle határozott tanítás nem olvasható ki a szavaimból velük kapcsolatban.

ugyanazt jelenti, mint a „Cicero az Cicero” – ezzel szemben Mill azt gondolta, hogy a szóban forgó mondat annyit jelent: a „Cicero” és a „Tullius” ugyanazt jelölik. Lockwood arra is felhívja a figyelmet (a 490. oldalon), hogy Mill szerint minden nevet tartalmazó állításnak van ilyen metanyelvi^{*} eleme. Nem foglalkozik állást azzal kapcsolatban, hogy pontosan mi is volt Mill elmélete, mivel nem merültem el alaposabban Mill könyvében.

²¹ Az „A Puzzle About Belief” című cikkemben (in *Meaning and Use*, ed. Avishai Margalit, D. Reidel, Dordrecht, 1979, 239–283) kifejtettem, miért tartom ezeket a kérdéseket nyugtalanítóknak. Természetesen annak függvényében, milyen célból vezetjük be a fogalmat, többféle „propozíció” beszélhetünk. A merev jelölés-tételéből valóban következik, hogy az azonos tárgyat jelölő neveket *modális* kontextusokban is felcserélhetjük egymással, persze azzal a szokásos kikötéssel, hogy megtörténhet, hogy a szóban forgó dolog bizonyos lehetséges világokban nem létezik.

Ami a merev jelölést illeti: az Előszóban és a kötetben is számos helyen tudatosan figyelmen kívül hagytam azokat az érzékeny kérdéseket, amelyeket a tárgy lehetséges nemlétezése vet fel. Szintén figyelmen kívül hagytam a *de jure*^{*} és a *de facto*^{*} merev jelölés közti különbséget: az első esetben *aktuális* referenciájára egyetlen tárgyat, függetlenül attól, hogy az aktuális világról vagy tényletellenesen helyzetéről beszélünk; a második esetben abban a leírásban, hogy „az az *x*, aki/ amely *F*”, történetesen olyan *F* predikátum^{*} szerepel, amely minden lehetséges világban egy és ugyanazon tárgyra igaz (például az a leírás, hogy „a legkisebb prímszám” mereven jelöli a kettes számot). Világos, hogy az én tételtem azt mondja, hogy a nevek *de jure* merev jelölők, ám a szövegben megelégedtem a gyengébb állítással is. Mivel a nevek *de jure* merev jelölők (lásd az 58. oldalt), azt mondom, hogy a nevek akkor is mereven jelölik a referenciájukat, ha a szóban forgó tényletellenes helyzetekben a referencia nem létezik. Így hát érintenünk kell a nemlétezés problémáját is. Többben meggyőzőek arról, hogy ezek a kérdések sokkal alaposabb vizsgálatot érdemelnek, mint amilyen a szövegben jutott nekik, de ezt a hiányt most nem pótolhatom.

ZVOLENSZKY ZSÓFIA

MEGNEVEZÉS ÉS SZÜKSÉGSZERŰSÉG – NÉGY ÉVTIZED TÁVLATÁBAN¹

I. BEVEZETÉS

Saul Kripke magyarul teljes terjedelemben most először megjelenő előadásai a huszadik század második felét meghatározó angolszász filozófiai gondolkodás egyik legfontosabb alapvetését adják. 1970-ben a három előadás rögvest óriási port kavart. Néhány év leforgása alatt tanulmányok százai kommentálták, kritizálták, értelmezték és (nem kevesen) félreértelmezték az ott elhangzottakat. Kripke előszava, amelyet az 1980-as kiadáshoz írt (lásd 133) jórészt ezeket a reakciókat tárgyalja.

A gyakran visszatérő, makacs félreértésekből is kitűnik azonban: a filozófiában jártas és járatlanabb olvasónak egyaránt érdemes körültekintően átgondolnia, hogy mit is rejtenek valójában azok a csalóka módon egyszerűnek és kézenfekvőnek tűnő, könnyedén követhető, világos érvek, tézisek és szemléletes példák, amelyeket a *Megnevezés és szükségszerűség* felsorakoztat: melyeknek mi a tépje, mely részletek, válaszok találnak célba és melyek nem. Fontos ez, mivel Kripke alapjaiban változtatta meg azt, ahogyan a filozófusok a szükségszerűség és a lehetőség fogalmáról gondolkodnak.

A *Megnevezés és szükségszerűség* első ránézésre főleg nyelvfilozófiai műnek tűnik: az első két előadás, és részben a harmadik is, a tulajdonnevek jelentésével és referenciájával foglalkozik; a Fregé és Russell nevével fémjelzett domináns elméletet, a nevek leíró elméletét kritizálja. Persze valójában nem létezik „tisztán nyelvfilozófiai” mű, hiszen a nyelvfilozófiának ki kell

¹ Többeknek tartozom köszönettel. Bárány Tibor és Bodnár István segítségével meghatározó volt a jelenlegi formájában ez az írás számtalan megjegyzésük, javaslatuk nyomát őrizi. A logikátörténeti részre számos értékes megjegyzést tett Kálmán László és Váradi Károly, valamint Máté András, aki szövegszerű javaslatokkal is hozzájárult a 39. és 49. lábjegyzetekhez. A szöveget számos fontos megjegyzéssel látta el továbbá Borbély Gábor és Szabó Zsuzsa. Quine modális logikával kapcsolatos észrevetire először Stephen Neale hívta fel a figyelmemet. Frásom az MTA–ELTE Nyelvfilozófiai Kutatócsoport támogatásával készült.

térnie többek között ismeretelméleti kérdésekre is: ahhoz például, hogy valószínűleg sikeresebben használja az előző századforduló polgárpukkaszkodóan és gátlástalanul trágár költőjével kapcsolatban a „Lówy Árpád” tulajdonnevet, *valamilyen* ismeretnek nyilvánvalóan birtokában kell lennie – kérdés persze, hogy pontosan mi is ez az ismeret. De még ennek fényében is félrevezető az előadások keltette kép: Kripke szerint ugyanis a tulajdonnevek működésének hathatós vizsgálata *metafizikai* fogalmakat feltételez – a szükségyszerűség és a lehetőség fogalmait, valamint a lehetséges világok közötti homlokegyenest eltérő felfogását. A 2. szakaszban a nyelvfilozófiai kérdésekre összpontosítok, a 3. szakaszban pedig a szükségyszerűség fogalmának szerepét vizsgálom Kripke érveiben. Végül pedig a 4. szakaszban Kripke néhány olyan állítását sorolom fel, melyek az elmúlt évtizedek vitái során jóval ellentmondásosabbnak bizonyultak.

2. MEGNEVEZÉS²

Többféle módja is van annak, hogy egyes személyekről, tárgyakról, földrajzi egységekről – individuuumokról – beszéljünk. Használhatunk többek között tulajdonneveket („Rubik Ernő”) vagy határozott leírásokat („a búvós kocka feltalálója”). Sőt, határozott leírások segítségével elégáns névelméletet nyervehetünk, a *nevek leíró elméletét* – vagy inkább elméleteit.³ A 20. század meghatározó névelméletei leíró elméletek voltak – egészen Saul Kripke számre lépéséig. Először bemutatom a leíró elméletek néhány alapvető sajátosságát, ezt követően térek rá Kripke kritikáira.

A leíró elméletek alapvetően két formát ölthetnek, ezek közül az erősebbik a *nevek leíró elmélete mint jelentésemélet* (röviden jelentésemélet), amely szerint egy név *jelentése* azonosítható egy olyan határozott leírással, amelyet a beszélők a névvel társítanak. Például e hagyományosan Gottlob Frege-nek és Bertrand Russell-nek tulajdonított elmélet szerint „a búvós kocka feltalálója” határozott leírást a „Rubik Ernő” név szinonimájának tekintetjük.

² Kripke megnevezés-elméletével számos áttekintő tanulmány foglalkozik. Ezek közül lásd első sorban Burgess 2006 és Soames 2002: 18–24; 2003: 336–371; magyarul Farkas–Kelemen 2002: 132–142; Sainsbury (1995/1997: 85–9) tanulmánya is világszerte ismert, sajátos Russell-értelmezése miatt (82–85) azonban csak fenntartásokkal használható.

³ Például Frege (1892/1980) és Russell (első sorban 1918a, lásd még 1912/1996, 1918b/1976).

A nevek leíró elméletének másik alapvető formája kevesebbet állít: a tulajdonnevekkel társított határozott leírások a nevek *referenciáját*, vagyis jelölését határozzák meg.⁴ Ez a *nevek leíró elmélete mint referencialmélet* (röviden referencialmélet). Vagyis a „Rubik Ernő” név referenciája az az illető, aki fellátta a búvós kockát; de ez korántsem jelenti azt, hogy a név és a hozzá társított határozott leírás *jelentése* azonos lenne egymással.⁵

A nevek leíró elmélete mint jelentésemélet magában foglalja a gyengébb referencialméletet is, hiszen pontosan az a név jelentésére hárul egy feladat, hogy meghatározza a referenciát. Gottlob Frege (1892/1980) is a nevek értelmére bízta ezt a feladatot: a *Sinn* (értelem vagy jelentés) a *Bedeutung* (jelöllet) megadási módja, amely *egyértelműen* meghatározza a jelölletet. Éppen ezért kell szerinte egy név értelmét *határozott* leírással megfogadnunk, olyan leírással, amely egy individuumra és csakis őrá illik.

Az értelem sokrétű feladatkörének azonban csak egyik tétele a referenciameghatározás; többek közt számot kell még adnia az *informatív azonosításállításokról* is, például arról, hogyan lehet igaz a következő állítás:

(1) Empirikus felfedezésnek számít, hogy az Isonzó-völgy az a Soča-völgy.

Képzelnünk el egy utazót (nevezhetnénk akár ZZs-nek), aki az „Isonzó-völgy” névvel a következő határozott leírást társítja: „az I. világháborús isonzói csaták folyómenti színhelye”. Úti célja egy szlovén falu, amelyről nagyrészt angol nyelvű útikalauzok alapján annyit tud meg, hogy a Soča-völgyben fekszik, amely a vadvízi sportok központja Szlovéniában. Odaérve meg is nézi a „Soča”-ként kitáblázott folyót. Bizony nem is akármilyen empirikus felfedezés számára, mikor kideríti végül, hogy a Soča maga az Isonzó. Bertrand Russell (1918a) szerint (1) igazsága kizárja, hogy az „Isonzó-völgy” és a „Soča-völgy” egyaránt *valódi* nevek, más néven logikai tulaj-

⁴ Általában referenciája csak bizonyos kifejezéseknek, az úgynevezett *referáló kifejezéseknek* van; denotációja avagy jelölete azonban lehet más kifejezéseknek is. Például a „szemüveges” szó *denotálja* vagy *jelöli* az összes szemüvegest, de nem *referál* rájuk. Frege (1892/1980) szerint pedig a kijelentő mondatok az igazságértéket denotálják vagy jelölik, de szintén nem *referálnak* az igazságértékekre. A „referencia” szónak kétféle előfordulása is van a *Megnevezés és szűkségszerűség*-ben, lásd referenciát*.

⁵ Például Searle 1958. A jelentésemélet és a referencialmélet különbségéről Kripke is ír (17–19, 40–41, 135–136); kiváló áttekintést ad róla még Soames (2003: 335–364).

donnevek lennének.⁶ Szerinte a *hétköznap*i tulajdonnevek egytől egyig alcázott határozott leírások. (2) pedig olykor igaz – és ebben nincs is semmi rejtélyes:⁷

(2) Empirikus felfedezésnek számít, hogy az I. világháborús isonzói csaták folyómenti színhelye (egyben) a vadvízi sportok központja Szlovéniában.

Az erősebb jelentésselmelettel és a gyengébb referencialmélettel kapcsolatban felmerül három nehézség, amelyet a két elmélet *leírásnyaláb-változata* hivatott orvosolni:⁸ azok, akik megértenek és sikeresen használnak egy tulajdonnevet – nevezzük őket *kompetens névhasználóknak* –, nem feltétlenül társítanak egységes és kifogástalan leírást a névhez.

Az első nehézséget az *ingadozás problémája* jelenti: egyik kompetens nyelvhasználó a „Hajós Alfréd” névhez „az első magyar olimpiai bajnok” leírást társítja, míg egy másik „a margitszigeti Sportuszoda tervezője” leírást; az ingadozás ellenére mindketten ugyanazt a „Hajós Alfréd” nevet használják.⁹

A második nehézséget a *tévedés problémája* okozza: a kompetens névhasználat összeegyeztethető azzal, hogy a társított leírás tévesnek bizonyul. Egy részről lehet szó *egyéni* hibáról: sikerrel használhatja valaki a „Hajós Alfréd” nevet akkor is, ha az általa társított leírás téves, mondjuk „a margitszigeti Sportuszoda és a Palatinus Strand építészé”. Másrésztől lehet szó *általános* hibáról: kiderülhet, hogy a névvel általánosan társított leírás – mondjuk „a Sportuszoda tervezője” – téves, mivel a Sportuszoda terveit Hajós titkon valaki mástól vette át. Ekkor azt mondanánk: meglepő felfedezést tettünk Hajósról. Ezzel ellentétben sem a jelentésselmelet, sem a referencialmélet

⁶ Magyarul Russell 1912/1996: 64–67; 1918b/1976: 350–362; Farkas–Kelemen 2002: 132–135; Sainsbury 1995/1997: 100–103.

⁷ Russell híres (1905/2005) elmélete a határozott leírásokról többek közt (2) igazságáról is számolt ad. Az elmélet szerint „Az Isonzó-völgy, az a Soča-völgy” valójában nem is egyszerűen azonosítható, hiszen a következő mondja ki: „Az I. világháborús isonzói csaták folyómenti színhelye a vadvízi sportok központja Szlovéniában”. Az utóbbi pedig egy összetett, kvantorokat* is tartalmazó mondat. Lásd Farkas–Kelemen 2002: 148–153; Sainsbury 1995/1997: 93–95.

⁸ Elsősorban Searle 1958.

⁹ Az ingadozás problémáját már Frege is elismerte, de nem kímält rá megoldást (Frege 1892/1980: 120. o. 2. j.). Lásd Farkas–Kelemen 2002: 133–144 és Sainsbury 1995/1997: 81–82.

nem engedi meg, hogy a *társított leírásról* kiderüljön: valójában nem is illik arra az illetőre, akire a név referál.¹⁰

A harmadik nehézség, a *hiányos ismeret problémája*, ismét egyéni eltérésről szól. A „Hajós Alfréd” név számos kompetens használója nem tud *eleget* Hajósról ahhoz, hogy egy kizárólag rá illő határozott leírás birtokában legyen: vannak, akik annyit tudnak róla, hogy olimpiai bajnok volt, vagy csak annyit, hogy híres sportoló.

A leírásnyalábról szóló javaslat egyik fele azt mondja ki, hogy nem *egyetlen* határozott leírás feleltethető meg egy adott tulajdonnévnek, hanem egy számos leírásból álló nyaláb vagy család, amelyet a kompetens névhasználó társít a névvel. Például egy (átlagon felül tájékozott) névhasználó számára a „Hajós Alfréd” névhez tartozó leírásnyaláb tartalmazhatja többek közt a következőket: „az úszó akit »Hajós Alfréd«-nak hívtak”, „a margitszigeti Sportuszoda tervezője”, és „az első magyar olimpiai bajnok”. A nyalábba tartozhatnak olyan leíró elemek is, amelyek nem *határozott* leírások: például „férfi”, „híres”, „az első újkori olimpián indult”. Ezekről az elemekről azt gondoljuk: relatíve kevesebbet nyomnak a latban, mint a korábbiak, ezért érdemes egymáshoz képest súlyoznunk a nyaláb elemeit.

Ezek után gondolhatjuk úgy, hogy a nyalábban szereplő leírások *súlyozott többsége* (i) a névvel szinonim – ez a *leírásnyaláb-jelentésselmelet*; vagy hogy (ii) meghatározza a név referenciáját – ez pedig a *leírásnyaláb-referencialmélet*.

A jelentésselmeletnek változatlanul része a referencialmélet. Vagyis hiába vannak jelen nem-határozott leíró elemek, a végeredmény mégiscsak a már ismert elvárás: a társított leírásnyaláb súlyozott többségének *egyetlen* illetőt kell meghatároznia (különben nem látja el a számára kitűzött feladatot).¹¹ Ráadásul ezzel az elvárással tisztában kell lennie bárkinek, aki a név

¹⁰ Lásd Searle 1958: 169–171. A tévedés problémájáról, valamint a soron következő, hiányos ismeret problémájáról lásd például Burgess 2006.

¹¹ Kripke a második előadás elején (52) felsorolja, hogy milyen tételek mellett kötelezi el magát a leírásnyaláb-jelentésselmelet. Kripke gondolatmenete a következő: a tévedés és a hiányos ismeret problémái komolyabbak, mint azt a leírásnyaláb-referencialmélet hívei gondolják, így az általuk javasolt kereteken belül nem orvosolhatóak. A gördülékenységgé és a követelhetőség érdekében e tételekre a lábjegyzetekben térek ki.

A logikában jártasabb olvasónak feltűnhet, hogy a tételek megfogalmazása aggyúlvos: az (1) tétel összemossa a tulajdonságokat és az őket kifejező leírásokat, például a „szemüveges” leírást, amely egy szó és *névvel* kombinálva eredményez mondatot, a szemüvegesesség tulajdonságával, amellyel

használatára vállalkozik.¹² A hiányos ismeret problémája azonban homlokegyenest ellentmond mindkét elvárásnak: kompetens névhasználóknak nem feltétlenül áll rendelkezésükre a kívánt módon „szűkre szabott” leírásny-

nevek által jelölt *individuumok* rendelkezhetnek. Ennek a figyelemtelenségnek tartalmi következménye nincsen – nézzük el Kripkének. Értelmezésem szerint egyébként frappánsabb leírásokra, nem pedig tulajdonságokra alapozni a tételeket, a továbbiakban – Soames (2003: 337–338)-t követve – így is tesztek.

A leíró elmélet mint referenciaelmélet *egyetlen társított határozott leírásról* szól, míg a leírásnyaláb-referenciaelmélet a *társított leírásnyaláb súlyozott többségről*. Hogy mindkét elméletre vonatkozzanak a tételek, „a társított leírás” a következők rövidíti: „az egyetlen társított határozott leírás vagy a társított leírásnyaláb súlyozott többsége”. A (4) tétel valójában két részből áll. (A tételeket kicseit másképpen említem, mint ahogyan azok Kripkénél szerepelnek.)

(4a) Ha nincs egyetlen *individuum* sem, amely a társított leírásnak megfelel, akkor a név nem referál.

Ezzel szemben merül fel a *tévedés problémája*.

(4b) Ha a társított leírásnak több *individuum* is megfelel, akkor a név nem referál.

Ezzel szemben merül fel a *hiányos ismeret problémája*.

(4b)-hez kapcsolódik az az elvárás, hogy a társított leírásnyaláb súlyozott többségének *egyetlen* *individuumot* kell meghatároznia. A hiányos ismeret problémájára (4b ellen) Kripke a Cicero- és a Feynman-ellenpéldákat adja; a tévedés problémájára (4a ellen) a Peano- és a Jónás-ellenpéldákat említi. Továbbá szerinte az „Einstein” név mind (4a)-val, mind (4b)-vel szemben problémát okoz. (4b)-hez kapcsolódnak az olyan esetek, amikor a társított leírások megsértik a másnak bizonyul. (4b)-hez kapcsolódnak az olyan esetek, amikor az „Einstein” névvel társított leírás az, hogy körkösséget tiltó (K) feltételt; például akkor, amikor az „Einstein” névvel társított leírás az, hogy „a relativitáselmélet felfedezője”, míg a „relativitáselmélet”-tel társított leírás az, hogy „Einstein híres elmélete”. Lásd 52, 60–65.

Az eddigi magyar nyelvű áttekintések (Farkas–Kelemen 135–137; Sainsbury 1995/1997 87–89) Kripke (3) tételét mellé (3a)-t is felveszik:

(3) Ha egy és csak egy *y* *individuum* elégíti ki az „X” névhez társított leírást, akkor „X” *y*-ra referál.

Ezzel szemben – másképpen ugyan, mint (4a)-nál – szintén felmerül a *tévedés problémája* (vö. a „Gödel” név nem referál Schmidre, pedig Schmidt kielégíti a határozott leírást.

(3a) Ha „X” *y*-ra referál, akkory az egyedüli *individuum*, amely kielégíti az „X” névhez társított leírást.

(3a) így (3) megfordítása; (3a) megfogalmazható másképpen is:

Ha *y*-on kívül más *individuum* is kielégíti az „X” névhez társított leírást, akkor „X” egyáltalán nem referál (sem *y*-ra, sem másra).

Az utóbbi megfogalmazás nyilvánvalóvá teszi, hogy (3a) ugyanazt állítja, mint (4b), vagyis a *hiányos ismeret problémájával* szembesít minket.

Ebből is kitűnik, hogy célravezetőbb a tévedés és a hiányos ismeret problémáiról beszélni, mint a konkrét számozott tételekről. Ezen túl az is világossá vált, hogy a *tévedés problémájának két oldala van: (4a) és (3)*.

¹² Ezt fogalmazza meg Kripke (2) tétel (52), amely szerint az illető, aki csak azt a leírást társítja a „Hajós Alfréd” névvel, hogy „férfi” és „olimpikon”, nem *híheti*, hogy kompetens névhasználóként sikerrel referálhat valakire a „Hajós Alfréd” név kimondásával. Az előző lábjegyzet alapján a (2) tétel visszazandhatjuk úgy is, hogy

láb, és ők maguk sem gondolják, hogy rendelkezésükre állna ilyen: ha az általuk Hajós névéhez társított leírás után érdeklődnénk, megelégednénk az-
zal, hogy az „egy magyar férfi, aki nagy sportoló volt” bevallottan *többekre is illő* leírást adják. Strawson (1959) a következő kiegészítést javasolja: ilyen esetekben a társított leírásnyaláb *felelősségáthárító* elemet is tartalmaz. Például ha valaki a bátyjától hallott először Hajós Alfrédrol, akkor az általa társított leírásnyalábnak része a felelősségáthárító leírás is, amely igencsak súlyozott szerephez jut: „akire a bátyja referál a »Hajós Alfréd« névvel”. És előfordulhat, hogy a báty is áthárítja a felelősséget valaki másra, akitől ő hallotta a nevet; a fényeg az, hogy a felelősségáthárítások sora valaki olyanhoz érjen el, aki már nem hárítja tovább a felelősséget és rendelkezik az elvárásnak megfelelő leírásnyalábal.¹³

A másik két problémára is akadhat megoldás. Előfordulhat, hogy valakinél a társított leírásnyaláb egyik-másik eleme téves; sőt az is lehet, hogy általában elterjedt tévedésről van szó; egyik sem jelent gondot mindaddig, amíg a leírásnyaláb súlyozott többsége nem téves. Ráadásul a leírások súlyozásával, a felelősségáthárító leírásokról szóló kiegészítéssel, valamint az egyedi tévedések lehetőségével eleve kézenfekvőnek tűnik, hogy a kompetens névhasználók társított leírásnyalábjai közt lesz ingadozás – például a „Hajós Alfréd” név tekintetében. Ezek mentén kell megmagyarázunk, hogy miben is áll az, hogy valaki a „Hajós Alfréd” kompetens használója; mennyi ingadozást bír el a név – szemben azzal, amikor nem beszélhetünk pusztán ingadozásról, mert két intuitív különböző jelentéssel bíró, ám azonos jelölteffé névről van szó. Ilyen például a „Heszperosz” és a „Fószperosz”, az „Isonzó-völgy” és a „Soča-völgy”. Jól körbehatárolt, belátható és – úgy tűnik – megoldható feladattal van dolgunk.

A *Megnevezés és szükségesszerűség* első két előadásában Kripke a leírásnyaláb-jelentélméletet és a leírásnyaláb-referenciaelméletet egyaránt kritizál-

(2) Egy kompetens beszélő úgy hiszi, hogy (4b)

vagy úgy is, hogy

Egy kompetens beszélő úgy hiszi, hogy (3a).

Nem csoda tehát, hogy ez a tétel is – még élesebb formában, mint (4b) és (3a) – a hiányos leírás problémájával szembesít minket (60–61). Nemcsak arról van szó, hogy nem áll rendelkezésünkre megfelelő leírás, hanem arról, hogy nem is *gondoljuk*, hogy a sikeres referálás feltételeként ilyen leírásnak rendelkezésünkre kellene állnia.

¹³ Strawson 1959, Kripke válaszait lásd 67–70, 128–129.

ja. Elsőként – a merev jelölők felvezetésére, a metafizikai szükségyszerűség és az a priori fogalmainak elkülönítésére, valamint a lehetséges világok új felfogására alapozva – a jelentésemelélet ellen érvel. Ez az úgynevezett *modális érv* a *referenciaelméletre* nem vonatkozik.¹⁴ Ráadásul a modális érvvel szemben a leírásnyaláb-jentésemelélet megvédhető. Az érvnél magánál jóval fontosabbak viszont a Kripke által bevezetett fogalmak – merev jelölés, metafizikai szükségyszerűség és az ennek alapjául szolgáló lehetőségek világa –, amelyek a szó szoros értelmében korszakalkotó változásokat hoztak a filozófia módszerében, eszköztárában. Az ide kapcsolódó fogalmakhoz és a modális érvhez lásd a 3. szakaszt.

A második előadásban Kripke a leírásnyaláb-referenciaelmélettel szemben támaszt kifogásokat: szerinte a tévedés és a hiányos ismeret problémái jóval komolyabbak, mint ahogy azt addig gondolták.¹⁵ A leírásnyaláb-referenciaelmélet ezekre a problémákra nem kínál hathatós megoldást,¹⁶ így a

¹⁴ Kripke a modális érvet a (6) tétellel szemben hozza fel, ez a tétel a leírásnyaláb-jentésemelületnek ugyan részét képezi, de a referenciaelméletnek nem.

¹⁵ A bevett címkek itt igencsak keverednek (lásd például Reimer 2003), de *szemantikai érvről* alapvetően a tévedés és a hiányos ismeret problémáival kapcsolatban szokás beszélni. Két meghatározó forrás: Salmon (1981: 23–31), Soames (2002: 18–24; 2005: 399–401). A tévedés és a hiányos ismeret problémái a (3) és (4) tétel ellen szólnak. Kripke amellett is érvel, hogy bizonyos megoldások a hiányos ismeret problémájára éhatatlanul a körtörösséget túló (K) tételbe ütköznek (52, 60–67).

A szemantikai érvet kiegészíthetjük a (2) és (5) tételre vonatkozó ismeretelméleti ellenvetésekkel. Érdemes (4a) alapján felírnuak (5)-öt:

(4a) Ha nincs egyetlen individuum sem, amely a társított leírásnak megfelel, akkor a név nem referál.

Ugyanez másképpen:

Ha a név referál, akkor létezik olyan individuum, amely megfelel a társított leírásnak.

Az utóbbi alapján:

(5) A beszélő a priori módon tudja, hogy (4a).

Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy a „Rubik Ernő” névvel társított legegységfontosabb leírás „a bűvös kocka felhalálója”. Nevezük *R*-nek azt az állítást, hogy „Rubik Ernő felhalált valamit”. A leírásnyaláb-referenciaelmélet (4a) tételéből következik, hogy *R igaz*; (Kripke ezzel kapcsolatban a Gödel- és Peano-ellenpéldákra hivatkozik.) (5) még reménytelenebbé teszi azonban a helyzetet, ugyanis az következik belőle, hogy *R* a beszélő számára a priori módon igaz. Kripke válasza a következő: még ha *R igaz* is, azt a beszélő nem tudja a priori módon (65). Ezt az (5)-tel kapcsolatos érvet szokás *episztemológiai* vagy *ismeretelméleti érvnek* nevezni.

¹⁶ Vö. 11., 12. és 15. lábjegyzet. Kripke részletes érvet és példát (60–70, 127–129) jól követhetőek. Több szekunder forrás is nagyon világosan és elegánsan adja vissza az érveket: lásd például Burgess 2006, valamint Soames 2002: 21–24; 2003: 358–371; magyarául pedig Farkas 2001a és Farkas–Kelemen 2002: 135–142.

nevek referenciája új, alapjaiban más magyarázatot kíván. Kripke – és vele párhuzamosan Keith Donnellan (1970) – alternatív javaslata szerint a referenciát *okszági-történeti lánc* határozza meg. Ez a *referencia okszági elmélete*.¹⁷

Az okszági elmélet két részből áll: a *bevezető használat* keretében egy új név kerül a nyelvbe, amikor például egy izgága tacsoköltyököt a gazdáit Schumachernek, röviden Schuminak neveznek el; a *továbbadó használat* keretében pedig a beszélők, akik hallottak Schumiról, szándékaik szerint a már meglévő használattal összhangban, a meglévő névtovábbadási lánchoz csatlakozva használják a nevet. Ugyan nyilvánvalóan valamiféle okszági lánc köti össze a tacsoköltyököt a „Schumi” név mégsem őt jelöli, mivel az elnevezéskor a kutya gazdáit nem *továbbadó*, hanem *bevezető* szándékkal mondták ki a „Schumacher” nevet, így egy új név első, bevezető használatával van dolgunk, nem pedig egy korábban bevezetett név továbbadó használatával.

Egyébiránt valamelyest félrevezető *okszági láncról* és elméletéről beszélni, mivel a bevezető használatnak nem feltétele az, hogy az elnevező és az elnevezett *okszági viszonyban* legyenek egymással. Ehelyett az elnevezési szándék a mérvadó – még akkor is, amikor valaki elnevez egy számot, mondjuk, amikor a kör kerületének és átmérőjének arányára bevezeti a π nevet. Ebben az esetben a tulajdonnév továbbadó használatának okszági láncát visszafelé követve a *bevezető használat*hoz jutunk. Eszerint a név okszági-történeti hátterének része, hogy a bevezető használatkor kit vagy mit szándékoztak elnevezni. Ezt az okszági-történeti láncot (és nem egy okszági láncot) visszafelé követve jutunk el az elnevezett individuumhoz.¹⁸

¹⁷ Lásd 69, 73, 81, 130.

¹⁸ Erről igen érdekes áttekintést ad Burgess (2006). A referencia okszági elméletén számon szokták kérni, hogy az nem ad számot a fiktív nevekről (például „Hóféhéke”; lásd például Farkas–Kelemen 2002: 142; Reimer 2003). Ez csak akkor lenne jogos kifogás, ha Kripke azt állította volna, hogy egy név referenciája nem más, mint az okszági lánc végén lévő individuum. Kripke azonban épp csak felvázolta az okszági elméletet, egy rövid megjegyzéséből mégis kiderül, hogy inkább a π név bevezetésének és továbbadásának fent bemutatott modelljére gondolt 90. o. 68. j., lásd még 70. Ez a modell alkalmazható a fiktív nevekre is – erről Kripke a szemináriumain és más előadásokon is beszélt (lásd Kaplan 1989b; 107–108. o. 101. j.).

Evans (1973) – Kripke által is említett (130; lásd még Farkas–Kelemen 2002: 141–142) – híres példája a „Madagaszkár” név referenciaváltozásáról, a bevezetési és továbbadási használat közti különbség alapján magyarázható. Mikor Marco Polo tévesen úgy értelmezte, hogy a „Madagaszkár” a bennszüettek nyelvén a szigetet jelöli, akkor egyrésztől szándéka szerint továbbadó névhasználat volt, másrésztől azonban szándékában állt az is, hogy a szigetet jelölje. A két szándék közötti konfliktus van – a második szándék dominanciája miatt Marco Polo akaratlannul ugyan, de bevezető név-

Hogy az oksági-történeti lánc alapján kiről is beszélnek azok, akik a „Hajós Alfréd” nevet használják, az bizony jórészt elméjükön kívüli, általuk nem feltétlenül ismert, és esetleg félreismeret tényezőktől függ: attól, hogy a nyelvi közösségük más tagjai eddig hogyan használták a „Hajós Alfréd” nevet. Helytelen volt tehát a leírásnyaláb-referenciaelmélet által festett kép, amely szerint a beszélő elméjében kutatva megjeljük a nyitját annak, hogy az általa használt nevek a világnak mely szeleteire vonatkoznak (68–69). Jólval többről van szó, mint a következő esetben: amikor például a kontextusfüggő „te” kifejezést használom, akkor ahhoz, hogy megállapítást nyerjen, kiről is beszéltek, nem elég az elmém, mentális állapotaim részleteit vizsgálni, hanem meg kell győződni arról is, hogy az elmémén kívül *ki* is az, akinek a mondandómat szántam. A „te” kimondásakor ugyanis egyértelműen a mondási kontextusra támaszkodom (azáltal, hogy kontextusfüggő, más néven indexikus kifejezést használok), és tudatában vagyok a „te” kifejezéshez kapcsolódó következő használati utasításnak: a „te” arra az egyetlen valakire vonatkozik, akihez szólni szeretnék. Vagyis elmémben egyértelmű mentális utasítás (kommunikációs szándékaim által meghatározott szabály) lelhető fel arra vonatkozóan, hogy a világnak mely szeletéről is beszéltek. Az oksági-történeti lánc alapján felvázolt referenciaelmélet más képet fest: amikor kimondom a „Hajós Alfréd” nevet, az elmémben csupán arra vonatkozó szándék lelhető fel, hogy névhasználatomat a nyelvközösség eddigi bevett használatához, a meglévő oksági-történeti lánchoz kívánom igazítani. Ezt a szándékomat éppenséggel határozott leírás segítségével is megfogalmazhatjuk: „az az illető akire annak idején bevezették azt a »Hajós Alfréd« nevet, amely aztán továbbadasi használatok sorával hozzám is eljutott”. Ám ez a határozott leírás eleve magában foglalja, hogy a referencia meghatározásának kérdésében nekem és annak, hogy Hajós Alfrédről pontosan mit is hiszünk, elenyésző szerep jut; ráadásul ésszerű feltenni, hogy nem is az oksági-történeti láncot említő határozott leírás, hanem *a lánc maga* az, ami a referencia meghatározásáért felelős.¹⁹

Frege és Russell elméletéhez képest a referencia oksági elmélete egészen más képet fest arról, ahogyan az elme meghatározza a nyelv illeszkedését, kapcsolódását a világhoz. Ezt a ténnyt érdemes szem előtt tartanunk, amikor

használat volt, akárcsak a „Schumacher” nevű tascó gazdája. Hasonló magyarázatot ad például Kaplan (1989a: 561; 1990: 117–118).

¹⁹ 66. o. 38. j., 129.

azt vizsgáljuk, hogy: (i) vajon *valamiféle* leíró elem (például az, hogy egy embernek és nem az általa viselt kabátjának adott névről van szó) társítása nem játszik-e mégis az oksági-történeti láncsal karöltve referenciameghatározó szerepet;²⁰ (ii) vajon az oksági-történeti lánc milyen formában foglalható olyan határozott leírásba, amelynek ismerete feltételezhető a kompetens névhasználókról.²¹

Fontos azt is észben tartanunk, hogy itt a kompetens névhasználókról *általában* beszélünk, így a leírásnyaláb-referenciaelmélet ügyét nem segíti az a tény, hogy speciális helyzetekben egyes névhasználóknak tényleg rendelkezésükre áll egy olyan leírásnyaláb, amelyet az elmélet megkíván: tipikusan a bevezető használatok lehetnek ilyenek. Vegyünk szemügyre két kifogást ezzel kapcsolatban.

Egyrésztől bevezető használatkor előfordulhat, hogy *határozott leírással rögzítik a név referenciáját*,²² valaki eltervezheti például a következőt: „a kölykmacska, amelyet holnap a menhelyen kiválasztok, »Tappancs«-nak fogom hívni”. Itt nem arról van szó, hogy a kérdéses határozott leírás megadja a „Tappancs” név jelentését vagy meghatározza annak referenciáját – hiszen számos magyarázat született erre az elképzelésre. Lásd például Devitt 1981, Evans 1982, Searle 1983 és Larson–Ludlow 1993. Az utóbbit kritizálja Soames (2003: 147–203). Kapcsolódik ehhez Geach (1957) javaslata is az individuumok nominális lényegéről (például a nominális lényeg része lehet, hogy az illető ember, vagy hogy város), amely például leíró elemként szolgálhat (89–90. o., 58. j.). Kripke szerint bizonyos esetekben olyanok is sikerrel használhatnak egy nevet, akik azt sem tudják, hogy az embert jelöl vagy mondjuk egy számot. Erre ad is egy példát (Nancy), ami arra mutat rá, hogy a névhasználatnak nem *általános feltétele* a nominális lényeg ismerete. Ez pedig a leírásnyaláb-elméletek (5) tétele ellen szól 52.

²¹ Erre tesz javaslatot Searle (1983) és David Lewis (1986, 1997).

²² Lásd elsősorban 36–44. Akárcsak a nevek referenciáját, a természetes fajtanevek (például a „víz”) referenciáját is rögzítheti leírás egy (vagy több összefüggő) bevezetői használat során, például: „ezenül »víz«-nek hívom azt az anyagot, amely a folyókban található”. A „víz” kifejezés a továbbiakban az adott anyagot jelöli, még akkor is, ha később az összes folyómedret kiürítik és pálinkával töltik fel; a „víz” kifejezés még ebben az esetben sem a pálinkára referálna. A „folyókban található” tulajdonság pusztán kimulópontként szolgál a név bevezetésekor, *rögzítette a név referenciáját*; azonban a további használatok során már nem ez a tulajdonság határozza meg, hogy a „víz” kifejezés mire referál. Egyrésztől azt, hogy mi víz és mi nem, a kémia fejlődésével jóval pontosabban azonosíthatjuk, mint korábban – az idő előrehaladtával egyre megbízhatóbbá tehetjük a víz-kritériumunkat.

A rögzítő leírások szerepére hivatkozva egy további közös sajátosságot is találhatunk a tulajdonnevek és a természetes fajtanevek között: azt, hogy mely példányokra vonatkozik a fejtanév, oksági-történeti lánc határozza meg. Ez a *természetes fajtanevek oksági elmélete* (lásd Donnellan 1973; Putnam 1973, 1975). Lásd a 4. szakaszt.

szén a „Tappancs” név akkor is az illető macskát jelöli majd, ha az teljes méretű példányá serdült és már nem *kölyökmacská*. Még erről a speciális esetről is elmondható: *a rögzítést szolgáló leírás kizárólag a bevezetési használatához szűkséges*. Viszont bevezető használatkor is fennáll a tévedés lehetősége: „azt a csillagot »Heszperosz«-nak nevezem el”, mondta az égbolttól kémlelő görög; és ezzel bevezetett egy új nevet egy olyan égitestre, amely nem is csillag, hanem bolygó. Persze finomíthatunk a leíráson: „azt az égitestet, amelyet én csillagnak vélek, »Heszperosz«-nak nevezem el”, és akkor ezt a problémát kiküszöböltük: beazonosítottunk egy referenciát *rögzítő* leírást.²³ Am ez a manőver számottevően nem változtat a helyzeten. Épp azért volt indokolt módosítani a leírást, mert a név használatát bevezető személy referálási *szándéka* volt mérvadó, még akkor is, ha a leírás, amelyre gondolt, valójában nem is illett az elnevezendő individuumra.²⁴ Ebben a konkrét esetben azt láthatjuk, hogy az égbolttól kémlelő görög által adott eredeti határozott leírás *még a referencia rögzítését sem szolgálja*. Az, hogy minden esetben addig tudjuk csűrni-csavarni a leírást, míg azt a használó szándékával összhangba hozzuk, elfedi a tényt, hogy alapvetően a szándék a mérvadó, nem pedig a leírás. Ennek másik tünete, hogy még a bevezető névhasználó számára is (ugyan nem túl meglepő, de mégis) empirikus felfedezészámba mehet, amikor bizonyítást nyer végül: Hájós Alfrédrol nem csupán azt *gondoljuk* (a név bevezetőjét is belértve), hogy élőlény, hanem valójában is az, nem pedig egy mesterien megtévesztő küllemű robot.²⁵ Végző soron azt láthatjuk, hogy a beszélő által társított leírások szerepe még akkor is behatárolt, ha bevezető használatról van szó; csak akkor támaszkodhatunk a leírásra, ha az a referenciarögzítésben működik közre, *továbbá* a bevezető beszélő szándékaival maradéktalanul összhangban van.

Másrészről egy referenciameghatározásról szóló elmélet nem pusztán arról hivatott számot adni, hogy *bevezető* használatkor a referenciát hogyan rögzítik, hanem arról is, hogy *névhasználatkor általában* a referencia hogyan kerül meghatározásra. Azt pedig a tévedés és a hiányos ismeret problémái alapján láthatjuk már, hogy *továbbá* használatkor a társított leírás le-

²³ Ezt a stratégiát javasolja például Jackson (1998: 212).

²⁴ Kaplan (1989a: 561) szerint ez azt mutatja, hogy a név bevezetője referenciálisan*, nem pedig attributívan használta a rögzítésre szánt határozott leírást. A referenciális és attributív használat elkülönítése, ahogy Kripke is említi (11–12, 65–66). Donnellan (1966) nevéhez fűződik.

²⁵ Erre vonatkozik az (5) tétellel szemben felhozott ismeretelméleti érv, amelyet a 15. lábjegyzetben tárgyalok. Lásd még 89–90. o. 58. j.

het hibás, és lehet szegényes. A továbbadó használatokra tehát a leírásnyaláb-referenciálmélet biztosan nem újít működőképes megoldást.²⁶

Érdemes még egyszer hangsúlyozni, hogy a *rögzítő* leírás nem mérvadó a későbbi, továbbadó használat során: a „Tappancs” név referenciáját *nem* az eredetileg rögzítésre használt, kölyökmacskáról szóló leírás határozza meg – gondoljunk csak a tízéves macskára, akit még mindig „Tappancs”-nak hívnak. Legfeljebb egy olyan leírás jöhet szóba, amely a név bevezető és továbbadó használatait összekötő oksági láncról szól: „az az állat, akinek megjelölésére annak idején bevezették azt a »Tappancs« nevet, amely aztán továbbadást használatok sorával hozzám is eljutott”. Említettem már, hogy ez a manőver – „kreáljunk leírást az oksági láncból!” – nem ássa alá a referencia oksági elméletét, hiszen változatlanul az oksági lánc, és nem az oksági láncot említő leírás lesz az, ami a referenciát végső soron meghatározza. Van azonban egy fontos következménye a láncból leírást manővernek, amivel érdeemes tisztában lennie azoknak, akik mellette döntenek.²⁷

A láncból leírást manőver eredményeként a tulajdonnévhez tartozó oksági-történeti lánc részét képezi a tulajdonnév *jelentésének*. Ez azonban nem feltétlenül örvedetes. Kaplan (1989a: 562, 1989b: 573–577) megkülönbözteti a következő két kérdést, amelyet a „Tappancs” névvel kapcsolatban feltehetünk: (i) mi a név jelentése?, (ii) milyen alapon, miért rendelkezik a név azzal a bizonyos jelentéssel? Kaplan szerint (i) arról szól, hogy egy kifejezés milyen szemantikai szerepet tölt be, (ii) pedig etimológiai kérdés, amely a szemantikai szerep megalapozását tűzi ki célul. A „Tappancs” név szemantikai szerepének része, hogy Tappancsra referál. Ennek etimológiai magyarázata: Tappancs gazdája a nevet rá, és nem egy másik állatra ruházta, és később ez a használat terjedt el. Az is etimológiai magyarázatra szorul, hogy nyelvünknek miért van több „Schumacher” szava, és ezek közül az egyik szemantikai szerepének miért része, hogy a név egy tacskót jelöl. Azért, mert a „Schumacher” nevet a nyelvhasználók többször, több individuum nevéként is bevezették és aztán továbbadták, és ezek közül az egyik név egy tacsko neve. Az etimológiai magyarázat szociológiai és történeti részletekre épül, és a tulajdonnevek esetében az oksági-történeti lánc az, ami a magyarázatban szerepet játszik, számot adva arról, hogy a név miért és hogyan tett szert a jelentésére.

²⁶ Lásd fent a 11. és 12. lábjegyzetet.

²⁷ A láncból-leírást manővert képviseli például Searle (1983) és Lewis (1984; 1996).

A jelentésváltozás tényéről is etimológiai magyarázatnak kell számot adnia: a „Madagaszkár” szó referenciája azért változott meg, mert Marco Polo a nevet félreértette, és akaratán kívül másként használta, mint az afrikai bennszülöttek, ezt követően pedig az ő használata vált elterjedté. A Kaplan által felvázolt kép az oksági-történeti láncot nem a szemantikai szerep részeként, hanem a szemantikai szerepet megalapozó, meghatározó etimológiai magyarázat részeként kezeli. Ezzel szemben a láncból-leírást manóver az oksági-történeti láncot a kifejezés szemantikai szerepébe illeszti: a tulajdonnevek egyik *nyelvhelyen betöltött funkciója* lenne eszerint az, hogy alátámasztja őket valamiféle oksági lánc. Kaplan szerint viszont inkább arról van szó, hogy az oksági lánc lehetővé teszi, hogy egy hang- vagy betűsor nyelvi funkciót töltsön be, a szemantikai szerepének nem része az, hogy mikor és hogyan vezették be.

Sokat megvilágít a következő párhuzam. Érdemes belegondolni, hogy milyen szokatlan és *ad hoc* elképzelés volna a „pizskál” ige jelentését a következőképpen megadnunk: „a »pizskál« etimológiája által meghatározott két dolog közötti reláció”. Intuitíve abban rejlik a „pizskál” szemantikai szerepe, hogy a kérdéses relációt jelöli – a pizskálás relációját, ami más, mint például a megáncoltatás relációja; természetesen a „pizskál” és a „megáncoltat” igeik etimológiájában keresendő a válasz arra, hogy az első miért jelöli a kérdéses relációt, a második pedig miért nem. Fel sem merül a lehetőség, hogy a szóban forgó leírás értelmében a „pizskál” ige által betöltött szemantikai szerepen *belül* helyezzük el az etimológiai előtörténetet.²⁸ Mégis a láncból-leírást elképzelés pontosan ezt a megközelítést alkalmazza a tulajdonnevekre. Ez a manóver mindaddig *ad hoc* marad, amíg nem magyarázzuk meg, hogy miért indokolt ez a lépés csak és kizárólag a tulajdonnevek esetében, vagy pedig hogy miért volna jó kiterjeszteni a manóvert az igékre is. Ezzel az elvárással általában nem foglalkoznak a láncból-leírást manóver képviseelői.²⁹

Összefoglalva: nincs jó okunk arra, hogy a leírásnyaláb-referenciaelmélet alternatíváját, a referencia oksági elméletét a tulajdonnevek szemantikájának – jelentéselméletének – részeként kezeljük.³⁰

²⁸ Hasonló kifogást támaszt Soames (2003: 357, 368). Lásd még 50, valamint Stalnaker 2004.

²⁹ Lásd azonban Recanati 1993: 161–165.

³⁰ Frege és Russell a referencia meghatározását a szemantikai szerepek közt helyezi el. Részben ezért is annyira frappáns és egyszerű az általuk felvázolt kép jelek, jelhasználok és a világ viszonyáról. Örvendetes volna tehát, ha a fregeánus–russelliánus magyarázat működne; Kripke pontosan

Mi lesz a sorsa a leírásnyaláb-jelentéselméletnek? Kripke közvetlen kritikaként a modális érvet szegezte szembe az elmélettel, erre az érvre viszont adható válasz a leíró elmélet keretei között (erről lásd a 3. szakaszt). Ezzel azonban még nem mentettük meg az elméletet: a leírásnyaláb-referenciaelmélet kritikái a leírásnyaláb-jelentéselméletre is érvényesek, mivel az előbbi részét képezi az utóbbinak.

Kripke nem javasol alternatív jelentéselméletet, csupán azt a megszorítást hangsúlyozza, hogy bárhogyan fogjuk is meg egy tulajdonnév jelentését, mindenképpen tükrözniük kell azt az intuíciót, hogy a név merev jelölő. Egy későbbi tanulmányában (Kripke 1979) azon az állásponton van, hogy paradoxikus elvárásokkal szembesülnék mindazok, akik a tulajdonnevek jelentéselméletének kialakítására vállalkoznak.³¹

A hetvenes évek elejétől több jelentős filozófus is azt gondolta, hogy Kripke tulajdonnevekkel kapcsolatos érvei együttesen azt mutatták meg, hogy nem működnek a leírásokra épülő, más néven *deskriptivista jelentéselméletek* (például a láncból-leírást manóver). A legjobb *nem-deskriptivista* alternatíva pedig (i) az úgynevezett *milliánus elmélet*³², amely szerint a tulajdonnevek kizárólagos szemantikai tulajdonsága, hogy *közvetlenül* jelölik a referenciájukat, így a jelentésük nem más, mint a referenciájuk; és/vagy (ii) a *direkt referencia elmélet*, amely szerint a tulajdonnevek kizárólag referenciájukkal járulnak hozzá az őket tartalmazó mondatok igazságtételeihez.³³

arra mutat rá, hogy a tulajdonnevek szétfeszítik az elégáns kép kereteit. Frege tripla szerepet szán az értelem (*Sinn*) fogalmának: egyrésztől az értelem az, amelyet kompetens beszélők megragadnak, másrésztől pedig az, amely meghatározza a referenciát, továbbá az, amely megfelelően hozzájárul a propozicionális attitűdökhöz* szóló állítások igazságtételeihez (lásd Salmon 1981: 19–14; Peacocke 1975: 109). A harmadik szerepről a *Megnevezés és szükségfeltétel*ben nem esik szó, az első kettőtől ellentben amál inkább. Kripke egyik fő kifogása Fregevel szemben éppen az, hogy nincs olyan fogalom, amely mindkét feladatot egymagában teljesíteni tudná.

³¹ Vö. 150 és Kripke 1979.

³² A milliánus elmélet John Stuart Millről kapta a nevét, aki szerint a tulajdonneveknek van denotációjuk*, de nincsen konnotációjuk* (12–13). Magyarul lásd Farkas–Kelemen 2002: 126–130, Sainsbury 1995/1997: 77–78.

Ruth Barcan Marcus is a tulajdonnevek milliánus és direkt referencia elméletét vallotta, szerinte a tulajdonnevek „puszta címek”: az általuk jelölt individuumnak. A 3. szakaszban rövideen emellett is érvelek, hogy Marcus elmélete nem előlegezte meg Kripke fő elképzeléseit, mivel a *Megnevezés és szükségfeltétel* épp a Kripke által felvázolt szükségfeltétel fogalom miatt jelentett újdonságot, és ennek a fogalomnak Marcus frászaiban nyoma sincs.

³³ Más szóval: egy D direkt referáló kifejezés a jelöléssel járul hozzá a *propozíciókhoz**, amelyeket a „.... D ...” mondatok kifejeznek. Kripke alig-alig beszél propozíciókról, a kortárs filozófia

David Kaplan (1989a, 1989b) szerint okunk van azt gondolni, hogy a tulajdonnevek milli értelemben vett referáló kifejezések, valamint azt is, hogy direkt referáló kifejezések, amelyek jelentése viszont kimerül abban, amivel az igazságfeltételekhez hozzájárulnak. Mindkét elméletből az következik, hogy a tulajdonnevek jelentése kizárólag referenciájukból áll. Részben ezért nem egyszer egybemossák a tulajdonnevek milliánus és direkt referenciáinak elméletét. Érdekes azonban észben tartani, hogy a tulajdonnevek esetében ugyan egybeesik a két elmélet, de más kifejezésekkel kapcsolatban elterhetnek egymástól.³⁴ A milliánus elmélet ugyanis a név és a jelölt individuum közötti viszony természetéből (a viszony közvetlenségéből) indul ki, míg a direkt referenciáinak elmélet arra összpontosít, hogy a nevek mivel járulnak hozzá a mondatok igazságfeltételeihez (kizárólag a jelölt individuummal).

Kripke érveinek – túlzás nélkül mondhatjuk – legmeghatározóbb képviselője és továbbgondolója, Scott Soames számos tanulmányában és könyvében fejtette ki, hogy Kripkének is a nevek direkt referenciáinak elméletét kellene választania.³⁵ Ez azonban olyan következménnyel jár, amelyet Kripke sem a *Megnevezés és szükség szerűség*-ben, sem később nem volt hajlandó elfogadni. Emlékezzünk vissza a szakasz elején vizsgált állításra:

- (1) Empirikus felfedezésnek számít, hogy az Isonzó-völgy az a Soča-völgy.
 (3) Az Isonzó-völgy az a Soča-völgy.

Kripke szerint (3) informatív azonosságállítás; ezért fenn akarja tartani, hogy igazságaról a posteriori módon (kizárólag empirikus vizsgálatokra támaszkodva) győződhettünk meg. Ha azonban a tulajdonneveket olyan direkt referáló kifejezéseknek gondoljuk, amelyek jelentése kizárólag a jelöltek-

egyik központi fogalmáról (126–127, 139–140, 149–150), Soames azonban annál többet (Soames 2002, 2003, 2005b); magyarul lásd Soames 2002/2003).

³⁴ Például a „ma” kontextusfüggő kifejezéssel kapcsolatban a direkt referenciáinak elméletét plauzibilisnek tűnik, a milliánus elmélet azonban nem, hiszen a „ma” kifejezés típus jelentése szemantikai szerephez jut (tudnillik hogy az adott kimondási kontextus napjára referál), jóllehet a kifejezést tartalmazó mondat igazságfeltételeihez kizárólag az adott nappal járul hozzá. Lásd Kaplan 1989a: első sorban 562, valamint Martí 1995.

³⁵ Elsősorban Soames 2002. Kaplan mellett Salmon a direkt referenciáinak elméletét másik fontos képviselője (lásd például Salmon 1986). A direkt referenciáinak elméletéről jó kiindulópontot szolgál egy nemrég megjelent, klasszikus és új cikkeket egyaránt tartalmazó kötet (Davidson 2007). Magyarul lásd Reimer 2001/2005, Braun 2003/2003 és Caplan 2005/2005.

ből áll, akkor (3) jelentésén nem változtatunk, ha a „Soča-völgy” kifejezést a vele azonos referenciával rendelkező „Isonzó völgy”-re cseréljük:

- (4) Az Isonzó-völgy az az Isonzó-völgy.

Ez az azonosságállítás azonban triviális, igazsága empirikus vizsgálat nélkül is ismerhető, vagyis *a priori*.³⁶ A direkt referenciáinak elmélet hívei (4) fényében amellett próbálnak érveket felsorakoztatni, hogy (3) mégsem a posteriori, hanem, akár csak (4), a priori módon igaz.³⁷ Kripke azonban ezt az intuíciónktól igen csak idegen következményt elfogadhatatlannak gondolja. Így aztán a mai napig nyitott kérdés maradt: milyen jelentéselmélet adható, amely adekvát választ ad Kripke leíró elmélettel kapcsolatos kritikáira, viszont ki-elégítően kezeli (3)-at.

A következő tételket ma már minden filozófus elfogadja: (i) Kripke érvei a leírásnyaláb-referenciáinak elmélet ellen megmutatták, hogy a tulajdonnevek jelentéséről szóló (Kripke fellépése előtti) elméletek nem tarthatók fenn. Azonban (ii) a Kripke utáni jelentéselméletek komoly problémákkal küszködnek, így nincs olyan Kripke utáni jelentéselmélet, amelyet széles körű konszenzus övezne. Mindezzel szemben viszont (iii) a Kripke nevéhez fűződő referenciáinak elmélet, a tulajdonnevek referenciájának oksági elmélete mellett döntő érvek szólnak.

3. SZÜKSÉGSZERŰSÉG³⁸

Annak idején a Princetoni Egyetemen Kripke ezekkel a szavakkal kezdte a *Megnevezés és szükség szerűség* előadásait: „Remélem, néhányan önök közül látnak összefüggést a címben említett témák között” (9). Az első előadásban jórészt arról beszél, hogy mit ért a szükség szerű és lehetséges fogalmain, azután rátér arra, hogy a tulajdonnevek *merev jelöltek*. Például a „Rubik Ernő” tulajdonnév, mint merev jelölő, csakis Rubik Ernőt jelöli minden tényelentés helyzetben, azaz lehetséges világban – feltéve, hogy Rubik

³⁶ Az a priori/a posteriori fogalmakról bővebben lásd a 3. szakaszt.

³⁷ Lásd például Braun 1998, 2002; Salmon 1986; valamint Soames 2002, 2005c.

³⁸ A szükség szerűség fogalmáról lásd Burgess 1997, 2006; Soames 2002: 22–54; 2003: 372–396. Magyarul lásd Farkas–Kelenen 2002: 143–145, valamint Zvolenszky 2005.

Ernő létezik a kérdéses világban. Másféle viselkedést mutat azonban egy olyan *nem-merev jelölő*, mint „a bővös kocka feltalálója” határozott leírás: ha a dolgok másképpen alakultak volna, mint ahogy valójában alakultak, és valaki más, mondjuk Hofi Géza találja fel a bővös kockát, a kérdéses lehetséges világban a határozott leírás Hofi Gézáé, és nem Rubik Ernőé. Ebben a szakaszban először a modális logikai előzményeket vázolom fel röviden, majd a Kripke előtti szükségsszerűség-fogalmat ismertetem. Ezt követően arra világítok rá, hogy mi is a javasolt alternatív szükségsszerűség-fogalom, és abból miért és hogyan következik az a tézis, hogy a tulajdonnevek merev jelölők. Végül pedig kitérek az úgynevezett *modális érvre*, amely a *tulajdonnevek leíró elméletét* mint *jelentéselméletet* támadja.

Kezdjük egy logikatörténeti áttekintéssel. Nap mint nap teszünk állításokat nemcsak arról, ami igaz (például „vihar van”), hanem arról is, hogy mi lehetséges vagy szükségsszerű (például „lehet, hogy villámlik is”). Az utóbbiaknak – az úgynevezett *modális állításoknak* – a logikáját a *modális logika* hivatott feltérképezni. De miért „modális”? Általánosan fogalmazva: egy modális állítás azt mondja ki, hogy egy egyszerűbb állítás (például „villámlik”) *valamilyen módon* igaz. A számtalan mód közül néhány: „lehetségesen”, „néha”, „bizonyíthatóan”, „bizonyosan”, „a kérdéses dolog vagy individuum lényegét tekintve” – ezek különféle *modális fogalmak*.

A modális logika alapítója, Arisztotelész azt mondta például, hogy az olyan állítások, amelyek a jövőről szólnak, nem szükségsszerűen igazak és nem szükségsszerűen hamisak, hanem *esetlegesen* igazak (más szóval: kontingensek).³⁹ A „kockás” szó *extenziójába* tartozik az összes olyan individuum, amely kockás (ténylegesen, más szóval *aktuálisan* kockás); az állítások extenziója pedig az igazságértékek: (aktuálisan) igazak vagy hamisak. Azonban nemcsak az aktuális helyzethez képest gondolhatjuk el kifejezések extenzióját, hanem más lehetőségekhez – lehetséges világokhoz – képest is. Ezzel a szükségsszerűség és a lehetőség fogalmát a modális állítások kiötlőntéle világbeli igazságértékei alapján definiálhatjuk, meghozzá a következőképpen:

³⁹ A „holnap tengeri csata lesz” állítást Arisztotelész esetlegesen igaznak tartja: „... ha minden állítás avagy tagadás igaz vagy hamis, akkor minden szükségsszerűen fennáll vagy nem áll fenn [...] De [...] a nem mindig aktuálisan fennállóknál lehetséges az is, hogy vannak, és az is, hogy nincsenek... *Herméneutika* 9, 18a34–35, 19a9–11 (Máté András fordítása). A korai modális logika történetéről részletes leírást ad I. M. Bochenski (1956/1961), magyarul pedig William és Martha Kneale (1962/1987), valamint Ruza–Máté (1997, III. rész). Lásd még Goldblatt 2003.

A modális mondatok alapvető definíciói:

- és ◇ egyaránt *mondaloperátorok*, vagyis mondatokhoz kapcsolódnak.
- *P* szükségsszerűen igaz, vagyis □*P*: *P* minden lehetséges világban igaz;
- *P* lehetségesen igaz, vagyis ◇*P*: van olyan lehetséges világ, amelyben *P* igaz.

A modális állítások igazságértéke (amely egyben az extenziójuk) tehát nem kizárólag az aktuális világbeli extenziók függvénye, hanem függ a többi lehetséges világbeli extenziótól is. Például a „lehetséges, hogy Rubik Ernő juhásznak megy” igazságértékéhez nemcsak az releváns, hogy a „juhász” szónak mi az aktuális extenziója, hanem az is, hogy más lehetséges világokban mi az extenziója. Vajon valamelyik extenzió tartalmazza Rubik Ernőt? Ha igen, akkor az állítás igaz. Ha nem, akkor hamis. Ezt úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a modális állítás igazságértéke szempontjából a „juhász” szó lehetséges világokban vett extenzióinak összessége, vagyis a „juhász” *intenziója* számít.⁴⁰

A „lehetséges világok” csupán egy szófordulat, mert a kifejezés valójában igen sok mindenre vonatkozhat: egyes logikákban a világokat időpillanatoknak tekintjük, mások alternatív helyzetleírásoknak; a legsemlegesebb az volna, ha „kiértékelési pontok”-nak neveznénk őket.⁴¹ Azonban a „lehetséges világ” vált a legelterjedtebbé, így én is ehhez a terminológiához igazodom. Fontos azonban szem előtt tartanunk, hogy attól függ a világok mibenléte, hogy milyen szükségsszerűség-fogalommal van dolgunk – például a „mindig” (lásd temporális modalitás*) esetében a „világok” pillanatnyi állapotok. Tehát a „lehetséges világ” szóhasználatba egyéb magyarázat híján nem szabad semmit sem beleolvasnunk a világok természetét illetően.

Eddig intuitív, vázlatos definíciókat láttunk, azonban jó volna ennél pontosabban is meghatározni a következőket:

- (i) Hogyan állíthatók össze a modális logika „szókincseiből” a modális logikai mondatok – mi a *formális szintaxisuk*;

⁴⁰ Az *extenziók alapján definiált*, vagyis *intenzionális* fogalom egészen más, mint az *extenziómodális* fogalom. A tagadás például extenziómodális, mivel $\sim P$ igazságértéke kizárólag *P* extenziójától (aktuális extenziójától) függ. A „szükségszerűen igaz, hogy” viszont a fentiek szerint intenzionális, mivel „szükségszerűen igaz, hogy *P*” igazságértékét *P* (aktuális) igazságértéke nem határozza meg. Lásd extenzió* intenzió*.

⁴¹ A lehetséges világokról magyarul lásd Ruza–Máté 1997, 451–453.

- (ii) ezeknek a mondatoknak hogyan írható le a jelentésük – mi a *formális szemantikájuk*;
- (iii) milyen *formális bizonyításelmélettel* tehető különbség mechanikusan, pusztán a formális szintaxisra hivatkozva „helyes” és „helytelen” következtetések között.

A (iii) szerinti bizonyításelmélet közvetlenül csak a mondatok szintaxisán (formáján) múlik, konkrét jelentésükön azonban nem. A bizonyításelmélet egyrészt kiindulópontként szolgáló *axiómákat*, másrészt pedig *levezetési szabályokat* határoz meg. (Ezekre hamarosan mutatok is egy-egy példát.) A cél az, hogy a bizonyításelmélet elemei együttesen garantálják, hogy egy bizonyítás során igaz mondatból soha ne következethessünk hamisra.⁴² A levezetési szabályok alkalmazásához azonban semmit nem kell tudnunk sem a mondatok jelentéséről, sem az igazságértékükről, kizárólag a formájuk számít.

A modális logikák ilyenfajta megközelítését az 1910-es évek elejétől Clarence I. Lewis kezdeményezte. Célja az volt, hogy a logikai kifejezések tartát egy olyan új, modális elemmel bővítsé, amellyel elkerülhető a klasszikus, nem-modális logikák egyik paradoxikus eredménye:

Függetlenül attól, hogy P és Q helyére milyen mondat kerül, a *feltételes vagy kondicionális mondat* (régőbbi nevén *materiális implikáció*) – „ha P , akkor Q ”, vagyis $P \supset Q$ – igaz mindkét esetben: akkor is, ha P (a kondicionális első fele, vagyis *előtagja*) hamis, és akkor is, ha Q (a kondicionális *utótagja*) igaz.⁴³

⁴² Ez az elvárás azt fogalmazza meg, hogy a bizonyításelméletben ne legyen bebizonyítható ellentmondás – egyszerre P és annak tagadása \neg , vagyis az elmélet legyen *ellentmondásmentes/konzisztens*. Az ellentmondással az lenne a fő baj, hogy a legalapvetőbb, adottnak vett levezetési szabályok alapján ellentmondásból *bármilyen* mondat bizonyítható, vagyis a formális bizonyításelmélet összeomlik. A formális szintaxis és bizonyításelmélet kidolgozására összpontosított például a Kripke által is említett Peano* és Dedekind*, valamint Boole, Frege, Russell, Hilbert* és Gödel*. Az utóbbi két logikus munkásságáról lásd Simonyi 1999.

⁴³ A materiális implikáció paradoxonairól van szó, amelyek megmutatják, hogy a következő sémák logikai igazságának számítanak: $\neg P \supset (P \supset Q)$ és $P \supset (Q \supset P)$. Alfred North Whitehead és Bertrand Russell 1910–13-ban megjelent *Principia Mathematica*-jában (i)–(ii) jegyében a formális szintaxis, szemantika és bizonyításelmélet kidolgozására tett kísérletet. A fenti paradoxonok a legalapvetőbb logikai rendszert, az úgynevezett kijelentéslogikát, avagy propozicionális logikát is érintik.

Lewis a kondicionális mondatokban ennél szorosabb kapcsolatot szeretett volna megragadni, ezért vezetett be egy olyan új logikai szót, amely azt hivatott tükrözni, hogy amennyiben P szigorúan implikálja Q -t, akkor P igazsága mellett *lehetetlen*, hogy Q hamis legyen. Vagyis lehetetlen – konkrétan: *logikailag lehetetlen* –, hogy Q tagadása, azaz $\sim Q$ és P egyaránt igazak legyenek. Így aztán a 20. századi modális logika a *kezdetektől*⁴⁴ *logikai szükség-szerűségként és lehetőségeként értelmezte a modális fogalmakat*. Később aztán Lewis (1918) a lehetőség fogalmára külön mondatoperátort vezetett be, amelyet aztán Cooper H. Langforddal közösen (1932) fejlesztett tovább: így születtek a ma használatos mondatoperátorok jelei, a \square és a \diamond . Lewis ezzel megteremtette az alapokat, a vázlat ahhoz, hogy különféle modális logikákhoz az (i) és (iii) szerinti – szintaktikai természetű – bizonyításelméletet alkossanak meg.⁴⁵

Milyen elemek jöhetnek szóba egy modális bizonyításelmélet kialakításakor? Nézzünk meg két egyszerű példát. Említettem már, hogy egyrészt megfelelő levezetési szabályokat kell felsorakoztatnunk. Kézenfekvő (sőt megkerülhetetlen) választás például, hogy az egyszerűbb, nem-modális logika valamelyik jól bevált levezetési szabályát bevegyük a modális operátorokkal bővített logikai rendszer bizonyításelméletébe. Az egyik legalapvetőbb ilyen levezetési szabály az úgynevezett *modus ponens*:

Bármely P és Q mondatra, $P \supset Q$ és P alapján következtethetünk arra, hogy Q .

A *modus ponens* szabályjellege pontosan abban rejlik, hogy nem csak *egyes* mondatokra vonatkozó összefüggésre világít rá, hanem egy általánosan, bármely mondatra alkalmazható műveletet határoz meg. Kizárólag az számít, hogy a kérdéses mondatok a szabályban leírt szintaktikai szerkezettel rendelkezzenek. Ugyanúgy egy bizonyos szintaktikai szerkezet lesz mérvadó akkor is, amikor felvetődik a kérdés: milyen mondatokat vehetünk fel megingathatatlan kiindulópontként, axiómának, alapvető logikai igazságoknak? Felmerül például a következő jelölt:

⁴⁴ Lásd például Lewis 1912.

⁴⁵ Lásd elsősorban Lewis–Langford 1932.

(5) Bármilyen P mondat esetén ha P szükségszerűen igaz, akkor igaz.
Vagyis: $\Box P \supset P$

A C. I. Lewist követő modális logikusok azt a kérdést mérlegelték, hogy vajon (5) tényleg bármilyen P mondatra igaz-e. A válasz attól függ, hogy a „szükségszerűt” hogyan értelmezzük. Mindezt annak fényében kell tenünk, hogy tudjuk: azzal, hogy a bizonyításelmélet tartalmazza a *modus ponens* szabályt, amennyiben axiómának fogadjuk el (5)-öt, akkor a szabályt alkalmazva bármikor következtethetünk az axióma utótagjára. Ennek fényében is nyilvánvalóan helyénvalónak tűnik (5) a következő értelmezésben: „ha logikailag szükségszerű P , akkor P igaz”. Hiszen a logikailag szükségszerű mondatok egyben igazak is. Tehát ha a logikai szükségszerűség fogalmára alakítunk ki bizonyításelméletet, (5) jó választás lehet axiómának.⁴⁶ Azonban ha a „szükségszerűt”-n azt értjük, hogy „valamilyen normarendszer által megkövetelt”, akkor (5) aggályos: „ha megkövetelt, hogy az emberek P -t betartsák (például a KRESZ normái vagy egyéb törvények alapján), akkor az emberek be is tartják P -t”. Hiszen pont arról van szó, hogy a normákat nem mindig tartják be, tehát bizonyos esetekben attól még, hogy az (5) szerinti kondicionális előtagja igaz, az utótagja nem feltétlenül az. Vagyis a megköveteltség-értelmezésre adott bizonyításelméletben (5) nem állna helyt axiómaként.

Azzal azonban, hogy a különféle modális fogalmakhoz megfelelő bizonyításelméletek részleteit mérlegeljük, még nem foglalmaztunk meg közvetlen választ (ii)-re, vagyis a jelentés kérdésére.

A szemantikával kapcsolatos valódi áttörést az ötvenes évek hozták, amikor is az akkor még gimnazista Saul Kripke elegáns és általánosan alkalmazható formális szemantikával állt elő:

- P szükségszerűen igaz: P az aktuális világ minden lehetséges alternatívájában igaz; más szóval minden belőle elérhető lehetséges világban igaz.
- P lehetségesen igaz: van olyan lehetséges alternatívája az aktuális világnak, amelyben P igaz; más szóval valamely belőle elérhető lehetséges világban igaz.

⁴⁶ (5) számos modális logikai rendszerben szerepel is axiómaként; T axiómának hívják, lásd még B axióma* (88).

Ebben az általános keretben aztán már egy-egy konkrét modális értelmezés kívánalmának megfelelően kiköthetjük, hogy milyen is legyen a világok közti elérhetőségi reláció. A relációra gondolhatunk úgy, mint amely meghatározza, hogy egy világból melyik világok érhetőek el – melyik világok „láthatóak”. A logikai szükségszerűség értelmezéséhez visszatérve: kézenfekvő azt gondolnunk, hogy egy mondat nem lehet logikailag szükségszerű, amennyiben *aktuálisan* hamis. Vagyis nem akarjuk, hogy előálljon olyan helyzet, hogy P minden elérhető világban igaz (így logikailag szükségszerű, hogy P), aktuálisan azonban hamis. Ez azt mutatja, hogy a logikai szükségszerűség értelmezésénél a „látási viszonyokkal” kapcsolatban alapelvárás, hogy a világok „lássák” saját magukat. Vagyis az elérhetőségi relációnak *reflexívnek* kell lennie. Más azonban a helyzet a normatív követelményeknél: az, hogy megkövetelt, hogy az emberek betartsák P -t, összeegyeztethető azokkal, hogy valójában nem tartják be. Ehhez az értelmezéshez az aktuális világnak pontosan azokat a világokat kell „látnia”, ahol P -t betartják – az engedelmis világban betartják. Előfordulhat tehát, hogy az aktuális világ saját magát (mint engedetlen világot) nem látja. Ennek fényében semmiképpen sem köthetjük ki, hogy az elérhetőségi reláció ennél az értelmezésnél reflexív legyen.⁴⁷

Kripke számos modális fogalommal kapcsolatban megmutatta, hogy melyik bizonyításelméleti axióma melyik elérhetőségi relációnak feleltethető meg. Ez fontos kapocs szintaxis (a bizonyításelmélet) és (az elérhetőségi relációról is szóló) szemantika között. Például (5) axiómaként van jelen pontosan azoknak a modális logikáknak a bizonyításelméletében, amelyeknek a szemantikája kiköti, hogy az elérhetőségi reláció reflexív.⁴⁸

⁴⁷ A normákkal, törvények betartásával kapcsolatos értelmezést hívják *deontikus* modalitásnak*.
⁴⁸ Lásd Kripke 1959a. A negyvenes években Carnap kidolgozott már egy jóval kezdetlegesebb formális szemantikát (Carnap 1947). Az ötvenes évek végén egymástól függetlenül hasonló szemantikai elképzeléssel állt elő Kripkén kívül még Hintikka (1957) és Kanger (1957) is, de Kripkéé volt az elméletileg legletisztultabb és teljesebb megoldás, amely aztán logikai sztenderddé is vált. Ez nem meglepő, hiszen hármójuk közül ő volt az egyetlen, aki egyrészt teljesen általános szemantikát (*modellelméletet**) adott a modalitás-fogalmakra, másrészt pedig bizonyításelméletet is adott a szemantika mellé, teljességi bizonyítással együtt. Kripke elképzelései egy 1962-es finnországi konferencián tartott előadásával váltak közzismertté. A konferencia anyagát – számos más modális logikáról szóló tanulmánnyal együtt – később kötetbe rendezték, itt olvasható Kripke (1963a) tanulmánya. Persze mint minden nagy vívmány esetében, itt is voltak nélközlehetően előzetes eredmények, amelyek többek közt Tarski nevéhez fűződnek (McKinsey–Tarski 1948, Jónsson–Tarski

Immár csupán egyetlen logikatörténeti témával kell foglalkoznunk – a *kvantorok* kérdésével:

- (6) Van olyan numizmatikus, aki költő $\exists x(\text{numizmatikus}(x) \ \& \ \text{költő}(x))$
 Minden numizmatikus költő $\forall x(\text{numizmatikus}(x) \supset \text{költő}(x))$

A (6)-ben felsorolt mondatok nem egy konkrét individuumból – mondjuk Löwy Árpádról – szólnak, hanem általánosan állítanak valamit – és mindezt az *egzisztenciális kvantor* ($\exists x$) és az *univerzális kvantor* ($\forall x$), valamint az általuk *kötött* x változók segítségével. Hogyan alakítható ki egy olyan logika, amely a kvantorokat, valamint a \square és \diamond modális operátorokat egyaránt tartalmazza,⁴⁹ valamint rendelhető-e hozzá formális szemantika és formális bizonyításelmélet? Itt is hasonló jelenség figyelhető meg, mint más logikák-nál: a formális szemantikákat sokkal később dolgozták ki, mint a (szintaxis-ról épülő) bizonyításelméleteket.

Willard V. O. Quine a negyvenes évek elejétől amellet érvelt, hogy *amennyiben a logikai szükségszerűség fogalmából indulunk ki*, a kvantifikált modális logika bizonyos mondatai értelmetlenek, értelmezhetetlenek lesznek – *nem bírnak intuitív jelentéssel*. Quine célpontja volna például a következő mondat:

- (7) Van olyan individuuum, amely szükségszerűen azonos az Isonzó folyóval.
 $\exists x \square x = \text{Isonzó}$ ⁵⁰

Quine kifogása dióhéjban a következő: vajon mi is az az individuuum, amely szükségszerűen azonos az Isonzóval? Az Isonzó folyó jó válaszlásznak tűnhet, hiszen logikai igazság az, hogy „Isonzó = Isonzó”. Azonban az Isonzó egyben

1951). A modális szemantika történetéről lásd Goldblatt 2006, Burgess megjelenés előtt, valamint Ruza 1984: 115–249.

⁴⁹ Ezt hívják elsődrendű modális logikának, amely ötvözi az elsődrendű predikátumlogikát, valamint a (nulladrendű, másik néven propozicionális) modális logikát. Már a modális szillogizmusok arisztotelési elmélete (*Első analitika* I 8–22) is a modálisok és kvantifikáció kombinációjával kapcsolatos kérdéseket vet fel, hiszen Arisztotelész szillogisztikája olyan *kvantifikált* (vagyis elsődrendű logikai) mondatokról szól, amelyek sémája így fest: „minden/némely/egy P, Q ”, illetve „egyetlen/ P sem Q ”.

⁵⁰ Az = az azonosságreláció jele. Lásd például Kripke megkülönböztetését az azonosságreláció és az azonosságállítás között (134–135).

a Soča is. Ez viszont annyiban problémás, hogy a „Soča = Isonzó” nem logikai igazság. Az ellenérv részleteire mindjárt bővebben is kitérek. Quine a hatvanas évekig több alkalommal újrafogalmazta a problémát, a kortárs logikusok és filozófusok legtöbbször azonban jórészt félreértette a kifogást. Ahelyett, hogy a modalitás alternatív értelmezésén dolgoztak volna, továbbra is a bizonyításelmélet kötötte le a figyelmüket, és azt gondolták, hogy bizonyos *szintaktikai* módosításokkal kimutatható, hogy Quine aggályai alaptalanok.

Ekkortájt – Quine hatására – általános gyanakvás övezte a modális logikát, és különösen így volt ez Quine székelyén, a Harvard Egyetemen. Kripke 1959-ben meglelt tanulmányában már definiálta a *kvantifikált modális logika* formális szemantikáját.⁵¹ Ez azonban, amint már említettem, nem egy specifikus szükségszerűség fogalomra épült, hanem általános keretet adott, amely különféle szükségszerűség értelmezésekre adaptálható. Kripke formális szemantikája nem foglalkozott a konkrét értelmezések, valamint az intuitív jelentés kérdésével. Ebből is látható, hogy a *formális szemantikai* fejlemények sem hatástalanították – nem is hatástalaníthatták – Quine kritikáját. (Kripke ezt nem is gondolta, számos kortársával ellentétben.) Kripke 1958-ban érettségizett, és még a nyáron beféjezte és elküldte a *Journal of Symbolic Logic*-nak a modális szemantikát felvázoló tanulmányát, majd beiratkozott a Harvardra azzal a tervvel, hogy a modális logikán dolgozik tovább. Azonban az ott tapasztalt negatív reakciók miatt letett erről. Valószínűleg ennek tudható be, hogy további logikai eredményeit (amelyek körvonalalaikban már megvoltak az ötvenes évek végére) csak jóval később, 1963-ban publikálta.

Quine eredeti, intuitív jelentésről szóló kérdésére végül a *Megnevezés és szükségszerűség*-ben kapunk választ: egy *másik* szükségszerűség fogalommal – amelyet Kripke metafizikai szükségszerűségnek hív – automatikusan megoldódik a Quine által problémásnak gondolt mondatok, például (7), értelmezése. Ezzel azonban nem dől meg az az állítás, hogy a *régi*, logikai szükségszerűség mentén a kérdéses mondatok értelmezhetetlenek. Tanulmányozzuk Quine érvét.

⁵¹ Azonban csak 1963-ban adott bizonyításelméletet, és mutatta ki annak teljességét (Kripke 1963a, 1963b). A filozófiával, szemantikával kapcsolatos kérdésekről jó áttekintést nyújt Kripke (1963a).

A negyvenesztől a hatvanas évekig terjedő időszak filozófiai gondolkodásáról igen sokat elárul az a tény, hogy a filozófia művelői a „szükségszerű igazság” első szavát hajlamosak voltak szabadon felcserélni a következőkkel: „a priori”, „analitikus” és „logikai”. Az „esetleges igazság” első szavának alternatív formái közé az „empirikus”, az „a posteriori”, a „szintetikus” és a „nem-logikai” tartozott. A jelenség hátterében elsősorban az empirizmus hagyománya állt, amely szerint minden ismeret érzéki tapasztalatokra vezethető vissza. Ezen a kereten belül az a priori, vagyis empirikus ismerettől függetlenül tudható igazságoknak igen szűk szeglet jut: kizárólag azok az állítások sorolhatók ide, amelyek arról szólnak, hogy szavainkat hogyan használjuk. Jellemzően ilyenek a logikai igazságok, amelyek igazsága a tartalmazott *logikai* szavak (mint mondjuk az azonosságjel) jelentésétől, valamint az állítás formájától vagy szintaxisától függ; például az „Isonzó = Isonzó” mondat. Az a priori területhez tartoznak továbbá az *analitikus* igazságok, amelyek igazsága kizárólag a tartalmazott szavak (legyenek azok logikai vagy nem-logikai szavak) jelentésétől függ; ennek jól ismert példája a „minden agglegény nőtlen” állítás.⁵² Kijelenthetjük tehát, hogy mind a logikai, mind az analitikus variánsok esetében a szükségszerűség mint *verbális fogalom* jelenik meg. A különbség pusztán annyi, hogy a logikai változat szűkebb, míg az analitikus tágabb értelemben vett verbális szükségszerűséget fed, ez pedig számos érv szempontjából nem számított fontosnak (a következő bekezdésben szemügyre vesszünk azonban egy kivételt). Quine elismerte ugyan, hogy a szükségszerűség egyéb módon is értelmezhető, azonban kortársaival egyetemben a verbális fogalmat tartotta alapvetőnek. E filozófiai háttér alapján magyarázhatjuk a kifejezések szabad felcserélésének gyakorlatát.

Quine mára klasszikusnak számító, 1951-ben megjelent kritikája az empirizmus két dogmája ellen indít támadást. Quine többek közt amellett érvelt, hogy nem tartható fenn az első dogma, amely szerint az analitikus (és egyben a priori) állítások elkülöníthetők a szintetikus (és egyben a posteriori) állításoktól.⁵³ Ezekkel az érvekkel további kifogásokat kapunk az analitikus szükségszerűség fogalmával szemben. Azonban Quine *modális logiká-*

⁵² Ez a fogalom eltér a tradicionális analitikus/szintetikus fogalmától, erre röviden Kripke is kitér (90–91). Az analiticitásról – a korai analitikus filozófia egyik legmeghatározóbb fogalmáról – lásd Farkas–Kelemen 2002: 86–98. Az analitikus filozófia történetéről lásd még Altrichter 2000, Kelemen 2002 és Eszes–Tózsér 2005. Egyébként Kant szerint az a priori és az analitikus fogalmak nem esnek egybe, az a priori és szükségszerű fogalmat viszont igen.

⁵³ Magyarul Quine 1951/2003.

val kapcsolatos érve a dogmáktól függetlenül emel kifogást a verbális szükségszerűség minden formájával szemben, legyen az logikai vagy analitikus. A két quine-i kritika egyik célpontja közös: az analitikus szükségszerűség elsősorban Rudolf Carnap nevéhez köthető tradíciója.⁵⁴ A másikat – a logikai szükségszerűség hagyományát, amelyre C. I. Lewis modális logikája is épült – azonban kizárólag a modális logika ellen szóló érv támadja.

Quine a verbális szükségszerűsége, többek közt az analiticitásra gondolt, amikor megfogalmazta a modális logikával kapcsolatos kérdését: *hogyan tulajdoníthatunk jelentést, értelmet a modális logika bizonyos mondatainak?*⁵⁵ Quine szerint erre a kérdésre nem adhatunk választ a verbális szükségszerűség fogalmával. Vagyis számos mondat egyszerűen értelmetlen és értelmezhetetlen, amennyiben azt gondoljuk, hogy ezek verbális szükségszerűségről szólnak. Szerinte ez a helyzet például (7)-tel:

(7) Van olyan individuum, amely szükségszerűen azonos az Isonzó folyóval.
 $\exists x \square x = \text{Isonzó}$

Mit jelent ez a mondat? Létezik legalább egy *individuum*, amelyről *analitikusan* (vagy *logikailag*) igaz, hogy *ő maga* azonos az Isonzó folyóval. Mondjuk ilyen individuum lenne maga az Isonzó, hiszen analitikus igazság a következő: „Isonzó = Isonzó”. A probléma azonban az, hogy ez az individuum egyben a Soča is; az pedig (sokak számára) empirikus felfedezés eredménye, hogy a „Soča = Isonzó” mondat igaz, a mondat tehát nem analitikus igazság. Így a kérdéses individuum az egyik név behelyettesítésével igaz mondatot eredményez, a másikkal pedig hamisat. Akkor azonban nem beszélhetünk arról, hogy a mondat *egy individuumra* igaz, hanem csak arról, hogy *egy individuumra egyik névhez (letráshoz) képest igaz*, egy másikhoz képest azonban hamis. Vagyis individuumoknak közvetlenül nem tulajdoníthatók *modális tulajdonságok*, mint például az, hogy az individuum szükségszerűen (vagyis analitikusan) azonos az Isonzóval.⁵⁶

⁵⁴ A *locus classicus* Carnap (1947) könyve.

⁵⁵ Legkorábban Quine 1943, 1947. Magyarul Quine későbbi (1953/2002) tanulmánya olvasható, amely gyakorlatilag a korábbi két cikket gyúrta egybe és bővítette kissé. Burgess (1997) tanulmánya, valamint Neale (2000) történeti áttekintése megvilágítja Quine érveinek és a Quine-recepciónak számos lényeges mozzanatát. Quine érvének számos részletéről ír Ruzsa (1984: 164–193).

⁵⁶ Ennek az érvtnek az elemét Quine már az egyik legkorábbi cikkében is felhasználja (1943: 124). Magyarul lásd Quine 1953/2002: 234–235.

Quine a következő gondolatmenettel áll elő:⁵⁷

(i) Ahhoz, hogy (7)-et értelmeznünk tudjuk, először értelmeznünk kell (8)-at:

(8) $\square x = \text{Isonzó}$

Elbén az esetben a modális operátor \square egy úgynevezett *nyitott mondat*hoz kapcsolódik: amilyen belül az x változó nincsen kötve (vagyis szabad). Az $\exists x$ kvantor (7)-ben a modális operátoron kívül reked, onnan köti azt a bizonyos változót.⁵⁸

(ii) A nyitott mondat értelmezése pedig azt feltételezi, hogy értelmesekek az úgynevezett *de re* (azaz dolgokról szóló) *modális állítások*, amelyek individuumoknak tulajdonítanak modális tulajdonságokat.

(iii) Azonban a verbális szükségsszerűség esetén – „analitikus igazság, hogy ...”, „logikai igazság, hogy...” – hagyományosan nem kapunk útmutatást a *de re* állítások értelmezésére, kizárólag az úgynevezett *de dicto* (azaz mondatokról szóló) *állításköré*: ezekben a modális operátor olyan mondathoz kapcsolódik, amelyben az összes változó kötött, vagy amelyben egyáltalán nincs is változó, például (9) és (10):

(9) $\square \forall x(\text{aggregény}(x) \supset \text{nőtlen}(x))$

(10) $\square \text{Isonzó} = \text{Isonzó}$

(iv) A „Soča” és az „Isonzó” nevek tekintetében a verbális fogalom alapján a következő állítások állnak a rendelkezésünkre, közülük (12) és (13) *de dicto* modális állítás:

(11) A Soča azonos az Isonzóval.

Soča = Isonzó

(12) Szükségszerű, hogy az Isonzó azonos az Isonzóval.

$\square \text{Isonzó} = \text{Isonzó}$

(13) Nem szükségszerű, hogy a Soča azonos az Isonzóval.

$\sim \square \text{Soča} = \text{Isonzó}$

⁵⁷ A továbbiakban Burgess (1997) rekonstrukcióját követem.

⁵⁸ Ilyenkor van szó az úgynevezett *quantifying-in* vagy „belsőre kvantifikálás” esetéről – amikor a kvantor a modális operátoron kívülről köti a változókat –, amelyet behatóan elemez Kaplan (1986) és Fine (1989, 1990).

Kérdés, hogy ezek alapján milyen következtetést vonhatunk le az Isonzóról szóló *de re* állítások igazságáról. (12)-nek és (13)-nak egyaránt van *de re* megfeleléje, sorrendben (14) és (15):

(14) Az Isonzóról igaz, hogy szükségszerűen azonos az Isonzóval. igaz

Jobb híján kifejezhetjük így: $\exists x (x = \text{Isonzó} \ \& \ \square x = \text{Isonzó})$

(15) A Sočáról igaz, hogy nem szükségszerűen azonos az Isonzóval. igaz

$\exists x (x = \text{Soča} \ \& \ \sim \square x = \text{Isonzó})$

Két választásunk van – (v) és (vi) –, és mindjárt láthatjuk, hogy melyik miért elfogadhatatlan.

(v) Tegyük fel, hogy a *de dicto* állítás – *függetlenül attól, hogy milyen tulajdonnevet használunk* – maga után vonja a *de re* megfeleléjét is (például (12) (14)-et, (13) pedig (15)-öt). Viszont ami az Isonzóról (a folyóról) *de re* módon igaz, az a Sočáról is *de re* módon igaz, és fordítva. Vagyis amennyiben a *de dicto–de re* átmenetet *minden* tulajdonnév esetében megengedjük, akkor az eredmény a következő:

(16) Az Isonzó és a Soča minden modális tulajdonságában megegyezik egymással.

Akkor azonban (12) és (13) együttesen azt az ellentmondást eredményezné, miszerint egyazon folyó ellentétes tulajdonságokkal rendelkezik. Ennek elkerülése végett pontosan azt *kell feladnunk, hogy a de dicto modális állítások igazsága a használó szavaktól, nevelőtől is függ, nemcsak az általuk jelölt individuumtól*. Elfogadhatatlan veszteségről van szó, ha a szükségszerűséget verbális (szavakról szóló!) szükségszerűségnek fogjuk fel.

(vi) Az alternatív megközelítés az, hogy a *de dicto állítás csak bizonyos esetekben vonja maga után a de re megfeleléjét*. Megkülönböztetjük az *indivduumok sztenderd* neveit egyéb rájuk vonatkozó kifejezésektől. Például a *kettes szám sztenderd* nevének tarthatjuk a „2”-t, a *következőket* azonban nem: „a páros prímszám”, vagy „Hajós Alfréd olimpiai aranyérmek száma”. Esetleg Lówy Árpád sztenderd nevének gondolhatjuk a numizmatikus, néprajzkutató és régész körökben ismert polgári nevét („dr. Réthy László”),

míg az írói álnevét nem.⁵⁹ Az elképzelés a következő: *kizárólag a sztenderd nevek engedik meg az átmenetet de dicto állításból annak de re megfélelőjébe*. Például amennyiben az „Isonzó” sztenderd név, (12) alapján megkapjuk (14)-et. Ha azonban a „Soča” nem számít sztenderd névnek, (13)-ból nem következethetünk (15)-re.

Három fontos részletre érdemes felhívni a figyelmet a sztenderd nevekekkel kapcsolatban:

- Fel kell tételeznünk, hogy minden individuumba bevezethető legalább egy sztenderd név.⁶⁰
- Amennyiben *a* és *b* sztenderd nevek, (17) igaz:

$$(17) a = b \supset \square a = b$$

- A modális logika bizonyításelméleteiben bizonyítható (18), amely logikai mondatba kizárólag sztenderd nevek helyettesíthetők be:⁶¹

$$(18) \forall x \forall y (x = y \supset \square x = y)$$

Mivel azonban (verbális értelemben) nem szükségszerű az az állítás, hogy az Isonzó azonos a Sočával (lásd (13) fent), *mindkét* nevet nem tarthatjuk sztenderdnek. Nincs jó alapunk azonban eldönteni, hogy ebben az esetben vagy általában (lásd „Heszperosz” kontra „Phoszporosz”; „Cicero” kontra „Tullius”) melyik számít sztenderd névnek és melyik nem. Önkényes döntésünkől függ, hogy melyik nevet választjuk, és az is, ha egyiket sem, hanem egy harmadik nevet választunk.⁶²

⁵⁹ Kézenfekvő például, hogy egy szótár a „Löwy Árpád” szócikktól átírányít a „dr. Réthy László”-hoz, és aztán ott, a jeles tudósként számon tartott akadémikus bemutatásának részeként tér ki költői munkásságára, említi az írói álnevét. Azonban mégsem egyértelmű, hogy melyik nevet fogadjuk el Réthy professzor sztenderd nevének, hiszen a „Löwy Árpád” név jóval szélesebb körben ismert, mint a „dr. Réthy László”. Még markánsabb példa: a Dolly Roll együttes énekesnőjét igen sokan ismerik „Dolly”-ként, „Renczi Mária”-ként annál kevesebben. Melyiket tartjuk a sztenderd névnek? A választásnak végső soron mincsem jelentősége a (vii)-ben felvetett probléma szempontjából.

⁶⁰ Ez szükséges ahhoz, hogy a kvantifikált állítások és a neveket tartalmazó állítások kapcsolatát – mikor mire követhetünk – meg tudjuk ragadni.

⁶¹ Részben ehhez kapcsolódik 135–136, lásd még Kripke 1971/2004.

⁶² Ackerman (1979) és Kaplan (1968) is rámutat, hogy a *számok* esetében a sztenderd név kiválasztása nem önkényes döntés kérdése. A sztenderd neveket egyébiránt hívhatjuk akár kanonikus*

(vii) Anisztotelész *essencializmus*a szerint különbséget kell tennünk az individuumok *lényegi és akcidentális tulajdonságai* között. (Kézenfekvő például azt gondolnunk, hogy Quine lényegi tulajdonságai közé tartozik, hogy élőlény; viszont akcidentális tulajdonsága, hogy a Harvardon tanított.) Az essencializmus tehát *feltételezi*, hogy a *de re* modális állítások értelmesek. Quine szerint az (i)–(vi) gondolatmenet alapján kiderült, hogy a *de re* modális állítások értelmezésének két módja közül az egyik, az (v) elfogadhatatlan, a másik, a (vi) pedig az essencializmus fenntarthatatlan formáját vonja maga után, méghozzá azért, hogy önkényes döntések alapján kell megkülönböztetnünk egy individuum szükségszerű és esetleges tulajdonságait.

Nemcsak a kortársakon múlt, hogy évtizedeken át félreértették Quine kritikáját. Az érv első néhány megfogalmazása korántsem volt kifogástalan. Ráadásul a fent leírt gondolatmenetet Quine eleinte nem különböztette meg más, ehhez kapcsolódó érveitől.⁶³ A maradandó – mi több, máig maradandó – tanulságot mégis levonhatták volna a kortárs filozófusok és logikusok, ha nem azzal kontrázzák meg Quine ellenséges hozzáállását a modális logiká-

neveknek is. A gondolatmenet tulajdonnevek nélkül is működik, igaz, valamivel bonyolultabb formában. Mivel azonban a modális logika művelői Quine-nal ellentétben *nem* akarták kiküszöbölni a neveket (lásd 15. o. 5. j.), számukra a tulajdonnevekre vonatkozó érvelést nem gyengíti a nevekkel való hivatkozás. Burgess (1997) egyébként tulajdonnevek nélkül is végigvezeti az (i)–(vii)-tel párhuzamos érvelést Quine kerékpározó matematikusokról szóló példája alapján (Quine 1960, 199–200; a példát Quine egyébként J. S. Milltől vette át). (Verbálisan) szükségszerű, hogy minden kerékpározó kétlábú, és az is, hogy minden matematikus képes racionális gondolkodásra; azonban legfeljebb esetlegesen igaz, hogy minden kerékpározó képes racionális gondolkodásra, és az is, hogy minden matematikus kétlábú. A kerékpározó matematikusok létezése miatt *mindkét* predikátum („kerékpározik”, „matematikus”) nem számíthat egyaránt sztenderd predikátumnak, hiszen akkor a *de dicto–de re* átmenet eredménye az lesz, hogy egyrészt minden kerékpáros szükségszerűen (értsd: analitikusan) kétlábú és esetlegesen racionális, másrészt minden matematikus szükségszerűen racionális és esetlegesen kétlábú. Ezek pedig ellentmondásos modális tulajdonságokkal ruházzák fel a kerékpározó matematikusokat. Ha ennek elkerülése végett nem akarjuk, hogy mindkettő sztenderd predikátum legyen, akkor ismét csak önkényes döntéssel választhatunk közülük (vagy bármilyen más, ko-instanciált predikátumpár tagjai között).

⁶³ Ez az érv többször, főleg Quine korai írásaiiban összekeveredik egy *általános logikai* érveléssel, a *kvantifikáció értelmezéséről*: (7) azért nem értelmezhető, mert a változót és a kvantort nem tudjuk megfelelően értelmezni, amennyiben a szükségszerűség fogalmunk a fenti általános tulajdonságokkal rendelkezik, és a kvantifikációt sztenderd módon értelmezzük. Kaplan (1986) és Fine (1989, 1990) meggyőző ellenérveket sorakoztatott fel ezzel szemben. Az érv összekeveredik továbbá egy *metafizikai* érveléssel is, bizonyos *modális fogalmak természetéről*: (7) azért nem értelmezhető, mert a verbális szükségszerűség fogalma olyan, hogy individuuumok nem rendelkezhetnek modális tulajdonságokkal. Fine (1989, 1990) ezt az érvet is elemzi.

hoz, hogy a bizonyításelmélet, vagy éppenséggel a formális szemantika részleteire, módosításaira hivatkoznak, hanem felméri, hogy Quine a *de re* modális állítások *intuitív jelentését* kéri rajtuk számon. Pontosan az az aggály a modális logikával kapcsolatban, hogy a verbális szükségsszerűségre támaszkodva egytől egyig elfogadhatatlan stratégiák segítségével próbáljuk értelmezni a *de re* modális állításokat (még hozzá a *de dicto* modális állítások alapján, ez utóbbiakról ugyanis tudjuk, hogy mit jelentenek).

Kripke modális szemantikája új keretet adott, amelyben a szükségsszerűség többféleképpen is értelmezhető, és ennek függvényében adhatunk aztán számot arról, hogy mit is jelentenek a *de re* modális állítások. Ez azonban önmagában még nem válaszolja meg Quine intuitív jelentésre vonatkozó *filozófiai* kérdését. „A filozófusoknak jobban át kellene látniuk a formális és matematikai megoldások erejét és korlátait,” figyelmeztethette volna kortársait Quine, ám az idézet és a folytatás Kripkétől származik:⁶⁴

A logika nyilvánvalóan hasznos eszköz a filozófusok számára. Mindazonáltal szem előtt kell tartanunk, milyen filozófiai célra alkalmazhatjuk a formalizmust, és egyrésztől nem szabad eltávolodnunk a józan észről, másrésztől megbízhatóan ismernünk kell a formalizmus alapfogalmait és technikai részleteit. Nem indulhatunk ki abból, hogy a formalizmus mintegy magától filozófiai eredményeket generál – még hozzá olyan eredményeket, amelyek túlmutatnak a hétköznapi filozófiai érvelés lehetőségein. A filozófiai érvelést nem helyettesíthetjük matematikaival! (Kripke 1976: 416, Bárány Tibor fordítása)

A modális szemantika volt az a formalizmus, amely Quine filozófiai kérdésére választ ugyan adott (nem is adhatott), viszont alapul szolgált Kripke későbbi filozófiai vizsgálódásaihoz, amelyek során – a *Megnevezés és szükségsszerűség*-ben – a szükségsszerűség verbális fogalmihoz képest valami radikálisan mással állt elő.

⁶⁴ Kripke (1976: 413). A kvantifikációt kétféleképpen is felfoghatjuk, (18)-at például úgy is, hogy „minden x és y *individuumra* igaz az, hogy ...”, vagy pedig úgy, hogy „ x és y minden egyes *nehelz vala behelyettesítésére* igaz az, hogy ...”. Az idézetben Kripke célpontja az az álláspont, amely az utóbbi ontológiai (az individuumok és a világ létezésére vonatkozó) semlegessége miatt gondolja aggályosnak, és ezért formális kritériumok alapján akarja kiküszöbölni. A hiba forrása itt is Quine kortársának reakcióiban is az, hogy egy filozófiai kérdést valamilyen formális fogással próbálnak megoldani.

Annak megítéléséhez, hogy miért fontos, érdekes és védhető Kripke szlogenje – a tulajdonnevek merev jelölők –, szem előtt kell tartanunk, hogy Kripke milyen kérdésre keres választ: *mit jelentenek a tulajdonneveket tartalmazó modális állítások, hogyan értelmezzük őket? Vegyük szemügyre például (19)-et:*

(19) Rubik Ernő költő is lehetett volna.

A kérdésre bármely anyanyelvi beszélő könnyűszerrel válaszol: (19) egy bizonyos individuumról, Rubik Ernőről mondja ki, hogy lehetett volna költő. Tehát egy *de re* modális állítással van dolgunk. Az egyik fontos megfigyelésünk az, hogy a hétköznapi beszédben a *de re* modális állítások intuitív *értelmesek*. (19) egy olyan tényellentétes helyzetről – lehetséges világról – szól, amelyben Rubik Ernő költő. Kissé félrevezető lehet, hogy a lehetségesnek és a szükségsszerűségnek ezt a hétköznapi fogalmát Kripke *metafizikai* szükségsszerűségnek nevezi, a tényellentétes helyzeteket pedig *lehetséges világo*knak. Azonban valójában nincs semmi egzotikus vagy rejtélyes ezekben a lehetséges világokban és ebben a szükségsszerűség fogalmában.⁶⁵ Mindkettő a hétköznapi modális állítások jelentésének kifejtésére szolgál.

Ezzel rögvest választ adhatunk arra a kérdésre is, hogy miért irrelevánsak az olyan tényellentétes helyzetek, amelyekben például a „Rubik Ernő” vagy a „költő” kifejezéseket másképpen vezetik be a nyelvbe:⁶⁶ természetesen lehetségesek ilyen helyzetek, de (19) jelentése szempontjából irrelevánsak. (19) ugyanis egy olyan lehetséges világról szól, amelyben – függetlenül attól, hogy ott hogyan és kire használják a „Rubik Ernő” és „költő” kifejezéseket –, *Rubik Ernő* (akit mi így hívunk) *költő* (a mi nyelvhasználatunk szerint). Tehát (19) jelentése a szavak valós – aktuális – jelentésére támaszkodik.⁶⁷

⁶⁵ Kripke jó néhány félreértést kiküszöbölhetett volna, ha metafizikai szükségsszerűség helyett például kontrafaktuális szükségsszerűségről beszél (Burgess 1997).

⁶⁶ Ezekben a tényellentétes helyzetekben a „Rubik Ernő” hangsozhoz egészen *más okságot-történeti lánc* tartozna, mint valójában. Hasonlóan érvel Kripke amellett, hogy a nevek merev jelölő volta összeegyeztethető azszal, hogy több viselője is van egy névnek. Például Rubik Ernő apját is „Rubik Ernő”-nek hívják (és akkor a Kovács Istvánokról még nem is beszélünk). A „Rubik Ernő” beütésorhoz vagy hangsozhoz tehát több oksági lánc is tartozik, ezek közül (20) igazsága szempontjából csupán az egyik név és az általa jelölt személy (a felaláló) érdekes, a másik név pedig irreleváns (138–139).

⁶⁷ A helyzetben azok a modális állítások sem változtatnak, mint például hogy „alakulhatott volna úgy, hogy a mérnököket nem is hívják »mémők«-nek, hanem »költő«-nek hívják.” Egy olyan tény-

Felmerül a kérdés: honnan tudhatnánk egyáltalán, hogy egy modális állítás, például (19), igaz vagy sem: valóban lehetséges, hogy Rubik Ernő költő legyen? És az, hogy három méternél magasabba nőjön? A válasz azt feltételezi, hogy rendelkezünk valamiféle modális intuíciónal. Kérdéses azonban, hogy honnan tennénk szert erre az intuíciónra, és ha tényleg van ilyenünk, akkor az mennyire megbízható és mennyire stabil.⁶⁸ Mindez Kripke gondolatmenete számára teljesen irreleváns. Kripke kiindulópontja ugyanis nem az, hogy magyar beszélőként tisztában vagyunk (19) igazságértékével, hanem az, hogy magyar beszélőként tisztában vagyunk (19) jelentésével. Márpedig az utóbbi nem feltételezi az előbbi: ha például egy magyar beszélő azt hallja, hogy „a Tejtűrendszer csillagainak száma páros”, jó eséllyel tisztában van az elhangzott állítás jelentésével, az igazságértékével azonban nem.

Mit árul el az a tény, hogy könnyedén megértjük (19)-et, és azt értjük rajta, hogy *Rubik Ernő* egy tényellenlétés helyzetben költő? Kripke szerint ez a bevett nyelvi gyakorlatunk öt fontos jellemzőjére világít rá:

- (i) A „*Rubik Ernő*” név a leírt tényellenlétés helyzetben is ugyanazt az *individuumot jelöli, mint valójában* (Rubikot), még ha az illető az adott helyzetben egészen másképpen néz is ki, és életpályája is egészen másképpen alakul. Ahogy a valós helyzetről a tényellenlétésre irányítjuk a figyelmünket, a tulajdonnév referenciája változatlan marad – jelesül: az a valaki, akire a névhasználó referál.
- (ii) (19) *de re* modális állítás. Vagyis *értelmesen tulajdoníthatunk modális tulajdonságokat egy individuumnak*, például azt, hogy lehetett volna költő, vagy hogy lehetett volna szemüveges, vagy akár azt is, hogy szükségszerűen költő.
- (iii) A referált *individuum* kérdése (i) alapján máris eldőlt, méghozzá

ellenlétés helyzetéről van szó, amelyben a *mémiköket* (akiket mi „mémők”-nek hívunk, a kérdéses lehetséges világ lakói pedig „költő”-nek hívunk) másképpen hívják. Lásd 57–58, 84. o. 51. j., valamint Kripke (1971/2004: 43–49).

⁶⁸ A természetes fajtanevekkel kapcsolatban ez a kérdés még markánsabb: honnan tudhatnánk, hogy „a víz eltűnhetne a folyókból”? Intuitív igaz, míg „a víz molekuláris szerkezete lehetne egészen más” intuitív *hamis*? Putnam (1975) például erre az intuíción belüli különbségre támaszkodik. A természetes fajtanevek tárgyalásakor Kripke is ezt teszi, azonban nem azzal a céllal, hogy az intuíciónk mellett *érveljen*. Kripke érvelési stratégiája egészen más: *ha* némely ilyen intuíciónk elfogadunk, *akkor* elfogadjuk azt is, hogy léteznek szükségszerű a posteriori állítások. Lásd a 4. szakaszt.

anélkül, hogy bármiféle olyan kritériumra kellett volna támaszkodnunk, amely Rubikot helyzetéről helyzetre azonosítja. Tehát nincs szükségünk efféle *azonosító kritériumra ahhoz, hogy eldöntsük, kire referál a név egy lehetséges világban*. Ráadásul (ii) alapján az is kiderült, hogy *annak sem feltétele egy ilyen kritérium ismerete, hogy megértjük a de re modális állításokat*.

(iv) Ha két tulajdonnév ugyanazt az *individuumot* jelöli (például a „Lówy Árpád” és a „dr. Réthy László” nevek), akkor – mivel mindkét név merev jelölő – minden világban ugyanazt kell jelölnie. Így *szükségszerűen igaz* például az az állítás, hogy „Lówy Árpád azonos dr. Réthy Lászlóval”. Ennek igazságát azonban Kripke szerint nem a priori, hanem a *posteriori* módon ismerjük.

(v) Mivel (ii) szerint értelmesen tulajdoníthatunk *individuumoknak* modális tulajdonságokat, értelmessé válik a megkülönböztetés egy *individuum* létegi és akcidentális tulajdonságai között (például: *élőlény kont-
ra szemüveges*). Vagyis *az esszencializmus értelmes, fenntartható állás-
pont* lesz.⁶⁹

Vegyük sorba (i)–(v)-öt.

(i) alapján választ kapunk arra, hogy kit jelöl a „Rubik Ernő” név egy olyan tényellenlétés helyzetben, amelyben Rubik *létezik*. Viszont plauzibilis azt gondolnunk, hogy „Rubik Ernő” létezése (akárcsak a többi emberé) nem szükségszerű: előfordulhatott volna, hogy Rubik nem születik meg; hiszen előfordulhatott volna akár az is, hogy az emberi faj egyáltalán nem fejlődik ki. Mit jelöl akkor a „Rubik Ernő” név egy ilyen Rubik-mentes tényellenlétés helyzetben? Kripke szerint két választ adhatunk erre a kérdésre: azt, hogy a „Rubik Ernő” név egy Rubik-mentes világban (A) nem jelöl semmit, vagy hogy (B) változatlanul Rubikot jelöli. A (B)-vel kapcsolatos bonyodalmak elkerülése végett Kripke egy semleges, mind (A)-val, mind (B)-vel összeegyeztethető defíniót ad:

(i') *A tulajdonnév merev jelölő, vagyis minden lehetséges világban, amelyben az aktuális jelöllet létezik, az aktuális jelölletet jelöli; az olyan*

⁶⁹ A tézishől, hogy bizonyos kifejezések merev jelölők, nem következik az esszencializmus. Sőt, önmagában még az sem *következik*, hogy az esszencializmus értelmes és koherens álláspont. Az elméletek függetlenségével és egyéb alapvető distinkciókkal kapcsolatban lásd Fine 2005a.

lehetséges világokban pedig, amelyekben az aktuális jelöllet nem létezik, nem jelölnek olyan dolgot, amely különbözik az aktuális jelöltől.⁷⁰

Többben is azt gondolják, hogy fölösleges volt Kripke óvatossága: David Kaplan és Nathan Salmon amellett érvelt, hogy Kripkének bátran (B)-t kellett volna választania.⁷¹ Fő érvük az idő és a lehetséges világok analógiájára – más néven a *temporális-modális párhuzamra* – támaszkodik. A „Lówy Árpád nincs többé” állítás értelmezése egyik olvasó számára sem okoz fennakadást: az állítás *Lówyról* mondja ki, hogy nem létezik többé. Sokan azt is tudják, hogy az állítás igaz. A referencia jelenlegi nemléte nem akadályoz minket abban, hogy a „Lówy Árpád” névvel *most* Lówyre referáljunk. Salmon és Kaplan szerint ugyanezt mondhatjuk arról az állítástól is, hogy „Lehetett volna úgy is, hogy Rubik Ernő egyáltalán nem létezik”. Rubikról tettünk állítást, a név rá referál – jóllehet az állítás egy Rubik-mentes lehetséges világot ír le, és pontosan akkor igaz, ha van ilyen lehetséges világ.

Térjünk át (ii)-re. A Kripke-féle szükségyszerűség és lehetőség fogalomra támaszkodva a *de re* modális állítások *közvetlenül* értelmesek. Nem kell tehát a *de dicto* modális állítások jelentésére hivatkoznunk, és nem kell amiatt aggódnunk, hogy vajon melyik *de dicto–de re* átmenet működik és melyik nem.⁷²

Mégis mennyit nyom a latban, hogy a *de re* modális állítások – intuitíve – értelmesnek tűnnek? Régóta komoly viták tárgya, hogy a filozófiában milyen szerepet szánhatunk az intuitciónak. A „csomikovácsolást” általában gyakran vással, előítéletekkel fogadjuk – ennek mintájára beszélhetnének akár valamiféle „intuíciónakóvácsolásról” is: az „intuíciónakóvács” furmányos elképzelések alapján különféle állítólagos intuíciónakóvácsokat hoz a felszínre, amelyeket

⁷⁰ A legexplicittebb formában Kaplan idézi a definíciót Kripke levele alapján (1989b: 569–570) lásd még Kripke 1971/2004: 49.

⁷¹ Lásd Kaplan 1973: 503; 1989a: 496–497; 1989b: 569–571 és Salmon 1981: 37–38. Másutt én is amellett érvelek, hogy Kripkének (B)-t kellett volna választania; és a tény, hogy (B)-t Kripke *egyáltalán* problémásnak vélte, arra mutat rá, hogy a lehetséges világokról és a szükségyszerűség fogalmáról általa felvázolt új képbe burkoltan még mindig belekeveredtek a régi kép részletei (Zvolenszky 2007).

⁷² Kripke az Előszóban (134) említ olyan „kontextusok[ot], amelyek] nem fejeznek ki valódi tulajdonságokat”. Ez a mondatrész háttérismeret nélkül nem értelmezhető. Kripke itt a Quine által kifogásolt modális predikátumokra gondol, például arra, hogy „analitikusan azonos az Isonzóval”. Quine amellett érvelt, hogy ez nem predikálható *individuumokról*, vagyis *individuumokra* értelmezve nem fejez ki valódi tulajdonságokat.

után készpénznek vesz és ez alapján elutasítja a szóban forgó intuíciónál idegen elképzeléseket.⁷³ A *Megnevezés és szükségyszerűség* és a rá épülő filozófia hagyományt nem egyszer éri az a vád, hogy aránytalanul nagy szerepet tulajdonít az intuíciónak. A vád szerint például a következő szakasz is Kripke „intuíciónakóvácsoló” tevékenységéről árulkodik:

Ha valaki azt gondolja, hogy a szükségszerű és az esetleges, avagy akcidentális tulajdonság fogalma intuitív tartalom nélküli filozófiai fogalom, téved (és most ne foglalkozzunk azzal, léteznek-e *bármiféle* nem triviális szükségszerű tulajdonságok, csak a fogalom *értelmességének* kérdésére koncentráljunk). Tudom, vannak filozófusok, akik szerint nem számít döntő bizonyítéknak egy fogalom használata mellett, hogy a fogalom rendelkezik intuitív tartalommal. Én viszont pertöntő bizonyítéknak tartom. Tulajdonképpen elképzelni sem tudom, végső soron milyen erősebb bizonyíték szólhat bármi mellett (25–26).

Azt gondolom, ez a vád hasonló félreértésen alapul, mint amellyel a modális intuíción tárgyalásokat már találkoztunk. Nem arról van szó, hogy van egy intuitíve, preteoretikusan *helyesnek* tűnő elképzelés – például arról, hogy az üveg szilárd halmazállapotú –, amely aztán intuitív státusza miatt megdönt-hetetlen. Ez az álláspont a józan ész diktálta elképzeléseket jőzannak nem mondható mértékben helyezné például a kémia eredményei fölé. Az intuíción nem játszhat *ennyire* döntő szerepet, gondolhatnánk. Kripke azonban nem azt állítja, hogy ami intuitíve *helyes*, az valójában is az; hanem azt, hogy ami *intuitív jelentéssel* bír, az – jó eséllyel – valójában is értelmes. Ha például a *de re* modális állításokról azt gondoljuk, hogy intuitív jelentéssel bírnak, akkor ez a tény önmagában igencsak fontos *bizonyíték* arra, hogy az állítások valóban értelmesek. Komoly magyarázattal tartoznak, akik azt akarják bebizonyítani, hogy az intuitív jelentés pusztán látszat, és ezek az állítások valóban értelmetlenek. Kripke ezt a gondolatot fogalmazza meg a fenti szakaszban, amelyet akár filozófiai krédójának is tekinthetünk.

Nem kell tehát intuíciónakóvácsnak lennünk ahhoz, hogy azt gondoljuk: nincsenek könnyű helyzetben, akik Quine verbális szükségyszerűséget táma-

⁷³ Dennett (1984) például az „intuíciónakóvácsra” épülő különféle filozófiai érveket kritizálja. Lásd még Hintikka (1999) és Fodor (2004) kritikáit – ez utóbbi írás, szándékai szerint, a nem-filozófus olvasóközségeknek szól.

dó kritikáját szegeznek szembe az új szükségyszerűség-fogalommal. Nekik ugyanis azt az álláspontot kell képviselniük, hogy (19) nem értelmezhető a Kripke által leírt módon, az állítás kézenfekvőnek tűnő jelentését valójában nem vehetjük készpénznek. David Lewis hasonmáslmélete – amely szerint Rubik Ernő kizárólag az aktuális világban létezik, más lehetséges világokban legfeljebb hasonmásai létezhetnek – pontosan ezt állítja.⁷⁴ Kripke azt *nem* mutatta meg, hogy ha a hétköznapi *de re* modális állítások jelentéséről Lewis javaslata alapján adunk számot, akkor hibás jelentéslméletet adunk. Azt viszont megmutatta, hogy Lewis elméletére akad alternatíva: a *de re* modális állítások értelmezése egyszerűen megoldható úgy is, hogy a hétköznapi jelentést alapul véve a tulajdonneveket merev jelölőknek gondoljuk. A bizonyítás terhe tehát a másik oldalra hárul: azt kell megmutatniuk, hogy milyen további problémákat rejt, ha mégis készpénznek vesszük a modális állítások jelentését. A hasonmáslmélet *puszta lehetőség*e nem támaszt kétségeket Kripke megoldásával szemben.⁷⁵

Vajon milyen kritériumra lehet szükségünk, hogy például Rubik Ernőt azonosítsuk egy olyan lehetséges világban, amelyben verseiről válik híressé? Ezzel a kérdéssel foglalkozik (iii). A verbális szükségyszerűség fogalmát már jóval Kripke előtt szerették volna felváltani valamilyen más fogalommal. Quine például így írt 1943-ban:⁷⁶

Amit a modalitásról ezeken az oldalakon mondtunk, csak a szigorú modalitásra [vagyis a verbális szükségyszerűsége, *Z. Zs.*] vonatkozik. A más fajtájúak, például a fizikai szükségyszerűség és lehetőség esetén az első feladat e fogalmak világos és pontos megfogalmazása lenne. [...] A kérdés szorosan összefügg a gyakorlati nyelvhatalmal. Például a tényellenlétes kondicionálisok kvantifikáción belüli használataival. [...] Tényellenlétes kondicionálison múlik például a vízben való oldhatóság következő definíciója: azt mondani, hogy egy tárgy vízben oldható, annyit tesz, hogy ha vízben volna, feloldódna... (Quine 1953/2002: 247–248).

⁷⁴ (28. o. 13. j.) Lásd Lewis 1968, 1986, magyarul 1973/2004.

⁷⁵ Lásd például Soames 2003: 347–354.

⁷⁶ Lásd Quine 1943: 124–5. Quine Carnapra (1936–7/1972) és Reichenbachra hivatkozik (lásd Reichenbach 1935/1949). A fizikai szükségyszerűség fogalmáról lásd még Quine tanítványának, Føllesdalnak a disszertációját, valamint egy fontos tanulmányát (Føllesdal 1965).

Képzelnünk el egy kockacukrot, amelyet valójában soha nem ér víz. Az, hogy vízben oldható, abban áll, hogy egy tényellentétes helyzetben, amelyben az *a bizonyos* kockacukor vízbe kerül, feloldódik.⁷⁷ *De re* modális állítás a következő: „Ez a kockacukor vízben oldható”. Az állítás a gyakorlati nyelvhatalmat evidensen értelmese. Értelmezése azonban azt feltételezi, hogy a tényellentétes helyzet kockacukrárt azonosítami tudjuk a mi nedvességmentesen tárolt kockacukrukunkkal.

A *világokon átvéelő azonosság* kérdése pontosan arra vonatkozik, hogy milyen feltételek mellett azonosíthatjuk az individuuumokat a különféle tényellentétes helyzetekben, vagyis lehetséges világokban. Erre a kérdésre a hatvanas években a következő választ adták: a világokon átvéelő azonosítás valamilyen *azonosságkritériumot* feltételez, amely alapján azonosíthatjuk az individuuumot az egyes világokban.⁷⁸

Ha azt feltételezzük, hogy a lehetséges világokat individuuumok említése nélkül, kvalitatív módon adjuk meg, akkor nyilvánvalóan szükségünk van valamiféle azonosságkritériumra. Az aktuális világ részleges és hézagos kvalitatív leírása valahogy így festene: „egy kis, mérsékelt égövi ország fővárosában 1944 nyarán megszületik egy fiúgyermek, aki a »Rubik Ernő« nevet kapja... gimnáziumi tanulmányait követően először építészetet, majd szobrászatot tanul ... harmincévesen megtalál egy olyan forgatható kockajátékot, amelynek mindegyik oldala kilenc kis, színes felületű négyzetből áll... világszerte több, mint 300 millió darab fogy el belőle...”⁷⁹ Amennyiben kizárólag ilyen leírások segítségével hivatkozhatnánk a lehetséges világra, úgy tényleg szükségünk volna azonosságkritériumokra. Ráadásul felmerülne a kérdés: amennyiben a Rubikra vonatkozó azonosságkritériumok ráillenek egy lehetséges világ egyik lakosára, vajon honnan tudhatjuk bizonyosan, hogy tényleg ő Rubik – hogyan zárjuk, zárhatjuk ki azt, hogy a kérdéses világban valaki más igencsak hasonlítson az aktuális Rubikra, miközben a tényellentétes világ Rubikjának pályája egészen másképpen alakul? Azonosságkritériumunkat úgy kellene megválasztanunk, hogy ne fordulhasson elő ilyen helyzet. Talán vannak is ilyen kritériumok, amelyek megragadják Rubik egyedi lényegét – amely lényeg nélkül Rubik nem létezhetne, és

⁷⁷ A vízben való oldhatóság egyfajta diszpozicionális tulajdonság.

⁷⁸ Lásd például Kaplan Kripke által is hivatkozott tanulmányát (Kaplan 1979: 99–104).

⁷⁹ Lásd 32–36, 56–57, 145–149. Lewis hasonmáslméletének is biztosítania kell valamilyen hasonmáskritériumot (az azonosságkritérium analógiáját).

amellyel kizárólag ő rendelkezik. Azonban (i) és (ii) alapján már láthattuk: a lehetséges világbeli referenciának, valamint a *de re* modális állítások megértésének nem feltétele, hogy ismerjünk ilyen kritériumokat.

Ráadásul indokolatlan az az elvárás, hogy a lehetséges világokat kvalitatív módon határozzuk meg (28–32, 149). Mikor (19)-et kimondom, egy olyan lehetséges világról állok valamit, amelyben *Rubik* az, aki költő (és nem egy kvalitatív mása). A „*Rubik Ernő*” név használatával *kikötöm*, hogy egy olyan világról beszélek, amelyben *Rubik* verseket ír. Semmi rejtélyes nincsen abban, hogy kiköthetem, hogy *Rubik*ról van szó, nem pedig valaki hozzá hasonlóról. Hiszen nem azt kötöm ki, hogy milyen lehetséges világok *vannak*, hanem azt, hogy milyen lehetséges világról *beszélek*. Eközben azonban az, hogy kikötöm, milyen világról beszélek, nem garancia arra, hogy a kérdéses világ *tényleg* lehetséges. Mondhatom például azt, hogy „*Rubik Ernő* lehetett volna kockacukor is”, azonban (jó eséllyel) nincs olyan lehetséges világ, amelyben *Rubik Ernő* kockacukor lenne. Az állítással ugyan kikötöttem, hogy egy ilyen világról beszélek, azonban ilyen világ nem lehetséges. *Tehát abból, hogy mondatok kimondásával kiköthetjük, hogy milyen lehetséges világról beszélünk, nem következik, hogy bármilyen értelemben mi konst-ruálunk a lehetséges világokat, vagy bármilyen speciális rálátással rendelkeznék a világoakra.*⁸⁰

Elsősorban a *Megnevezés és szükségyszerűség*, később pedig *Alvin Plantinga* (1973, 1974) érvei alapján a filozófusok többsége ma már azt gondolja: a világocon átvélő azonosság kérdéséről kiderült, hogy valójában álprobléma.⁸¹ A tulajdonnevek intuitív jelentése, valamint formális szemantikájára – az utóbbihoz megfelelő keretet biztosít a *Kripke* által az 1950–60-as években kidolgozott modális szemantika – egyaránt meghatározható úgy, hogy nem merül fel a világocon átvélő azonosságkérdése.

Térjünk át (iv)-re, vagyis az olyan azonosságállításokra, mint például (20):

(20) *Lówy Árpád* azonos *dr. Réthy László*val.

Mindkét tulajdonnév merev jelölő, ebből (i') alapján következik, hogy mivel (20) igaz, a két tulajdonnév minden lehetséges világban, amelyben a kérdéses individuum létezik, őt jelöli: *Lówy*t, vagyis *dr. Réthy*t. Tehát (20) *nem-*

⁸⁰ Lásd elsősorban Soames 2003: 354–356.

⁸¹ Vö. Loux 1979.

csak igaz, hanem szükségszerűen igaz. Azonban sokan voltak, akik hallottak egyet s más *Lówy*ről és *Réthy* professzoról, és *megértették* (20)-at, anélkül, hogy rájöttek volna arra is, hogy (20) igaz. (20) *nem tartható tehát analitikus igazságnak*. (20) igazságát a posteriori módon ismerjük. *Kripke* ennél többet is állít: (20) a posteriori abban az értelemben, hogy a tapasztalattól függetlenül nem is ismerhető meg az igazsága.⁸² Ráadásul tapasztalat hiányában lehetségesnek, elképzelhetőnek *tűnik*, hogy (20) hamis legyen. *Kripke* azonban megmutatja: valójában nem azt képzeljük el, hogy *Lówy* más, mint *Réthy professzor*, hanem azt, hogy valaki rendelkezik *Lówy* tulajdonságaival, megírja azokat a bizonyos trágár verseket, és valaki más az, aki numizmatikus és akit akadémikusnak választanak. A priori módon pedig nem dönthető el, hogy ami lehetségesnek *tűnik*, az vajon tényleg lehetséges-e vagy sem. Ami fontos: (20) szükségyszerűsége összeegyeztethető azzal, hogy lehetségesnek *tűnik*, hogy (20) hamis legyen.

A *Megnevezés és szükségszerűség* egyik legfontosabb újdonsága, hogy a szükségszerű/lehetséges, a priori/a posteriori, valamint az analitikus/szintetikus fogalompárokak elkülönítette egymástól.⁸³ Az első kettő *metafizikai* fogalom (arra vonatkozik, hogy mi történik a tényellentétes helyzetekben), a második *ismeretelméleti* (arra vonatkozik, hogy mi hogyan tudható), a harmadik pedig *szemantikai* (arra vonatkozik, hogy mit határoz meg a szavak jelentése).

Az analiticitás fogalmáról *Kripke* szinte alig ejt szót, a fogalom közvetve mégis igen fontos háttérszereplője a nagy visszhangot keltő 1962-es *Barcan Marcus–Quine* vitának, amelyre *Kripke* is kitér.⁸⁴ *Ruth Barcan Marcus* rész-

⁸² (20) a posteriori volta azonban vitatható. Soames például amellel érvel, hogy *Kripke* adott ugyan plauzibilis példákat a szükségszerű a posteriori állításra („a víz az H₂O”), (20)-at azonban helytelenül sorolta ide (Soames 2003: 372–396; 2006. megjelenés előtt, valamint magyarul Soames 2002/2003). Soames persze érdeklét ebben a kérdésben, hiszen a direkt referencia elméletet vallja, amelynek problémáit jelentene, ha (20) a posteriori volna.

⁸³ Lásd 78–80, valamint *Kripke* (1971: 53–55).

⁸⁴ 76–77, lásd még *Kripke* 1971/2004: 44–45. A *Marcus–Quine* vitán az akkor egyetemista *Saul Kripke* is részt vett. A vita anyagait – *Marcus* előadását, *Quine* válaszát, valamint a vita hangfelvételének szerkesztett szövegét – többször is kiadták (*Marcus* 1961, *Marcus–Quine et al.* 1963, *Quine* 1963). Ennek egyik oka egy 1994-ben indított vita a vitáról – vagyis meta-vita –, méghozzá arról, hogy vajon *Kripke Megnevezés és szükségyszerűség* előadásának anyaga mennyiben támaszkodik *Marcus* korábbi munkájára és eredményeire. A szakmailag megfelelően felkészült kommentátorok egybehangzó véleménye az volt, hogy a *Kripke* eredményeinek eredetiségét megkérdőjelező vádaskodás alaptalan. A meta-vitáról és a vitáról jó áttekintést ad *Neale* (2001) írása. A meta-vitáról

ben Quine korai modálislogika-ellenes kritikájára reagálva kezdte el kidolgozni a kvantifikált modális logika bizonyításelméletét.⁸⁵ Más elméletekkel összhangban Marcuséban is bizonyítható a következő mondat:

$$(18) \forall x \forall y (x = y \supset \Box x = y)$$

Marcus azonban azt mondja, hogy a kvantorok behelyettesítését korlátoznunk kell a sztenderd nevekre, vagy ahogyan Marcus hívta őket, *puszta „címkék”*-re. Ebből következik a Quine-kritikából már ismerős eredmény, hogy amennyiben *a* és *b* sztenderd nevei egy individuumnak, akkor (17) igaz:

$$(17) a = b \supset \Box a = b$$

Amennyiben azt gondoljuk, hogy a „Lóvy Árpád” és a „dr. Réthy László” nevek sztenderd nevek, akkor (18) és (20) igazságból az is következik, hogy (20) *szükségszerűen igaz*.⁸⁶ Elsőre úgy tűnik tehát, hogy Kripke és Marcus igen hasonlót állít: Marcus szerint ugyan nem minden kifejezés sztenderd név, de például a „Heszperosz” és a „Fószphorosz” nevek azok, következésképpen „a Heszperosz azonos a Fószphorossal” állítás, ha igaz, akkor szükségszerűen igaz. Marcus valójában azonban egészen mást állít, ugyanis ő még mindig verbális szükségszerűségként – konkrétan: analitikus szükségszerűségként – értelmezi a modális operátort. Vagyis számára két sztenderd név, amely ugyanazt az individuumot jelöli, egymással szinonim – meg egyezik a *jelentésük*.⁸⁷ (21)-gyel Marcus pontosan ezt mondja ki:

egyébként mind Kripke, mind Marcus elhatárolódt. Közben a Marcus-Quine vita hangfelvétele is előkerült, Marcus azonban nem járult hozzá a szerkesztetlen szöveg publikálásához.

⁸⁵ Lásd Marcus 1946, 1947. Marcus nevéhez fűződik például a kvantorok és modális operátorok viszonyáról szóló Barcan-formula, amelyet azonban történetileg hitelesebb volna Carnap–Barcan formulának nevezni (lásd Burgess 1997).

⁸⁶ (19)-ből univerzális instanciálással azt kapjuk, hogy *ha* Lóvy azonos Réthy professzonnal, akkor szükségszerűen azonosak egymással. Mivel ennek a kondicionális állításnak az előtagja, azaz (20) igaz, az alapvető *modus ponens* levezetési szabály alapján következtethetünk az utótagjára: (20) szükségszerűen igaz.

⁸⁷ Emellett a tézis mellett kötelezi el magát a direkt referencia elmélet és a milliánus elmélet; Marcust egyébként ennek az elméletnek a korai képviselőjeként tartják számon.

(21) \Box Heszperosz = Fószphorosz

Marcus értelmezésében: *analitikus igazság*, hogy a Heszperosz azonos a Fószphorossal.⁸⁸

Ezért is állítja Marcus, hogy amennyiben két név jelölete megegyezik egymással, egy megfelelő *szóítár* erről a tényről is tájékoztat minket. Quine ezt elfogadhatatlannak tartotta, mivel szerinte empirikus felfedezés és nem szó-tári definíciók eredménye, hogy a Heszperosz azonos a Fószphorossal.⁸⁹ Egy további fontos különbség is van Kripke és Marcus álláspontja között: Kripke Marcusszal ellentétben a hétköznapi nyelv tulajdonneveiről beszél, nem pedig a modális logika névként funkcionáló kifejezéseiről. Más és más

⁸⁸ Marcus nem hivatkozik Smullyanre, mivel a vita résztvevői számára világos volt, hogy az ő elközpontozását ismerteti. Smullyané (1947, 1948) volt az egyik legkorábbi válasz Quine kritikájára: Smullyan egybeekbe köt az állította, hogy vannak ugyan nem-sztenderd nevek is (például „a bűvös kocka feltalálóját”), azonban a sztenderd neveket tartalmazó azonosságállítások, ha igazak, akkor analitikusan igazak. Az utóbbi állítást Smullyan – majd később Fitch (1949) és Marcus (1961) – anélkül fogadta el, hogy bármilyen módon érvelt volna amellette, hogy *analitikus* igazságról van szó, és éppen ezért Quine többször elismertelt aggálya – tudniillik hogy a Heszperosz és a Fószphorosz azonossága *empirikus* felfedezés volt és az azonosságállítás igazsága nem a szavak jelentésétől függ (például Quine 1963) – mégis indokolatlan. Ezzel kapcsolatban lásd elsősorban Neale 2000, valamint Burgess 1997.

Egyébként Smullyan Russell logikai tulajdonnevekről szóló elméletére támaszkodik: *a valódi vagy logikai tulajdonnevek* egyik jellemzője, hogy amennyiben olyan azonosságállításban szerepelnek, amely két logikai tulajdonnévből áll, akkor az állítás *nem lehet* informatív. Vagyis ha a végletekig visszük Smullyan stratégiáját, akkor azt az eredményt kapjuk, hogy a sztenderd nevek nem mások, mint Russell logikai tulajdonnevei. Az összes hétköznapi tulajdonnév pedig álcázott határozott leírás; pontosan azért, mert *szerepelhet* informatív azonosságállításban, akárcsak a „Heszperosz” és a „Fószphorosz” (lásd a 7. lábjegyzet hivatkozásait). Ez utóbbi alapján úgy tűnik, hogy talán megemlíthető a *de re* modális állítások verbális szükségszerűségre támaszkodó értelmezése – méghozzá egy igencsak kontraintuitív névelmélet segítségével. Azonban ez ellen a névelmélet ellen (amelyet ráadásul még ha elfogadnánk is ezt az elméletet, Quine érvét akkor is megfogalmazhatjuk úgy, hogy az predikátumokra vonatkozzon, lásd 62. lábjegyzet).

⁸⁹ Marcus–Quine *et al.* (1963: 33–34), lásd még 76–77. Marcus a vita szövegéhez 1991-ben írt lábjegyzetben megjegyezte, hogy a „szóítár” itt félrevezető fogalom, mivel a tulajdonneveknek hagyományos értelemben nincs szótári jelentésük. Szerinte „szóítáron” ebben a kontextusban valójában *enciklopédiát* kell érteni (Marcus 1993: 34). Az enciklopédiák jellemzően empirikus, nem-analitikus információkat tartalmaznak: például hogy egy illető hol és mikor született, ami evidensen nem számít analitikus igazságnak. Marcus arra utal, hogy a szükségszerűséget 1962-ben már ő is olyan nem-verbális fogalomként kezelte, amely közelebb áll Kripke metafizikai fogalmához, mint az analiticitáshoz. Ezt az utalását azonban nem támasztja alá a Marcus–Quine vita anyagának publikált változata.

tézisről van szó, ha azt állítjuk, hogy a modális logika céljainak olyan nevek felelnek meg, amelyek sztenderd nevek vagy éppenséggel merev jelölők, vagy ha azt mondjuk, hogy a magyar, a tagalog és egyéb nyelvek tulajdonnevei merev jelölők. Az előbbi a formális kifejezések jelentéséről szól, az utóbbi pedig a *természetes nyelvek* kifejezéseinek jelentéseiről.⁹⁰ Önmagában egyikből sem vonhatunk le a másikkal kapcsolatos következtetést.⁹¹ A formális nyelvek fontos és hasznos modelleket biztosítanak ahhoz, hogy hatékonyabban feltérképezhesstük a természetes nyelvek működését. Ettől azonban a kérdések, amelyekre Kripke és Marcus válaszolnak, különbözőnek egymástól.

Kripke ötvenes és hatvanas években kidolgozott modális szemantikája a formális nyelv neveinek jelentéséről szól, vagyis ugyanarról a kérdésről, mint amire Marcus kereste a választ. Kripke szemantikájában már egyértelmű volt, hogy a modális logika nevei minden lehetséges világban ugyanazt a dolgot jelölik. Azonban ebből a szemantikából még hiányzott egy olyan modális fogalom, amely világossá tette volna a lehetséges világok és a szükségesség mibenlétét. Később a metafizikai szükségesség fogalma intuitív jelentéssel látta el a modális szemantikai formalizmust. Ezt megelőzően viszont az intuitív jelentés kérdése nemcsak megoldatlan volt, de alapvetően problémátikus is: a verbális szükségesség segítségével Kripke formális szemantikájához valóban nem rendelhetünk intuitív jelentésfogalmat. Ebben Quine-nak igaza volt. A modális szemantika tehát már egy új szükségesség-fogalom előfutáraként jelent meg a színen. Miközben a logikusok és filozófusok a bizonyításméletet, majd a formális szemantika és (igaz, csekélyebb mértékben) az intuitív jelentés kérdésével foglalkoztak, megszületett az elmélet a modális logika neveiről: tudniillik hogy ezek merev jelölők. Erre a kimondatlan, ám széles körben adottnak vett elméletre támaszkodott később Kripke felismerése: a hétköznapi tulajdonnevek is merev jelölők.

A szükségesszerűséggel kapcsolatosan még egy témát érdemes szemügyre vennünk: az esszencializmus (v)-ben említett kérdését. Az empirista Quine idegenkedésével szemben Kripke nemcsak hogy nem zárkózott el attól, hogy megkülönböztesse az individuumok lényegi és akcidentális tulajdonságait, hanem – az új, metafizikai szükségesszerűség alapján – fölöttébb kézenfekvő-

nek tartotta az esszencialista különbségtételt. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy Kripke közvetlenül nem *érvelt* az esszencializmus mellett, pusztán azt mutatta meg, hogy az esszencialista álláspont értelmese és fenntartható.

Kripke azt sem mutatta meg – nem is akart ilyet tenni –, hogy Quine esszencializmussal kapcsolatos aggályai alaptalanok. A verbális szükségesszerűséggel kapcsolatban igenis indokolt Quine aggodalma: ott ugyanis arról van szó, hogy az individuumok szükségesszerű és esetleges tulajdonságait ki zárólag *önkéntyes döntés* alapján tudjuk elkülöníteni egymástól, máshogyan nem. Ezért az esszencialista álláspont nem *koherens*⁹² – egy individuum csak *egy* leírásukhoz képest *rendelkezik* valamely (verbálisan) szükségesszerű vagy lehetséges tulajdonsággal, más leíráshoz képest azonban nem rendelkezik ezekkel. A Vénusz bolygó például „Heszperosz”-ként leírva szükségesszerűen (értsd: analitikusan) azonos a Heszperossal. Ugyanez a bolygó azonban „Phoszphorosz”-ként leírva nem azonos analitikusan a Heszperoszsal, azaz lehetséges, hogy különbözik a Heszperosztól.

Összefoglalva: Quine-nak igaza volt abban, hogy a verbális szükségesszerűség fogalmára támaszkodva az esszencialista álláspont nem lesz koherens álláspont; Kripke pedig ezzel szemben azt mutatta meg, hogy a metafizikai szükségesszerűség fogalmára támaszkodva az esszencialista álláspont igenis koherenssé válik.

Kripke ezen a ponton még egy fontos megállapítást tesz: az individuumok lényegi tulajdonságairól (ha vannak ilyenek) többnyire nincsen a priori ismeretünk. Az pedig, hogy egy tulajdonságról a priori ismeretünk van, nem jelenti egyben azt, hogy akár szükségesszerű, akár lényegi tulajdonságról van szó. Kripke és mások azt nem állítják, hogy minden szükségesszerű tulajdonság egyben lényegi is. Például Rubik Ernőnek szükségesszerű tulajdonsága, hogy nem azonos a Műcsarmokkal – abban az értelemben, hogy minden lehetséges világban, amelyben Rubik Ernő létezik, Rubik Ernő nem azonos a

⁹² Az egyik elterjedt félreértelmezés szerint az volt Quine kifogása a modális logikával szemben, hogy mivel a modális logikában *bizonyítható* válik az esszencializmus, a logikának el kell köteleznie magát az esszencializmus mellett. Parsons (1969) meggyőzően cáfolta ezt az értelemezést: kimutatta, hogy a modális logikában nem bizonyítható be az esszencializmus, vagyis az, hogy *vannak* lényegi és akcidentális tulajdonságok. Annyiban persze kissé félrevezető Parsons cikke, hogy a félreértett álláspontot Quine-nak tulajdonítja. Quine azonban a Marcusszal folytatott vitában is hangsúlyozza: „Soha nem mondtam vagy írtam olyat, hogy az esszencializmus bármilyen modális logikai rendszerben levezethető volna”. (Marcus–Quine *et al.* [1963: 32]). Lásd Burgess 1997.

⁹⁰ 134–135.

⁹¹ Erről lásd Burgess megjelenés előtt.

Műcsarmokkal. Ebből azonban nem következik, hogy Rubik Ermónek *lényegi* tulajdonsága volna, hogy nem azonos a Műcsarmokkal, hiszen kézenfekvő azt gondolnunk, hogy Rubik lényegének nem része semmilyen meghatározás, amely a Műcsarmokkal kapcsolatos.⁹³ Megfordítva azonban elmondható, hogy egy individuumban lényegi tulajdonságai (metafizikai értelemben) szükséges szerűek: nincs olyan lehetséges világ, amelyben az individuumban ne rendelkezne a kérdéses tulajdonsággal. Az akcidentális tulajdonságai pedig (metafizikai értelemben) esetlegesek: van olyan lehetséges világ, amelyben nem rendelkeznek ezekkel.

Kripke számos példa alapján amellel érvel, hogy a szükséges szerű/lehetőséges metafizikai fogalmait meg kell különböztetnünk az a priori/a posteriori ismeretelméleti fogalmaitól. Említi például a következőket:

(22) A Goldbach-sejtés igaz.

(23) Nixon élőlény.

(24) A sèvres-i méterrúd (elnevezésének pillanatában) egy méter hosszú.⁹⁴

(22)-t minden további nélkül megértjük, pedig senki nem tudja, hogy a Goldbach sejtés, amely kimondja, hogy minden kettőnél nagyobb páros szám felírható két prímszám összegként, igaz-e vagy sem. Sőt, amennyiben a sejtés (vagy annak tagadása) nem bizonyítható, úgy nem is tudhatja senki, hogy (22) igaz-e vagy sem. A matematikai állítások természetüket tekintve vagy szükséges szerűen igazak, vagy szükséges szerűen hamisak. Például nincs olyan tényellenlítéses helyzet, amelyben kettő a négyzetben ne volna négy. Tehát tisztában vagyunk a következővel:

(25) A Goldbach-sejtés vagy szükséges szerűen igaz, vagy szükséges szerűen hamis.

Az azonban amellel, hogy (25) adott, nyitott kérdés marad, hogy vajon *létezik-e bizonyítás vagy cáfolat* a Goldbach-sejtésre. Vagyis (25) *igazsága mellett nyitott kérdés marad, hogy vajon (26) igaz vagy sem:*

(26) A Goldbach-sejtés vagy a priori igaz, vagy a priori hamis.

Ebből máris következik, hogy a szükséges szerű és az a priori más és más fogalom, és nem vehető adótnak, hogy a kettő egybeesik.⁹⁵

Nem kérdéses, hogy (23) igazsága kizárólag a tapasztalat alapján tudható. Vagyis *adott, hogy (23) a posteriori módon igaz*. Emellett azonban *nyitott kérdés marad, hogy vajon szükséges szerű vagy esetleges igazságról van-e szó*. Ha azt gondoljuk, Nixon lényegi tulajdonságáról van szó, akkor (23)-at szükséges szerű igazságnak tartjuk. Azonban az az esszencializmus elfogadásától függetlenül is világossá vált, hogy az a posteriori és az esetleges különböző fogalmak, és nem vehető adótnak, hogy a kettő egybeesik – hiszen míg az nyitott kérdés, hogy (23) esetleges-e, addig az közel sem nyitott kérdés, hogy a posteriori-e.

A méter mértékegység hosszát annak idején a méter-etalonmal határozták meg. Tehát abban a pillanatban, amikor valaki bevezette a „méter” szót a kérdéses rúd hosszára, (24) a priori igaz volt számára. Azonban intuíciónk szerint (24) esetlegesen igaz, hiszen ha a kérdéses rúd például melegtéték volna egy tényellenlítéses helyzetben, akkor hosszabb lett volna, mint egy méter.⁹⁶ Ezek alapján (24) az esetleges a priori kategóriájához tartozik.

A Kripke által futólag említett (24) esetleges a priori státusza igencsak vitatott.⁹⁷ Soames például nem a kategóriát kérdőjelezi meg, hanem (24) hovatartozását. Szerinte ugyanis (24)-ről nem mondható el, hogy a priori módon lenne igaz. Az esetleges a priori meggyőzőbb példának gondolja a következő: „az ELTÉ-n van esztétika tanszék akkor és csak akkor, ha aktuálisan (valójában) az ELTÉ-n van esztétika tanszék” (Soames 2003: 418, Kaplan [1989a] ötlete alapján).

Kripke változatos, részben illusztrációnak szánt példákat adott a szükséges szerű a posteriorira. Ezek közül az individuumból lényegéről szóló állítások a legerősebbek, így például (23) – kizárólag azok kételkednek benne, akik elvetik az esszencializmust. Más példák azonban jóval ellentmondásosabbnak bizonyultak. A direkt referencia elmélet hívei szerint abból, hogy valami el-képzelhető – például az, hogy Löwy Árpád más, mint Réthy professzor –

⁹⁵ 20–22.

⁹⁶ Itt is az aktuális „méter” jelentésünk a mérvadó. Irreleváns, hogy az adott tényellenlítéses helyzetben a „méter”-nek hívott mértékegység hosszabb lett volna, mint amilyen hosszú aktuálisan.

⁹⁷ Lásd például Donnellan 1979 és Soames 2003: 397–422.

nem következnek, hogy az azonosságállítás „Löwy Árpád azonos dr. Réthy Lászlóval” kizárólag a posteriori módon tudható.⁹⁸ A 4. szakaszban szemügyre vesszünk néhány további, sokat vitatott példát.

Összefoglalva: (21) és (23) alapján perdöntő érveket kaptunk amellett, hogy a szükségeszerű/esetleges fogalom párt meg kell különböztetnünk az a priori/a posteriori fogalom pártól. Többek közt (24) ennél jóval ellentmondásosabb, de ez a (21)-re és (23)-ra támaszkodó érveket nem befolyásolja.⁹⁹

Az eddigi érvek nem támasztják alá és nem feltételezik az esszencializmust. Azonban Kripke mégis közvetett és igen erős érveléssel szolgál az esszencializmus mellett, hiszen azzal, hogy magyarázatot ad a szükségeszerű a posteriori *lehetőségére*, elhárít egy komoly akadályt az egyébként igen kézenfekvő esszencialista álláspont útjából. Vitakozhatunk ugyan arról, hogy vajon Nixonnak lényegi tulajdonsága-e, hogy férfi, és hogy milyen petesejtből származik – viszont az elképzelhetetlennek tűnik, hogy ne lenne lényegi tulajdonsága, hogy élőlény, és ne lenne akcidentális tulajdonsága, hogy spánieltulajdonos. Az utóbbi álláspont máris az esszencializmus mellett kötelez el bennünket, tehát igen nehéz feladata van annak, aki az esszencializmust elutasítja.

A merev jelölő definíciója a Kripke által tisztázott metafizikai szükség-szerűség fogalmára épül. E definíció alapján dolgozta ki aztán Kripke az úgynevezett modális érvet a tulajdonnevek leíró elmélete ellen. Az érvet sokan vitatták, és az általános vélemény szerint az érve nem cáfol meg *minden* leíró elméletet. Ez azonban nem gyengíti Kripke érveit és elképzeléseit a szükségeszerűségről, a merev jelölőkről, a világokon átfutó azonosságról, valamint a metafizikai és ismeretelméleti fogalmak elkülönítéséről.

⁹⁸ Lásd a 37. lábjegyzet hivatkozásait.

⁹⁹ Számos kritikusával ellentétben Kripke nem veszítette szem elől, hogy az igazán fontos megállapítás a *fogalom párok megkülönböztetéséről* szól:

Hozhatunk konkrét példákat olyan állításokra, amelyek állítólag szükségeszerűek, de nem a prioritáriak, és olyanokra, amelyek a prioritáriak, de nem szükségeszerűek. Am ennél *jóval fontosabb, hogy lássuk: különbözõ fogalmakkal van dolgunk*: nem triviális egy esetleg kizárólag a posteriori módon tudható állításra hivatkozva úgy érvelni, hogy az ilyenek nem szükségeszerű igazságok. Nem triviális, hogy ha valami bizonyos értelemben a priori módon tudunk, akkor abból máris következik, hogy szükségeszerű igazsággal van dolgunk. (23, kiemelés tőlem – Z. S.)

Lásd még Kripke (1971: 151), valamint 22, 24. o. 11. j.

Az úgynevezett *modális érve*, a tulajdonnevek leíró elméletét *mini jelentéssel-mélelet* (és ennek a leírásnyaláb-változatát, a leírásnyaláb-jelentéssel-mélelet)¹⁰⁰ támadja:

A modális érve

A „#határozott leírás” kifejezés itt a következőt rövidíti: „beszélők által rendszerint a tulajdonnévhez társított határozott leírás”.

1. premissza: A tulajdonnevek merev jelölők.

2. premissza: A #határozott leírások nem merev jelölők.

Tehát: A tulajdonnevek nem szinonimák #határozott leírásokkal.

Tehát: A leírásnyaláb-jelentéssel-mélelet hamis.

Ezt az érvet Kripke a merev jelölő definíciójának kimondásával párhuzamosan adja elő. A definícióból következően például a „Rubik Ernő” tulajdonnévnek nem szinonimája egy olyan határozott leírás, mint „a bővös kocka feltalálója”, mivel az előbbi merev jelölő, az utóbbi viszont nem az.¹⁰¹ Az érve premisszái egy intuitív modális tesztre támaszkodnak, amelyet több változatban is megfogalmazhatunk.¹⁰² Kripke a következő megfogalmazást választja:

Intuitív teszt

N-nen kívül senki más nem lehetett volna *N*.

- Ha az *N* helyére merev jelölőt helyettesítünk, az állítás minden olvasat szerint intuitív igaz. Ha az állításnak hamis olvasata is van, akkor *N* nem merev jelölő.

Az intuitív tesztet tulajdonnevekre, valamint az olyan határozott leírásokra alkalmazva, amelyekre a leírásnyaláb-jelentéssel-mélelet és annak elődei hivatkoznak, egyebek közt a következő olvasatokhoz jutunk:

¹⁰⁰ A tulajdonnevek leíró elmélete mint jelentéssel-mélelet (lásd fent, 2. szakasz) szerint egy név jelentése azonosítható egy olyan határozott leírással, amelyet a beszélők rendszerint társítanak a névvel. Ennek leírásnyaláb-variánsa szerint a név jelentése olyan leírások nyalábjával vagy családjával azonosítható, amelyeket a beszélők rendszerint társítanak a névvel. (Lásd a 2. szakaszt.) A modális évről lásd Salmon 1981, Burgess 2006, Soames 2002, 2003.

¹⁰¹ 31. Ez az érve szól a leírásnyaláb-jelentéssel-mélelet (6) tézise ellen (42–44, 54–57).

¹⁰² Almog (1986: 219–221) megkülönböztet több változatot is.

- (27) Rubik Ernőn kívül senki más nem lehetett volna Rubik Ernő.
 1. olvasat: Nem lehetséges, hogy Rubik Ernőn kívül valaki más legyen Rubik Ernő.
 2. olvasat: Rubik Ernőre – nevezzük őt x -nek – igaz, hogy nem lehetséges, hogy x -hez képest valaki más azonos legyen Rubik Ernővel.
- (28) A bűvös kocka feltalálóján kívül senki más nem lehetett volna a bűvös kocka feltalálója.
 1. olvasat: Nem lehetséges a következő állítás: aki egyedülként megtalálja a bűvös kockát az más, mint az, aki egyedülként megtalálja a bűvös kockát.
 2. olvasat: A bűvös kocka feltalálójára – nevezzük őt x -nek – igaz, hogy nem lehetséges, hogy x -hez képest valaki más legyen a bűvös kocka feltalálója.

(27) mindkét olvasata intuitíve igaz. A teszt alapján tehát a „Rubik Ernő” név merev jelölő. (28) első olvasata szintén igaz, hiszen nem lehetséges, hogy valaki egyszerre fel is találja a bűvös kockát, meg ne is találja fel. (28) második olvasata viszont hamis, hiszen intuitíve alakulhatott volna úgy is, hogy nem Rubik Ernő találja fel a bűvös kockát, hanem valaki más. A teszt alapján tehát „a bűvös kocka feltalálója” nem merev jelölő. Így aztán a modális érv mindkét premisszája igaznak tűnik.

Az intuitív teszt alapján egyes határozott leírások is merev jelölők: például „a páros prímszám” minden lehetséges világban a 2-t jelöli; „az individuum, aki azonos Rubik Ernővel” pedig minden lehetséges világban Rubikot jelöli. Merev jelölő azonban a következő is: „aki *aktuálisan* megtalálta a bűvös kockát”, ez a határozott leírás ugyanis minden tényellentétes helyzetben az aktuális feltalálóra, Rubik Ernőre vonatkozik. Pontosan ezt használta ki az egyik legfontosabb válasz a modális érvre: a 2. premisszát visszautasíthatjuk úgy, hogy *merevített határozott leírásokkal* adjuk meg a tulajdonnevek jelentését. Erre az egyik alkalmas eszköz az imént látott „aktuálisan”.¹⁰³ Ezzel a megoldással számos probléma van – egyrésztől *ad hoc* és a modális érv hatástalanításán kívül más nem motiválja, ráadásul ez a merevített leírásokra épülő jelentésselmélet nem ad választ a korábbi ellenérvekre, amelyek

¹⁰³ Ezt az utat javasolja például Jackson (1998: 213–214). Kaplan már a hetvenes években felvázolta ezt a lehetőségét (Kaplan 1978, 1989a). Lásd dthet*.

a hiányos ismeret és a tévedés problémájára támaszkodnak.¹⁰⁴ Tehát a leírásokra épülő, vagyis *deskriptivista* jelentésselméleteknek merev határozott leírásokon kívül más stratégiákra, például a láncból-leírást manőverre is támaszkodniuk kell.

A modális érv a két premissza mellett az úgynevezett modális tesztre támaszkodik, amely Kripke szerint a leírásnyaláb-jelentésselméletre és az összes deskriptivistá jelentésselméletre érvényes:

A modális teszt

Ha N létezik, akkor $N D$.

- Amennyiben N helyére tetszőleges tulajdonnevet helyettesítünk be, D helyére pedig egy vele szinonim határozott leírást¹⁰⁵, akkor szükségesszerűen igaz állítást kapunk. Vagyis amennyiben két kifejezés belyettesítésével esetleges állítást kapunk, akkor a két kifejezés nem szinonim.

Nézzük meg például a következőt:

(29) Ha Rubik Ernő létezik, akkor Rubik Ernő a bűvös kocka feltalálója.

Ez azonban evidensen csak *esetleges* igazságnak tűnik, mivel könnyen elképzelhető, hogy Rubik Ernő élete egészen másképpen alakul, és nem találja fel a bűvös kockát. Vagyis a teszt alapján (29)-ben nem szinonimapárról van szó.

A modális teszt Kripke szerint megkerülhetetlen a deskriptivista jelentésselméletek számára, ugyanis ha egy mondatban szinonimát szinonimára cserélünk, akkor a csere nem változthat azon, ami elhangzott.¹⁰⁶ Másképpen fogalmazva: a modális teszt azt az elvárást támasztja az *azonos jelentésű*

¹⁰⁴ Lásd a 2. szakaszt, valamint Soames (2002: 39–50; 2003: 343–345) kritikáját. Salmon (1981: 32–41) egy másik stratégiát követ: szerinte a „Rubik Ernő” tulajdonnév a Rubik-mentes lehetséges világokban is Rubikot jelöli, vagyis *konokul merev* [obstinately rigid]. Azonban a merevített határozott leírás („az, aki aktuálisan megtalálta a bűvös kockát”) csak azokban a lehetséges világokban jelöli Rubikot, amelyekben Rubik létezik, vagyis csak *kitartóan merev* [persistently rigid]. Ez önmagában azt mutatja, hogy a tulajdonnevek jelentése nem ragadható meg tökéletesen merevített határozott leírásokkal, hiszen egy kifejezés jelentésének arról is szótot kell adnia, hogy modális kontextusokban hogyan viselkedik a kifejezés. Márpedig a konokul merev kifejezések viselkedése eltér a kitartóan merev kifejezésekétől. Erről lásd még Kaplan 1989b: 571.

¹⁰⁵ Vagy a megfelelő leírásnyaláb tagjainak diszjunkcióját*.

¹⁰⁶ A modális tesztet kevésbé szokás vitatni, lásd azonban Stanley (1997, 2002) igen érdekes kritikáját.

kifejezésekkel szemben, hogy egyformán viselkedjenek a *modális kontextu-* sokban – mint például: „lehetséges, hogy...”, „szükségszerű, hogy...”, azonos módon járuljanak hozzá az állításokhoz. Modális kontextusokon a \square és \Diamond modális operátorokat, valamint az őket közvetlenül követő legnagyobb mondatot, vagyis az operátorok *hatókörét* értjük. Például abban, hogy „ $\exists x \square x = \text{Isonzó}$ ”, az, hogy „ $\square x = \text{Isonzó}$ ”, része a modális kontextusnak, az egzisztenciális kvantor, $\exists x$ azonban már nem része. A \square operátor hatóköre: „ $x = \text{Isonzó}$ ”. Beszélhetünk továbbá az egzisztenciális kvantor hatóköréről is: „ $\square x = \text{Isonzó}$ ”. Tehát a kvantorok a modális operátorhoz képest *tág hatókörre* van; az operátorok pedig a kvantorhoz képest szűk a hatóköre.

Michael Dummett¹⁰⁷ nem sokkal a *Megnevezés és szükségszerűség* előadások elhangzása után előállt egy olyan megoldással, amelynek révén a modális operátorok és a kvantorok hatókörének viszonyára támaszkodva elfogadhatja a modális érv két premisszáját, miközben visszautasíthatja a modális tesztet és a modális érv konklúzióit. Dummett elképzelésével Kripke az utólag írt Előszóban (141–144) részletesen foglalkozik. Dummett szerint a tulajdonnevek nem-merev határozott leírásokkal szinonimak, amelyeknek a *modális operátorokhoz képest kötelezően tág hatókört kell felvenniük*. Így például maradhatunk annál a feltételezésnél, hogy a „Rubik Ernő” név szinonim a „a bűvös kocka feltalálója” határozott leírással, és (19) jelentése viselkedhet (30)-cal:

(19) Rubik Ernő költő is lehetett volna.

(30) A bűvös kocka feltalálójára – nevezzük *x*-nek – igaz, hogy lehetséges: *x* költő.

(30)-ban a határozott leírás a „lehetséges” modális operátoréhoz képest tág hatókörrel rendelkezik. Dummett szerint a merev jelöléssel kapcsolatos intuícioinkról minden esetben ilyen, kötelezően tág hatókörü, nem-merev határozott leírásokkal adhatunk számot.

Kripke fő érve Dummett szemben az, hogy a merev és nem-merev jelölők közti kontraszt egyszerű, nem-modális állításoknál is jelen van – ott azonban mit sem segít egy hatókörökre hivatkozó magyarázat (136–139, 141–142). Vegyük szemügyre a következő két egyszerű, nem-modális állítást:

¹⁰⁷ Lásd Dummett 1973: 110–151, elsősorban 128.

(31) Rubik Ernő rolleren közlekedik.

(32) A bűvös kocka feltalálója rolleren közlekedik.

Az aktuális világhoz képest mind (31), mind (32) Rubik Ernőről szól. Azonban képzeljünk el egy tényellentétes helyzetet, amelyben mondjuk Hofi Géza találja fel a bűvös kockát. Ehhez a lehetséges világhoz képest (32) Hofi Gézáról szól, róla állítja, hogy rolleren közlekedik. Azonban az intuíciónk szerint (31) ehhez a lehetséges világhoz képest is Rubik Ernőről szól. Vagyis a határozott leírással ellentétben a „Rubik Ernő” név a tényellentétes helyzetben is „kitart” Rubik Ernő mellett. Tehát ha átgondoljuk, hogy mit is értünk az olyan állításokon, mint (31) és (32), a nekik tulajdonított *tényellentétes igazságfeltételek* azt jelzik, hogy a „Rubik Ernő” nevet merev jelölőként használjuk, míg „a bűvös kocka feltalálója” határozott leírást nem. (32)-ben nincs olyan operátor, amelyhez képest a határozott leírás tág hatókört vehetne fel. Dummett kiindulópontja az, hogy (31) és (32) jelentése megegyezik, hiszen (31)-ben nincs olyan kifejezés, amelyhez képest a tulajdonnévnek megfelelően határozott leírás tág hatókört venne fel. Így aztán nem tud számot adni a tényellentétes igazságfeltételek alapján kirajzolódó kontrasztról nevek és határozott leírások között. Ráadásul a merevített leírás javaslatához hasonlóan Dummett elképzelése sem ad választ a tévedés és a hiányos ismeret problémáira.

A ma legnépszerűbb deskriptivista jelentéselméletek az úgynevezett *kétdimenziós szemantikára* támaszkodnak. Az alapötlet az, hogy a lehetséges világokat leírhatjuk teljes, ellentmondásmentes világörténetekkel.¹⁰⁸ Mivel az aktuális világról hiányosak az ismereteink, nem tudjuk, hogy melyik történet adja az aktuális világ leírását és melyik nem. Ennek alapján a lehetőség és a szükségszerűség fogalmairól kétféleképpen, két dimenzióban is gondolkodhatunk. Egyrésztől ha az *aktuális világ történeteit* vesszük sorra, akkor a bennük szereplő Rubik Ernő individuum mindegyik történetben előlény, azonban csak némelyikben dohányszik. Vagyis ebben az értelemben szükségszerűen igaz, hogy Rubik Ernő élőlény, és esetlegesen igaz, hogy dohányszik. Másrésztől amennyiben azokat a történeteket vesszük számfátásba, ame-

¹⁰⁸ A kétdimenziós keret alapötlete Kaplané (1989a); első kidolgozója Stalnaker (1978, magyarul 2001/2003). Deskriptivista jelentéselméletként elsősorban Chalmers (1996; 2002, magyarul 2002/2003) és Jackson (1998) alkalmazta. Byrne és Pryor (2004), valamint Soames (2005a, 2005b, 2006) amellettt érvel, hogy ezek az alkalmazások sikertelenek. Magyarul lásd Vecsey 2003, Szabó 2005.

lyek összeegyeztethetők az aktuális világról szóló ismereteinkkel – amelyek *tudomásunk szerint akár a mi világunk története is lehetnek* –, akkor akad olyan világtörténet is, amelyben átfogó megtevésztés áldozatait vagyunk, és a Rubik Ernőként ismert individuum nem is élőlény. Ebben az utóbbi, episztemikus értelemben igenis lehetséges, hogy Rubik Ernő nem élőlény. Erre a tényre hivatkozva magyarázhatjuk meg, miért a posteriori módon igaz, hogy Rubik Ernő élőlény.

Ahhoz, hogy végül megfelelő deskriptivista jelentésemelvéletet kapjunk, számot kell adnunk arról, hogyan is azonosíthatjuk Rubik Ernőt a két dimenzióban az egyes világtörténetekben. Robert Stalnaker szerint a tévedés és a hiányos ismeret problémájára nem adhatunk deskriptivista választ; Stalnaker ennek megfelelően dolgozza ki saját kétdimenziós szemantikáját.¹⁰⁹ David Chalmers és Frank Jackson azonban a már ismerős deskriptivista stratégiáktól remél sikert: a láncból-leírást manóvertől, valamint a merevített határozott leírásokra támaszkodó megoldástól.

A kétdimenziós szemantika önmagában csak keret, amely nem kínál választ a következő kérdésre: „Kripke ellenérvei vajon hatékonyan kizárnak-e *minden* deskriptivista jelentésemelvéletet?” A válaszlól a kétdimenziós szemantika képviselőinek körében is élénk vita folyik. Annyi biztos, hogy minden résztvevőnek mérlegelnie kell Kripke érveit. A modális szemantika esetében hasonló jelenséggel találkozunk: Kripke csupán egy keretet biztosított, ami önmagában még nem adott választ Quine modálislogika-ellenes kritikájára. A megfelelő értelmezést, a szükségyszerűség Kripke-féle fogalmát a *Megnevezés és szükségyszerűség*ből ismerhetjük meg. Mindeztől még nem derült ki, hogy a kétdimenziós keret modális fogalmai vajon kielégítően értelmezhetőek-e úgy, hogy hatásos deskriptivista válaszokat kapjunk Kripke minden egyes ellenérvére.

4. NYITOTT KÉRDÉSEK

Eddig elsősorban Kripke azon gondolatmeneteit mutattam be, amelyek az elmúlt évtizedek folyamatos vitáiban kikezdehetlennek bizonyultak. Kripke a tulajdonnevek kérdésén túl számos további izgalmas témával foglalkozik, ám az előadások időbeli korlátai miatt ezt gyakran rövid és vázlatos for-

¹⁰⁹ Lásd például Stalnaker 2004.

mában teszi; nem egyszer a legellentmondásosabb gondolatoknak csak néhány bekezdést szentel. Itt ezek közül három – az eredet szükségyszerűségéről, a természetes fajtanevekről, valamint a test és elme azonosságáról szóló – Kripke által igencsak röviden tárgyalt, ám annál nagyobb (egészen napjainkig tartó) visszhangot keltő kérdést mutatok be.

Kripke alig öt oldalt szán az *eredet szükségyszerűségének* tézisére, amely ki mondja: ahogy *lényegi tulajdonsága* például egy adott asztalnak, hogy mely fadarabból származik, és nem lehetséges, hogy más fadarabból készült volna az az asztal, ugyanúgy lényegi tulajdonsága egy embernek, hogy mely zsigórából származik, és nem lehetséges, hogy más zsigórából született volna az az ember.¹¹⁰ Kripke szerint kézenfekvő azt gondolnunk, hogy a dolgok, emberek eredete lényegi, így az eredet szükségszerű tulajdonságuk. De nem *érvel* emellett; célja inkább az, hogy felmutasson egy olyan állítást, amelyről plauzibilis azt gondolnunk: szükségszerűen igaz, ám *a posteriori*. Szerinte ennek ékezes példája a következő állítás: „II. Erzsébet az E zsigórából született” (ahol E az a zsigóta, amelyből Erzsébet valójában származik).

Függetlenül attól, hogy Kripke nem adott érveket az eredet szükségszerűségére, érdekes kérdés, hogy az individuumok eredete vajon *tényleg* szükségszerű-e: természetesen azok, akik szerint nem az, ezt a példát nem tartják meggyőzőnek. Kripke érvelése szempontjából azonban ez a részlet mellékes, hiszen az ő alapvető célja az, hogy alátámassza: *létezik* szükségszerű a posteriori állítások. Ha az eredet szükségszerűségéről szólóak nem bizonyulnak meggyőzőnek valaki számára, más példával kell meggyőzni az illetőt – és Kripke hoz is számos más példát (például rámutatva egy *ténylegesen* fából készült asztalra: „Ez az asztal nem élőlény”, egy asztal ugyanis nem lehet asztalnak álcázott élőlény). Nem állítja viszont, hogy az eredet szükségyszerűsége *következik* az általa kifejtett tézisből, jelesül, hogy a tulajdonnevek *merev jelölők* lennének. Például a „Lówy Árpád” név merev jelölő, mivel minden lehetséges világban csakis Lówyt (és egyben dr. Réthyt) jelöli – feltevé, hogy Lówy létezik a kérdéses világban. Kripke szándéka világos, gondoljunk csak arra, ahogyan a témát lezárja: „Eddig csupán példákat hoztam a lényegi tulajdonságokra, és ennél részletesebben most nem is foglalkozom velük...” (89).¹¹¹

¹¹⁰ 85–89, 110–112.

¹¹¹ Tény és való, hogy egy bevallottan hezitáló meggyőzést mégis tesz az egyik korábbi lábjegyzetben: „esetleg adhatunk [az eredet szükségyszerűségére] valami bizonyítástélet is...” (88. o. 56. j.).

A hetvenes évek elején Hilary Putnam és Keith Donnellan ennél határozottabban is lándzsát tört amellett, hogy bizonyos szubsztantív lényegi tulajdonságok (amilyen például az eredet szükségsszerűsége) létezése pusztán logikai és szemantikai alapokról is levezethető.¹¹² Nathan Salmon meghatározó tanulmányában (1979), majd könyvében (1981) is kifejti: a szubsztantív lényegi tulajdonságok létezése nem *következik* abból a kriptei állításból, hogy a tulajdonnevek (és bizonyos egyéb kifejezések) merev jelölők. Fontos azonban – Salmon példáját követve – szem előtt tartanunk Kripke gondolatmenetét: tegyük fel, ahogy Salmon is állítja, hogy az eredet szükségsszerűsége tényleg nem levezethető a merev jelölés téziséből. Ez ugyan aláássa a kérdéses lábjegyzetben mondottakat, Kripke átfogó érvelését azonban nem érinti.

A tulajdonneveken túl bizonyos egyéb kifejezéseket is tarthatunk merev jelölőnek: Kripke szerint ilyenek a *természetes fajtanevek*, például a „víz”, a „tigris” és az „arany”, melyeknek alig tizenöt oldalt szentel.¹¹³ Szerinte a kérdéses fajták, akárcsak az individuumok, rendelkeznek lényegi tulajdonságokkal, amelyekről további szükségsszerű a posteriori állításokat tehetünk. Ilyen például az, hogy „A víz tartalmaz oxigén atomot”, valamint „A víz, az H₂O” azonosságállítás, amely a „víz” mellett egy másik merev jelölőt is tartalmaz, a „H₂O”-t. Komoly empirikus felfedezésnek számított, hogy a víz az H₂O, tehát mindenképpen a posteriori állítással van dolgunk. Viszont ha az állítás igaz (és a víz történetesen tényleg H₂O), nem is alakulhatott volna másképpen: vagyis szükségsszerűen igaz, akárcsak az az azonosságállítás, hogy „Lówy Árpád azonos dr. Réthy Lászlóval”. Képzeljünk el egy tényelentétes helyzetet, amelyben egy szintelen, szagtalan, a mi vízünkhez a felszínen minden tekintetben hasonló anyagot találunk, amely azonban nem H₂O, hanem valami egészen más molekuláris összetételű anyag. Lehet, hogy ez az anyag jó ideig megtevesztene minket, azt gondolnánk, hogy vízről van szó; de valójában nem vízről van szó, mivel intuíciónk azt diktálja, hogy a víznek lényegi tulajdonsága a H₂O molekuláris összetétel. Ennek megfelelően a tényellentétes anyag nem víz; és pontosan ezt mondanánk, ha kiderülne, hogy csak a felszínen hasonlít a vízre, molekuláris szerkezetében azon-

¹¹² Putnam (1973: 708–709; 1975: 149–151) és Donnellan (1973a, 1974) kéziratai, amelyeket Salmon (1981: 163–166) idéz.

¹¹³ 90–100, 105–109.

ban különbözik tőle. Ezzel egybehangzóan állította fel aztán Putnam (1975) híres Ikerföld gondolatkísérletét.¹¹⁴

Amikor a hetvenes években Putnam és Donnellan utalást tettek arra, hogy szubsztantív lényegi tulajdonságok levezethetőek logikai és szemantikai alapokról – mindketten elsősorban a természetes fajtanevekre összpontosítottak, például arra, hogy a víznek lényegi tulajdonsága, hogy oxigénatomot tartalmaz, vagy hogy a molekuláris összetétele H₂O. Kripke a *Megnevezés és szükségsszerűség* harmadik előadásában Putnam egy korábbi (1962) írásával hozza párhuzamba saját mondanóját; a hivatkozott tanulmányban azonban a szükségsszerű/lehetséges metafizikai fogalmat még nincsenek megfelelően megkülönböztetve az a priori/a posteriori ismeretelméleti fogalmaitól. A fogalompárok Putnam csak később, részben Kripke előadásainak hatására határolta el egymástól.¹¹⁵

Ezen a ponton érdemes számba vennünk néhány részletet a *Megnevezés és szükségsszerűség* keletkezésével, háttérrel kapcsolatban.¹¹⁶ Az előadásokban kifejtett elképzeléseit Kripke nagyrészt az 1963/64-es tanév során dolgozta ki, ezekről aztán az elkövetkező években előadásokon, szemináriumokon számolt be. David Kaplan (1968) röviden összefoglalja Kripke tulajdonnevekről szóló nézeteit, amelyek aztán az 1970-es *Megnevezés és szükségsszerűség* előadásorozattal váltak közismertté. Mivel az előző (különösen jegyzetek, írásvetítő és PowerPoint nélkül) nem az a műfaj, amelyben könnyen alkalmazhatnánk részletes, sokrétű, és terjedelmes hivatkozásokat vagy könnyedén áttekinthetőnek a szóban forgó probléma szakirodalmát, a

¹¹⁴ Putnam (1975) gondolatkísérlete szerint elképzelhető két, belső tulajdonságában minden tekintetben megegyező ikerföld. Egyikük, Oszkár, Földlakó. Másikuk, Ikeroszkár az Ikerföldön él, ahol a víz helyén mindenütt ikervíz található, ez tölti meg a tavakat, folyókat stb. Az ikervíz felszíni tulajdonságaiban megegyezik a vízzel, de molekuláris szerkezete más: nem H₂O. (Tegyük fel, hogy két hőmérsékleten meggyezik az „víz” szó a H₂O-ra utal, míg Ikeroszkár szájából ugyanez a szó az ikervízre vonatkozik. Putnam tézise, hogy mivel Oszkár és Ikeroszkár mindegyik belső tulajdonságában megegyezik, így a belső tulajdonságok – a két illető mentális állapotai – nem határozzák meg a szavaik jelentését vagy referenciáját. Magyarul lásd például Putnam 1981/2001, Farkas–Kelemen 2002: 234–238.

¹¹⁵ Putnam 1973, 1975. Egyébiránt Putnam a nyolcvanas évekre már nemcsak azt az álláspontot utasította el, hogy a „víz” természetes fajtanevet bevezethetjük egy bizonyos lényeggel (molekuláris szerkezettel) rendelkező anyagra, de még azt is, hogy például a víz – az emberektől, és az ő nyelvvel és tudományával kapcsolatos döntéseiktől függetlenül – lényegi tulajdonságokkal rendelkezik (Putnam 1981; magyarul lásd Forrai 2001).

¹¹⁶ A *Megnevezés és szükségsszerűség* keletkezéséről lásd elsősorban Burgess 2006, valamint Neale 2001 és Soames 2003: 335–336. Lásd még 133, 135–136.

legtöbb ilyen utalás, meglehetősen tömör megjegyzések formájában csak a Kripke által 1972-ben írt lábjegyzetekben és Függelékben jelenhetett meg. Különösen igaz ez azokra a megjegyzésekre, amelyek a hatvanas évek második felében megjelent tanulmányokra (ne feledjük: ezek Kripke főbb téziseinek kidolgozását követően láttak napvilágot!), így például Donnellan és Putnam természetes fajtanevekről szóló frásaira vonatkozóan.

Felvetődik azonban a kérdés: azon túl, hogy „A víz az H₂O” szükségszerű a posteriori igazság, vajon *mit* is jelenthet az, hogy a természetes fajtanevek *merve jelölők*? A tulajdonnevek esetében világos választ kaptunk erre a kérdésre: a „Lówy Árpád” név mint mervé jelölő minden lehetséges világban csakis Lówyt, *ugyanazt az individuumot* jelöli (feltéve, hogy Lówy, vagyis dr. Réthy létezik a kérdéses világban). De miben is áll az, hogy a természetes fajtanevek minden lehetséges világban csakis azt jelölik, mint amit valójában jelölnek? Képzelnünk el egy olyan vízmolekulát, amely valójában nem jött létre és nem is fog: azt gondoljuk, az aktuális világban a „víz” szó ezt a molekulát nem jelöli, a kérdéses tényellentés helyzetben azonban igen. Akkor hogyan is beszélhetnénk mervé jelölésről? A filozófusok számára nagyon hamar világossá vált, hogy a mervé jelölés kiterjesztése a tulajdonnevek esetéről természetes fajtanevekre egyáltalán nem egyszerű vagy triviális feladat.¹¹⁷ Sokáig váratott magára az az első igazán alapos és meggyőző javaslat, amelyet Scott Soames (2002) dolgozott ki. Két momentum azonban ezt megelőzően is világos volt. Egyrésztől tényleg van valami közös a tulajdonnevek és a természetes fajtanevek viselkedésében, amit Donnellan, Kripke és Putnam a mervé jelölő fogalmával próbáltak megragadni. Másrésztől az, hogy „a természetes fajtanevek mervé jelölők” tézis kidolgozása kétséges volt (és a kétségeket aztán Soames is megerősítette), nem kérdőjelezte meg azt a kripkei tézist, hogy a *tulajdonnevek* mervé jelölők.

A *Megnevezés és szükségszerűség* legvégén Kripke a *test és elme azonosság*ának tézisére alkalmazza mindazt, amit a mervé jelölőkről és a szükségszerűségről elmondott.¹¹⁸ A tézis által felvetett kérdés: milyen kapcsolat áll fenn fizikai állapotok és mentális állapotok között? Descartes válaszában a *dualizmust* képviseli: a fizikai és a mentális különbözőnek egymástól. Ezzel

¹¹⁷ Lásd Donnellan 1973b, Putnam (1973, 1975) is, egyetértésben Kripkével, a természetes fajtanevek mervé jelölőknek tartja, de nem magyarázza el, hogy ez pontosan mit is takar. A természetes fajtanevekről jó kiindulópont Pessin–Goldberg (1996) tanulmánykötete. Magyarul lásd Braun 2003/2003, Farkas 2001a, 2001b és Forrai 2001, 2003.

¹¹⁸ 113–123. Lásd még Kripke 1971/2004, 64–66.

szemben a test és elme azonosságáról szóló tézis alapján a következő választ kell adnunk: a mentális állapotok *azonosak* bizonyos fizikai állapotokkal. Az elmélet legalább két formát ölthet: a *típusazonosság-elmélet* hívei szerint a mentálisállapot-típusok egytől egyig azonosak valamely fizikai állapot-típusal; a *példázyazonosság-elméletet* vallók szerint pedig az egyes *konkrét* mentális állapotok egytől egyig azonosak valamely *konkrét* fizikai állapottal.¹¹⁹ Kripke szerint nem tartható fenn az az álláspont, hogy a fizikait és a mentálist azonosító állítások a posteriori módon igazak – akár típusokról, akár példányokról van szó. Így a kartézianus dualizmus ellen érvelőknek fel kell adniuk azt a stratégiát, hogy a víz–H₂O esetével párhuzamosan magyarázzák a test-elme azonosság a posteriori jellegét.

Tegyük fel, hogy a típusazonosság-elmélet igaz, és hogy a fájdalom egy mentálisállapot-típus, amelynek a C-rostok ingerlése feleltethető meg fizikai állapottípusként. Kripke amellett érvel, hogy a tulajdonnevek és a természetes fajtanevek mellett a tudományos azonosítások két oldalán előforduló kifejezések is a mervé jelölők közé tartoznak – például az olyan állításokban, hogy „a hő az molekulák mozgása”, „a villámlás az elektromos kisütés”, valamint abban is, hogy „a fájdalom az a C-rostok ingerlése”.¹²⁰ Az utolsó azonosságállítás két mervé jelölőt tartalmaz, tehát (i) *szükségszerűen igaz* (mivel feltételeztük, hogy igaz), akárcsak az az azonosságállítás, hogy „Lówy Árpád azonos dr. Réthy Lászlóval”; empirikus felfedezés eredménye, tehát (ii) *a posteriori*; azonban nemcsak arról van szó, hogy (iii) *elsőre elképzelhetőnek tűnik, hogy hamis*; hanem bizony (iv) *elképzeltető is, hogy hamis*. Azok, akik nem tudták, hogy Lówy Árpád és Réthy professzor egy és ugyanaz a személy, nem azt gondolták lehetségesnek, hogy *Lówy maga* más, mint dr. Réthy László: hanem hogy valaki, aki olyan, mint Lówy (például megír bizonyos verseket), nem azonos dr. Réthy Lászlóval. Számukra elképzelhetőnek tűnt, hogy az azonosságállítás hamis, ám valójában a múltban és a jelenben egyaránt elképzelhetetlen, hogy hamis legyen. Vagyis a Lówy Árpád és dr. Réthy László azonosító állításra vonatkozóan (i)–(iii)-at elfogadják, (iv)-et viszont elvetették.

Az elme és test azonosításánál miért megkerülhetetlen (iv)? Az egyik vál-

¹¹⁹ Magyarul lásd Ambrus 2003, Farkas 2001b, Simonyi 2005 és Tőzsér 2001a, 2001b, 2004. Az azonosságelmélet különböző változatairól, a mellette és ellene felsorolható érvekről jó kiindulópont Crane (2001) könyve. Lásd még materializmus*.

¹²⁰ 100–107, 110–113.

tozat szerint az érv a következő: a különbségtétel aközött, hogy mi *tűnik el-képzeltetőnek* és mi *elképzeltető*, a típusazonosság állításával kapcsolatban nem tartható fenn (lásd „a fájdalom azonos a C-rostok ingerlésével”), ugyan- is amikor például elképzelem, hogy a C-rostok ingerlése helyett valamilyen más fizikai állapot van jelen amikor fájdalmat érzek, akkor a *fájdalomról magáról* (és nem valami másról, ami olyan, mint a fájdalom, de mégsem fájdalom) képzelem el, hogy nem azonos a C-rostok ingerlésével. Az elképzelt situációban ugyanis arról van szó, hogy valami, amit fájdalomként *érzեկե- lek*, nem azonos a C-rostok ingerlésével. Azonban amit fájdalomként *érzեկե- lek*, az maga a *fájdalom* (hiszen amit fájdalomként *érzեկե- lek*, az valójában is fájdalom). A magyarázat kulcsa eddig az volt: egy tényellentétes situáción belül ami a víz összes felszíni tulajdonságával rendelkezik, az nem feltételezhető, és aki a valós Lówy Árpád összes felszíni tulajdonságával rendelkezik, az nem feltétlenül maga Lówy Árpád. Ezekkel párhuzamos különbségtételre azonban nincsen mód olyanvalami, amit *fájdalomként érzեկե- lek* és a *ténylegesen fájdalom* között. Egészen a test és elme azonosságának esetéig *összeegyeztethetőnek* tűnt a két tézis: hogy létezik szükségserű a posteriori azonosságok és hogy ami szükségserű, arról elképzelhetetlen, hogy hamis (vagyis fordított irányban: ami elképzelhető, az lehetséges). Most azonban vagy az utóbbi általános tézist kell újragondolnunk, vagy azt, hogy „a fájdalom azonos a C-rostok ingerlésével” állítás szükségserű a posteriori igazság.

Kripke fenti érvét és annak különféle változatait heves vita övezi. Magáért beszél, hogy az elképzelhetőség és a lehetőség kapcsolatáról vitaközö kor-társ tanulmányokat összegyűjtő egyik legfontosabb kötet szerkesztői leírhat-ták a következő megjegyzést: „azok a szerzők is [e]xpliciten vagy impliciten kripkeánus háttérre támaszkodva vázolják fel érveiket, akik a Kripke által festett alapvető képpel nem értenek egyet – nincs ez másképp ennek a kötet-nek a szerzőivel sem”. (Gendler–Hawthorne, 2002: 26)¹²¹

A *Megnevezés és szükségserűséget* tanulmányozva az olvasó akár az elfoga-dott, akár a széles körben vitatott tézisek és érvek vizsgálatára, kritikájára, vagy éppenséggel továbbgondolására szánja rá magát, mindenképpen ga-

¹²¹ Lásd például McGinn (1977), Boyd (1980), Bealer (1994) és Soames (2006) kifogásait Kripke érveinek egyes változatai ellen, valamint az említett tanulmánykötetben Wright válaszait egyes ellen-érvekre (Gendler–Hawthorne 2002). A kötet egyébként is jó kiindulópont a lehetséges és az elkép-zelhető kapcsolatáról: Kripkééről lásd elsősorban Gendler és Hawthorne bevezetőjét, valamint Bealer, Chalmers, Stalnaker és Yablo tanulmányait.

rantált, hogy a filozófia számos területét érintő és a legpallérozottabb filozó-fuselméket megmozgató, élénk és jelenleg is folyó viták közepébe csöppen. Végezetül két atipikusan szalonképes sort idézek a sokat emlegetett Lówy Árpádtól: „Lówy Árpád csak név és nem egén. Lehetisz te is vagy ő, – s le-hetek én.” Milyen értelemben is mondja a költő, hogy más is lehet Lówy Ár-pád? Például (Lówy kortársainál maradvá) Blaha Lujza is lehet Lówy Árpád? Első ránézésre úgy tűnik, ez ellentmond annak, hogy a tulajdonnevek merev jelölők – hiszen egy olyan lehetséges helyzetről van szó, amelyben a „Lówy Árpád” név nem a tudóst és költőt jelöli, hanem az ünnepeit színesznőt. Többféleképpen is lehet érteni azt, hogy „lehet”. Szólhat például arról, hogy milyen lehetne a nyelv. A „Lówy Árpád” árnevet valamilyen okból akár Blaha Lujza is felvehette volna. A „lehet” ugyanakkor szólhat arról is, hogy a rendelkezésünkre álló ismeretek fényében milyen lehet a világ. Ebben az értelemben talán voltak is olyanok, akik azt gondolták, hogy akár Blaha Luj-za is lehet Lówy Árpád, hiszen a költő kiléte jó ideig titokban maradt. A „le-het”-nek van azonban egy Kripke által tisztázott, az ismeret kérdésétől füg-getlen értelmezése arról, hogy milyen lehet a világ, milyenek lehetnek az emberek és a tárgyak. Ebben a harmadik értelemben pedig Blaha Lujza ír-hatott volna ugyan verseket, de nem lehetett volna Lówy Árpád (nem a név, hanem az egén) – sem ő, sem én. Kripke lehetőség és szükségserűség fo-galmait nélkül nemcsak az elmúlt négy évtized filozófiai hagyománya festene egészen másképpen, hanem a 20. századi analitikus filozófia egészére is másképpen tekintenénk vissza.

IRODALOM

A Magyarországon könyvtárazó olvasó dolgát igencsak megkönnyíti, hogy manapság már számos filozófus weboldalán (régibbi írások esetén olykor egyéb tárhelyen) egyaránt el-érhetőek a szerző publikálatlan és publikált írásai. A hivatkozottak közül néhány ilyen tanulmányt – a teljesség igénye nélkül – ** -gal jelöltünk. Nehezen beszerezhető köte-teknel megadunk további kiadásokat is.

Két általánosan hasznos forrás:

- People with online papers in philosophy (2007-ben <http://consoc.net/people.html>)
- Online Papers in Philosophy (2007-ben <http://philosophy.jollyutter.net/opp/>)

Ackerman, Felicia N. (korábban Diana) 1979. *De Re Propositional Attitudes Toward In-tersets*. *Southwestern Journal of Philosophy* 9, 145–153.

- Almog, Joseph 1986. Naming without Necessity. *Journal of Philosophy* 83, 210–242.
- Almog, Joseph, John Perry és Howard Wettstein (eds) 1989. *Themes from Kaplan* Oxford: Oxford University Press.
- *Altrichter Ferenc 2000. Válaszlatok az analitikus filozófia. *Világosság*, 41.5, 61–69. Reprint in *Filozófia az ezredfordulón*. Nyíri Kristóf (szerk.), Budapest: Áron Kiadó, 2000, 303–317.
- *Bealer, George 1994. Mental Properties. *Journal of Philosophy* 91, 185–208.
- *Bealer, George 2002. Modal Epistemology and the Rationalist Renaissance. In Gendler–Szabó 2002, 71–127.
- Berger, Alan (ed.) megjelenés előtt. *Saul Kripke*, Contemporary Philosophers Series, Cambridge: Cambridge University Press.
- Bocheński, Innocentius M. 1956/1961. *A History of Formal Logic* (ford. Ivo Thomas). Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Boyd, Richard 1980. Materialism Without Reductionism: What Physicalism Does Not Entail. In *Readings in the Philosophy of Psychology* 1. Ned Block (ed.), Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 67–106.
- Braun, David 1998. Understanding Belief Reports. *Philosophical Review* 107, 555–595.
- Braun, David 2002. Cognitive Significance, Attitude Reports, and Ways of Believing Propositions. *Philosophical Studies* 108, 65–81.
- *Burgess, John 1997. Quinus ab Omni Nævo Vindicatus. In *Meaning and Reference: Canadian Journal of Philosophy Supplement* 23. A. A. Kazmi (ed.), 25–65.
- *Burgess, John 2006. *Saul Kripke, Naming and Necessity*. In *Central Works of Philosophy*. 5. John Shand (ed.), London: Acumen Publishing.
- *Burgess, John megjelenés előtt. Kripke Models. In Berger megjelenés előtt.
- *Byrne, Alex – Pryor, James 2004. Bad Intentions. In *The Two-Dimensionalist Framework: Foundations and Applications*. Manuel García-Carpintero Manuel és Josep Macià (eds), Oxford: Oxford University Press.
- *Caplan, Ben 2005/2005. Üres nevek (ford. Vecsey Zoltán). In Szabó–Vecsey 2005, 135–145.
- Carnap, Rudolf 1936–7/1972. Ellenőrizhetőség és jelentés (ford. Altrichter Ferenc). In *A Bécsi Kör filozófiája*. Altrichter Ferenc (szerk.), Budapest: Gondolat, 377–504.
- Carnap, Rudolf 1947. *Meaning and Necessity*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chalmers, David J. 1996. *The Conscious Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Chalmers, David J. 2002. Does Conceivability Entail Possibility? In Gendler–Hawthorne 2002, 145–200.
- *Chalmers, David J. 2002/2003. A kétdimenziós szemantika alapjai (ford. Szabó Erzsébet). In Szabó–Vecsey 2003, 70–83.
- Copi, Irving M. – Gould, James A. 1964/1985. *Kortárs tanulmányok a logikacímélet kérdéséről* (ford. Bánki Dezső, Dajka Balázs, Faragó Szabó István, G. Havas Katalin, Hársing László, Máté András, Solt Kormél és Urbán László). Budapest: Gondolat.
- A kötet tanulmányai közt szerepel: Fitch 1949, Lewis–Langford 1932 (részlet), Marcus 1961, Quine 1947, 1963.

- Crane, Tim 2001. *Elements of Mind*. Oxford: Oxford University Press.
- Davidson, Matthew 2007. *On Sense and Direct Reference*. New York: McGraw–Hill.
- Dennett, Daniel 1984. *The Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Devitt, Michael 1981. *Designation*. New York: Columbia University Press.
- *Donnellan, Keith 1966. Reference and Definite Descriptions. *Philosophical Review* 75, 281–304.
- Donnellan, Keith 1970. Proper Names and Identifying Descriptions. *Synthese* 21, 335–358. Reprint in Davidson 2007.
- Donnellan, Keith 1973a. Substances as Individuals. Kommentár Putnam 1973-ról. American Philosophical Association Eastern Division Symposium on Reference.
- Donnellan, Keith 1973b. Substances as Individuals. Donnellan 1973a absztraktja. *Journal of Philosophy* 70, 711–712.
- Donnellan, Keith 1974. Rigid Designators, Natural Kinds, and Individuals. Donnellan 1973a bővített változata. UCLA Philosophy Colloquium.
- Donnellan, Keith 1979. The Contingent *A Priori* and Rigid Designation. In *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*. Peter French, Theodore Uehling, and Howard Wettstein (eds), Minneapolis: University of Minnesota Press, 12–27.
- Dummett, Michael 1973. *Frege: Philosophy of Language*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- *Eszes Boldizsár – Tózsér János 2005. Mi az analitikus filozófia? *Kellék* 27–8, 45–73.
- Evans, Gareth 1973. The Causal Theory of Names. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volume* 47, 187–208. Reprint in ú: *Collected Papers*. Oxford: Clarendon Press 1985; valamint Martinich 1996, Ludlow 1997, Davidson 2007.
- Evans, Gareth 1982. *The Varieties of Reference*. Oxford: Oxford University Press.
- Fine, Kit 1989. The Problem of *De Re* Modality. In Almog–Perry–Wettstein 1989, 197–272. Reprint in Fine 2005b.
- Fine, Kit 1990. Quine on Quantifying In. In *Proceedings of the Conference on Propositional Attitudes*. C. A. Anderson és Joseph Owens (eds), Stanford: CSLI, 1–26. Reprint in Quine 2005b.
- Fine, Kit 1994. Essence and Modality. *Philosophical Perspectives* 8, 1–16.
- Fine, Kit 1995. Senses of Essence. In *Modality, Morality, and Belief*. W. Sinnott-Armstrong (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 53–73.
- Fine, Kit 2005a. Reference, Essence, and Identity. In Fine 2005b, 19–39.
- Fine, Kit 2005b. *Modality and Tense*. Oxford: Oxford University Press.
- Fitch, Fredrick G. 1949. The Problem of the Morning Star and the Evening Star. *Philosophy of Science* 16, 137–141. Reprint in Copi–Gould 1964/1985.
- Føllesdal, Dagfinn 1965. Quantification into Causal Contexts. In *Boston Studies in the Philosophy of Science II: In Honor of Philipp Frank*. Robert S. Cohen és Marx W. Wartofsky (ed.), New York: Humanities Press, 263–74. Reprint in Linsky 1971.
- *Fodor, Jerry 2004. Water’s Water Everywhere. *London Review of Books* Vol. 26, No. 20.
- *Forrai Gábor 2001. Metafizika: Lehet – de minek? *Magyar Filozófiai Szemle* 45, 45–53.

- Frege, Gottlob 1892/1980. Jelentés és jelöllet (ford. Máté András). In uő: *Logika, szemantika, matematika*. Ruzsa Imre (szerk.). Budapest: Gondolat. Reprint in *Logikai vizsgálódások*. Máté András (szerk.), Budapest: Osiris, 2000, 118–147. Oldalszám-hivatkozások az utóbbira.
- Geach, Peter 1957. *Mental Acts*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Gendler, Tamar Szabó – Hawthorne, John 2002. *Conceivability and Possibility*. Oxford: Clarendon Press.
- *Goldblatt, Robert 2003. Mathematical Modal Logic: A View of Its Evolution. *Journal of Applied Logic* 1/5, 309–392.
- *Grice, H. Paul 1967/1977. A társalgás logikája (ford. Pléh Csaba). In *Nyelv – kommunikáció – esztétika*. Pléh Csaba, Siklaci István és Terestyéni Tamás (szerk.). Budapest: Osiris, 213–227. A magyar kiadás hibás tördeléssel jelent meg: javított változata elérhető: <http://philosophy.elte.hu/zvolenszky/grice.htm>
- Hintikka, Jaakko 1957. Quantifiers in Deontic Logic. *Societas Scientiarum Fennica, commentationes Humanarum Litterarum* 23, 2–23.
- Hintikka, Jaakko 1999. The Emperor's New Intuitions. *Journal of Philosophy* 96, 127–47.
- Jackson, Frank 1998. *From Metaphysics to Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Jónsson, Bjarni – Tarski, Alfred 1951. Boolean Algebras with Operators In *American Journal of Mathematics* 73, 891–935.
- Kanger, Stig 1957. *Provability in Logic*. Acta Universitatis Stockholmensis, Stockholm: Almqvist and Wiksell.
- Kaplan, David 1968 (1967). Quantifying In *Synthese* 19, 178–214. Reprint in *Linsky 1971*, Martinich 1996.
- Kaplan, David 1973. Bob and Carol and Ted and Alice. In *Approaches to Natural Language*. Jaakko Hintikka, Julius Moravcsik és Patrick Suppes (eds), Dordrecht: D. Reidel, 490–518. Reprint in Davidson 2007.
- Kaplan, David 1978 (1970). DThat. In *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. Peter Cole (ed.), New York: Academic Press, 221–243. Reprint in Martinich 1996, Ludlow 1997.
- Kaplan, David 1979 (1967, 1978). Transworld Heirlines. In Loux 1979, 88–109.
- Kaplan, David 1986. Opacity. In *The Philosophy of W. V. Quine*. Lewis E. Hahn és Paul A. Schilpp (eds), La Salle, Illinois: Open Court, 229–289.
- Kaplan, David 1989a (1977). Demonstratives. In Almog–Perry–Wettstein 1989, 481–563. Reprint in Davidson 2007.
- Kaplan, David 1989b. Afterthoughts. In Almog–Perry–Wettstein 1989, 565–614. Reprint in Davidson 2007.
- Kaplan, David 1990. Words. *Proceedings of the Aristotelian Society, Supplementary Volume* 64, 93–119.
- Kelemen János 2002: Az analitikus filozófiáról. *Magyar Tudomány*, 2002/3, 275–88. Reprint in Kelemen János: *Nyelvfilozófiai tanulmányok*. Budapest: Aron Kiadó, 2004, 13–39.
- Kneale, William – Kneale, Martha (1962/1987). *A logika fejlődése*. Budapest: Gondolat Kiadó.

- Larson, Richard – Ludlow, Peter 1993. Interpreted Logical Forms. *Synthese* 95, 305–356. Reprint in Ludlow 1997.
- Lewis, C. I. 1912. Implication and the Algebra of Logic. *Mind* 21, 522–531.
- Lewis, C. I. 1918. *Survey of Symbolic Logic*. Berkeley: University of California Press.
- Lewis, C. I. – Langford, C. H. 1932. *Symbolic Logic*. New York: Century.
- Lewis, David 1968. Counterpart Theory and Quantified Modal Logic. *Journal of Philosophy* 65, 113–126. Reprint in Loux 1979.
- Lewis, David 1973/2004. Lehetséges világok. In *Modern metafizikai tanulmányok*. Farkas Katalin és Huoranszki Ferenc (szerk.), Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 91–98.
- Lewis, David 1984. Putnam's Paradox. *Australasian Journal of Philosophy* 62, 221–236. Reprint in Lewis 1999.
- Lewis, David 1986. *The Plurality of Worlds*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lewis, David 1996. Elusive Knowledge. *Australasian Journal of Philosophy* 74, 549–567. Reprint in Lewis 1999.
- Lewis, David 1999. *Papers in Metaphysics and Epistemology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linsky, Leonard (ed.), 1971. *Reference and Modality*. Oxford: Oxford University Press.
- Loux, Michael J. (ed.), 1979. *The Possible and the Actual*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Ludlow, Peter (ed.), 1997. *Readings in the Philosophy of Language*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- [Marcus], Ruth Barcan 1946. A Functional Calculus of First Order Based on Strict Implication. *Journal of Symbolic Logic* 11, 1–16.
- [Marcus], Ruth Barcan 1947. Identity of Individuals in a Strict Functional Calculus of Second Order. *Journal of Symbolic Logic* 12, 12–15.
- Marcus, Ruth Barcan 1961. Modalities and Intensional Languages. *Synthese* 13, 303–322. Reprint in Wartofsky 1963, Copi–Gould 1964/1985, Marcus 1993.
- Marcus, Ruth Barcan – Quine, W. V. et al. 1963 (1962). Discussion. In Wartofsky 1963, 105–6. Reprint in Marcus 1993. Hivatkozások az utóbbihoz.
- Marcus, Ruth Barcan 1993. *Modalities*. Oxford: Oxford University Press.
- Martinich, A. P. (ed.), 1996. *The Philosophy of Language*. 3. kiadás. Oxford: Oxford University Press.
- Martí, Genoveva 1995. The Essence of Genuine Reference. *Journal of Philosophical Logic* 24, 275–289.
- McGinn, Colin 1977. Anomalous Monism and Kripke's Cartesian Intuitions. *Analysis* 2, 78–80.
- McKinsey J. C. C. – Tarski, Alfred 1948. Some Theorems about the Sentential Calculi of Lewis and Heyting. *Journal of Symbolic Logic* 13, 1–15.
- Ostertag, Gary (ed.), 1998. *Definite Descriptions*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Neale, Stephen R. 2000. On a Milestone of Empiricism. In *Knowledge, Language and Logic: Questions for Quine*. Petr Kotatko és Alex Orenstein (eds.), Dordrecht: Kluwer 237–346.

- *Neale, Stephen R. 2001. No Plagiarism Here. *Times Literary Supplement* February 9, 12–3.
- Parsons, Terence 1969. Essentialism and Quantified Modal Logic. *Philosophical Review* 78, 35–52. Reprint in Linsky 1971.
- Peacocke, Christopher 1975. Proper names, Reference, and Rigid Designation. In *Meaning, Reference, Necessity*. Simon Blackburn (ed.), Cambridge: Cambridge University Press, 109–32. Reprint in Ostertag 1998.
- Pessin, Andrew – Goldberg, Sanford 1996. *The Twin Earth Chronicles*. Armonk, New York: M. E. Sharpe.
- Plantinga, Alvin 1973. Transworld Identity or Worldbound Individuals? In *Logic and Ontology*. Milton Munitz (ed.), New York: New York University Press 193–212. Reprint in Loux 1979.
- Plantinga, Alvin 1974. *The Nature of Necessity*. Oxford: Oxford University Press.
- Putnam, Hilary 1962. It Ain't Necessarily So. *Journal of Philosophy* 59, 658–671.
- Putnam, Hilary 1973. Meaning and Reference. *Journal of Philosophy* 70, 699–711. Reprint in Martinich 1996.
- Putnam, Hilary 1975. The Meaning of „Meaning”. In *Minnesota Studies in the Philosophy of Science VII: Language, Mind and Knowledge*, Keith Gunderson (ed.), Minneapolis: University of Minnesota Press, 131–193. Reprint in Pessin–Goldberg 1996, Davidson 2007.
- Putnam, Hilary 1981. *Reason, Truth and History*. New York: Cambridge University Press.
- Putnam, Hilary 1981/2001. Agyak a tartályban (ford. Ruzsa Ferenc). *Magyar Filozófiai Szemle* 45, 1–22.
- Quine, Willard V. 1943. Notes on Existence and Necessity. *Journal of Philosophy* 40, 113–127.
- Quine, Willard V. 1947. The Problem of Interpreting Modal Logic. *Journal of Symbolic Logic* 12, 43–48. Reprint in Copi–Gould 1964/1985.
- Quine, Willard V. 1951/1973. Az empirizmus két dogmája (ford. Faragó Szabó István). In *Tudományfilozófia*. Forrai Gábor és Szegedi Péter (szerk.), Budapest: Áron Kiadó, 1999, 132–151.
- Quine, Willard V. 1953/2002. Referencia és modalitás (ford. Eszes Boldizsár). In *úf: A tapasztalattól a tudományig*. Forrai Gábor (szerk.), Budapest: Osiris Kiadó, 225–251.
- Quine, Willard V. 1960. *Word and Object*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Quine, Willard V. 1963 (1962). Reply to Professor Marcus. In Wartofsky 2003, 97–104. Reprint in Copi–Gould 1964/1985.
- Recanati, François 1993. *Direct Reference*. London: Blackwell Publishers.
- Reichenbach, Hans 1935/1949. *The Theory of Probability* (ford. Ernest H. Hutten és Maria Reichenbach). Berkeley: University of California Press.
- Reimer, Marga 2001/2005. Az íres nevek problémája. In Szabó–Vecsey 2005, 107–34.
- *Reimer, Marga 2003. Reference. In *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2006 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/win2006/entries/reference/>>.

- *Russell, Bertrand (1905/2005). A denoálásról (ford. Simonyi András). *Világosság* 46:12, 5–16.
- Russell, Bertrand (1912/1996) Tudás ismeretség és tudás leírás révén, (Fogarasi Béla fordítása alapján ford. Bánki Dezső). In *úf: A filozófia alapproblémái*. Budapest: Kosuth Könyvkiadó, 56–69.
- Russell, Bertrand (1918a). The Philosophy of Logical Atomism. In *úf: Logic and Knowledge: Essays 1901–1950*. R. C. Marsh (ed.), London: Allen & Unwin, 1956, 175–282.
- Russell, Bertrand (1918b/1976) Tudás ismeretség és tudás leírás révén (ford. Márkus György). In *úf: Miszticizmus és logika*. Budapest: Magyar Helikon, 339–376.
- Ruzsa Imre – Maté András 1997. *Bevezetés a modern logikába*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Salmon, Nathan 1979. How Not to Derive Essentialism from the Theory of Reference. *Journal of Philosophy* 76, 703–725.
- Salmon, Nathan 1981. *Reference and Essence*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Salmon, Nathan 1986. *Frege's Puzzle*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- *Searle, John, 1958. Proper Names. *Mind* 67, 166–173.
- Searle, John 1983. *Intentionality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Simonyi András 1999. A Hilbert-program és Gödel nem-teljességi tételei. *Magyar Filozófiai Szemle* 43, 827–856.
- Smullyan, Arthur F. 1947. Review of Quine's "The Problem of Interpreting Modal Logic". *Journal of Symbolic Logic* 12, 139–141.
- Smullyan Arthur F. 1948. Modality and Description. *Journal of Symbolic Logic* 13, 31–37.
- Soames, Scott 2002. *Beyond Rigidity: The Unfinished Semantic Agenda of Naming and Necessity*. Oxford: Oxford University Press.
- Soames, Scott 2003. *Philosophical Analysis in the Twentieth Century: The Age of Meaning*, 2. kötet. Princeton: Princeton University Press.
- *Soames, Scott 2005a. Reference and Description. *The Oxford Handbook of Contemporary Philosophy*. Frank Jackson és Michael Smith (eds), Oxford: Oxford University Press, 397–424.
- Soames, Scott 2005b. *Reference and Description: The Case Against Two-Dimensionalism*. Princeton: Princeton University Press.
- *Soames, Scott 2005c. Naming and Asserting. In *Semantics vs. Pragmatics*. Zoltán Szabó (szerk.), Oxford: Clarendon Press, 356–382.
- *Soames, Scott, 2006. The Philosophical Significance of the Kripkean Necessary Apriori. *Philosophical Issues* 16, Ernest Sosa és Enrique Villanueva (eds), 288–309.
- *Soames, Scott megjelenés előtt. Kripke on Epistemic and Metaphysical Possibility: Two Routes to the Necessary Apriori. In Berger megjelenés előtt.
- Stalnaker, Robert 1978. Assertion. In *Syntax and Semantics 9: Pragmatics*. Peter Cole (ed.), New York: Academic Press, 315–332. Reprint in *úf: Context and Content*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Stalnaker, Robert 2001/2003. A lehetséges világok mint aktuális világok (ford. Vecsey Zoltán). In Szabó–Vecsey 2003, 106–120.

- Stalnaker, Robert 2002. What's It Like to be a Zombie? In Gendler–Hawthorne 2002, 385–400.
- Stalnaker, Robert 2004. Assertion Revisited: On the Interpretation of Two-Dimensional Modal Semantics. *Philosophical Studies* 118, 299–322.
- Stanley, Jason 1997. Names and Rigid Designation. In *A Companion to the Philosophy of Language*. Bob Hale és Crispin Wright (eds), Oxford: Blackwell Publishers, 555–585.
- Stanley, Jason 2002. Modality and What is Said. In *Philosophical Perspectives* 16: *Language and Mind*. James E. Tomberlin (ed.), Oxford: Blackwell, 321–344.
- Strawson, Peter F. 1959. *Individuals*. London: Routledge.
- Szabó Erzsébet 2005. A fikcionális tulajdonnevek mint kettős szemantikai profilú kifejezések. In Szabó–Vecsey 2005, 147–162.
- Szabó Erzsébet – Vecsey Zoltán (szerk.) 2003. *A jelentés dimenziói: Modális elméletek Kripke után*. Szeged: JATE Press.
- Szabó Erzsébet – Vecsey Zoltán (szerk.) 2005. *Ki volt Sherlock Holmes? Tanulmányok a nevek szemantikájáról*. Szeged: Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó.
- Yablo, Stephen 2002. Coulda, Woulda, Shoulda. In Gendler–Hawthorne 2002, 441–492.
- Vecsey Zoltán 2003. Az intuíción problémája a két-dimenziós szemantikában. In Szabó–Vecsey 2003, 121–138.
- Wartofsky, Marx (ed.) 1963. *Boston Studies in the Philosophy of Science*. Dordrecht: D. Reidel.
- Whitehead, Alfred N. – Russell, Bertrand 1910–13. *Principia Mathematica*. 3 kötet. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, Crispin 2002. The Conceivability of Naturalism. In Gendler–Hawthorne 2002, 401–440.
- *Zvolenszky Zsófia 2007. *Naming with Necessity*. In *Modality, Names and Descriptions*. Doktori disszertáció, New York University.

KRIPKE FŐBB PUBLIKÁCIÓI

- 1959a. A Completeness Theorem in Modal Logic, *Journal of Symbolic Logic* 24, 1–14.
- 1959b. Semantic Analysis of Modal Logic (absztrakt). *Journal of Symbolic Logic* 24, 323–324.
1962. The Undecidability of Monadic Modal Quantification Theory. *Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik* 8, 113–116.
- 1963a. Semantic Considerations in Modal Logic. *Acta Philosophica Fennica* 16, 83–94. Reprint in Linsky 1971.
- 1963b. Semantical Analysis of Modal Logic I: Normal Modal Propositional Calculi. *Zeitschrift für Mathematische Logik und Grundlagen der Mathematik* 9, 67–96.
1965. Semantical Analysis of Intuitionistic Logic I. In *Formal Systems and Recursive Functions*, Michael Dummett és J. N. Crossley (eds), Amsterdam: North-Holland Publishing Co, 92–130.

1965. Semantical Analysis of Modal Logic II: Non-Normal Modal Propositional Calculi. In *The Theory of Models*. J. W. Addison, Leon Henkin és Alfred Tarski (eds), Amsterdam: North-Holland Publishing Co, 206–220.
1971. Identity and Necessity. In *Identity and Individuation*. Milton K. Munitz (ed.), New York: New York University Press, 135–64. Magyarul is megjelent (lásd lent).
1975. Outline of a Theory of Truth. *Journal of Philosophy* 72, 690–716.
1976. Is There a Problem about Substitutional Quantification? In *Truth and Meaning*. Gareth Evans és John McDowell (eds), Oxford: Oxford University Press, 325–419.
1977. Speaker's Reference and Semantic Reference. *Midwest Studies in Philosophy* II, 255–276. Reprint in *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*. Peter A. French, Theodore E. Uehling, Jr. és Howard K. Wettstein (eds), Minneapolis: University of Minnesota Press, 6–27, valamint Ludlow 1997, Ostertag 1998.
1979. A Puzzle about Belief. In *Meaning and Use*. Avishai Margalit (ed.), Dordrecht: D. Reidel, 239–283. Reprint in Martinič 1996, Ludlow 1997, Davidson 2007.
1982. *Wittgenstein on Rules and Private Language: an Elementary Exposition*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
2005. Russell's Notion of Scope. *Mind* 114, 1005–1037.

A *Megnevezés és szükségszerűség* egyik fontos folytatása az „A Puzzle about Belief” című tanulmány, amelyben Kripke a propozicionális-attitűd kontextusok (például „Tibor azt hiszi/reméli, hogy ...”) Frege által is tárgyalt matematikájával, rejtvényével foglalkozik. Kripke szerint ez a rejtvény jóval alapvetőbb elvekből következik, mint azt Frege gondolta, és így teljesen általános, Frege elméletét is érintő, paradoxikus helyzetet eredményez. Nem meglepő tehát, hogy mindenkinek foglalkoznia kell a problémával – így azoknak is, akik Kripkével egyetértésben merev jelölőnek tartják a tulajdonneveket.

A másik fontos folytatás a „Speaker's Reference and Semantic Reference”, amelyben Kripke Russell határozott leírásokról szóló elméletét védelmezi: Keith Donnellan referenciális és attributív használatok közti különbségére kínál magyarázatot H. P. Grice implikátúra-fogalmának segítségével (Grice 1967/1997).

Kripke filozófiai munkáinak jelentős része csupán hangfelvételek, publikálatlan kéziratok formájában létezik. „Reference and Existence” címmel ő tartotta például az 1973–74-es John Locke-előadásokat, amelyek kézirat formában az Oxford Egyetem filozófia könyvtárában tekinthetők meg. A felkért előadók hagyományosan a 20. század második felének legnagyobb filozófusai közül kerültek ki, köztük a hetvenes években Donald Davidson, Hilary Putnam és Paul Grice (az előadásai alapján készült többek közt Grice 1967/1997), a nyolcvanas években pedig David Lewis és Thomas Nagel.

KRIPKÉTŐL, KRIPKÉRŐL MAGYARUL

Saul Kripkétől

1971/2004. Azonosság és szükségszerűség (ford. Csaba Ferenc). In *Modern metafizikai tanulmányok*. Farkas Katalin és Huoranszki Ferenc (szerk.), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó 39–68.

– Kripke néhány héttel a *Megnevezés és szükségszerűség* követően tartotta ezt az előadást. Amellett érvelt, hogy a merev jelölőkből álló, igaz azonosságállítások szükség-szerűen igazak. Más hangsúlyokkal, de gyakorlatilag ugyanazokat a kérdéseket tárgyalja, mint a korábbi előadásokban. A szükségszerű a posteriori igazságokra összpontosít, de beszél lehetséges világokról, világokon átívelő azonosságról, tulajdonnevekről, merev jelölésről, tudományos azonosítások eseteiről, valamint a test-elme problémáiról.

1980/1997. Névadás és szükségszerűség (Részletek az első és a második előadásból) (ford. Wappel Mónika). *Helikon* 43, 410–426.

A *Megnevezés és szükségszerűségről* – Nyelvfilozófiai áttekintések

Farkas Katalin – Kelemen János 2002. *Nyelvfilozófia*. Bárdos Judit (szerk.), Budapest: Áron Kiadó, 135–145.

Ruzsa Imre 1984. *Klasszikus, modális és intenzionális logika*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 303–315.

Sainsbury, Mark 1995/1997. Filozófiai logika (ford. Farkas Katalin). In *Filozófiai halauz* A. C. Grayling, Forrai Gábor (szerk.), Budapest: Akadémiai Kiadó, 85–89.

A *Megnevezés és szükségszerűségről* – Válogatott tanulmányok

Ambrus Gergely 2003. Kripke és Chalmers: Két modális érv a test-lélek dualizmus mellett. In *Bölcsélet és analízis*. Farkas Katalin – Orthmayr Imre (szerk.), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 244–258.

*Ambrus Gergely 2006. Kommentár Forrai Gábor „Jelentés és fogalmi szerep szemantika” előadásához. *Szabad változók* 3. [http://www.szv.hu/kiadasok/3]

Bács Gábor 2005. Lehetséges világok. *Kellék* 27–8, 135–140.

Braun, David 2003/2003. Nevek és természeti fajták nevei (ford. Vincze Veronika). In Szabó–Vecsey 2003, 22–52.

Danyi Róbert 2005. A tulajdonnevek kettőssége: Kripke a tulajdonnevek jelentéséről. *Magyar Filozófiai Szemle* 49, 1–34.

*Farkas Katalin 2001a. Néhány megjegyzés az externalista elméletek értelmezéséről. *Magyar Filozófiai Szemle* 45, 35–43.

Farkas Katalin 2001b. Tózsér János könyvéről. *Magyar Filozófiai Szemle* 45, 431–438. Forrai Gábor 2003. A természeti fajták és nevek: Locke versus Kripke-Putnam. In *Bölcsélet és analízis*. Farkas Katalin – Orthmayr Imre (szerk.), Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2003, 47–60.

Márton Miklós 2005. A referencia problémái. *Kellék* 27–8, 141–164.

Simonyi András 2005. Elgondolhatóságon alapuló dualista érvek. *Kellék* 2–28, 103–114. Soames, Scott 2002/2003. A *Névadás és szükségszerűség* befejezetlen szemantikai programja (ford. Vecsey Zoltán). In Szabó–Vecsey 2003, 53–69.

Szabó Erzsébet 2003. Ikerföldek, episztemikus világok, szövegvilágok: a referencia kauzális-történeti elméletének narratológiai vonatkozásai. In Szabó–Vecsey 2003, 84–105. Tózsér János 2001a. Descartes a test és lélek reális különbségéről. In utó: *Játékok és nyelvjátékok*. Budapest: Kávé Kiadó 121–150.

Tózsér János 2001b. Négy érv a fizikalizmus ellen. In *Evolúció és megismerés*. Kamps György és Ropolyi László (szerk.), Budapest: Typotex 2002, 144–50. Reprint in utó: *Játékok és nyelvjátékok*. Budapest: Kávé Kiadó 151–187.

Tózsér János 2004. Internalizmus és externalizmus. In *A reprezentáció színjei*. László János, Kállai János és Bereczkei Tamás (szerk.), Budapest: Gondolat Kiadó 208–24. Vecsey Zoltán 2005. A deskriptív névadás nyitott kérdései. *Magyar Filozófiai Szemle* 49, 77–97.

*Zvolenszky Zsófia 2005. Analitikus igazságok és Kripke szemantikai fordulata. *Világosság* 46:2–3, 171–182.